

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ІШКІ ІСТЕР МИНИСТРЛІГІ
БӘРІМБЕК БЕЙСЕНОВ АТЫНДАҒЫ
ҚАРАҒАНДЫ АКАДЕМИЯСЫ

Кафедра: қылмыстық құқық және криминология

МЫРЗАБЕКОВ ҚАНАТ СӘРСЕНБЕКҰЛЫ

Адамды ұрлаудың қылмыстық-құқықтық және криминологиялық
сипаттамасы

«6M030300 – Құқық қорғау қызметі мамандығы» мамандығы бойынша
«заң ғылымдарының магистрі» дәрежесін ізденуге арналған диссертация

Ғылыми жетекшісі:
PhD докторы
М.Е. Балғожина

ҚАРАҒАНДЫ – 2020

МАЗМҰНЫ

КІРІСПЕ

1 ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША АДАМ ҰРЛАУДЫҢ ЖАУАПТЫЛЫҒЫ

1.1 Адам ұрлауды тарихи қылмыстық-құқықтық тұрғыдан талдау

1.2 Адамды ұрлаудың объективтік, субъективтік және сараланған белгілері бойынша құрамы

2 АДАМ ҰРЛАУДЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ПРОБЛЕМАЛАРЫ МЕН КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ

2.1 Адам ұрлаудың адамды бостандығынан заңсыз айыру мен кепілге алудан айырмашылығы

2.2 Адам ұрлаудың себептері мен шарттары және қылмыскердің жеке басы мен құрбанның криминологиялық сипаттамасы

2.3 Адам ұрлауды ескертудің ерекшеліктері

ҚОРЫТЫНДЫ

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

КІРІСПЕ

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Жеке тұлғаның құқығын қорғау қазіргі заманның маңызды проблемаларының бірі болып табылады. Қазақстан Республикасының Конституциясы адам, оның құқықтары мен бостандықтары жоғары құндылық екенін жариялап, мемлекеттің адам құқықтары мен бостандықтарын мойындау, сақтау және қорғау міндеттері туралы аса маңызды ережені бекітті. Кез келген құқық, оның ішінде бостандыққа құқық әлемдік қоғамдастық әзірлеген стандарттарға, қағидаттар мен нормаларға сәйкес бағалануға және қорғалуға жатады. Біздің еліміздің осы қоғамдастыққа оның барлық құндылықтарын бөлісетін толыққанды мүше ретінде кіруі аталған стандарттарды, қағидаттар мен нормаларды толық және сөзсіз қабылдауды болжайды.

Қазіргі уақытта әлемдік қоғамдастық адам құқықтарын бекітетін 20-дан астам халықаралық құқықтық актілер қабылдады. Олардың қатарында БҰҰ Бас Ассамблеясы 1948 жылғы 10 желтоқсанда қабылдаған «Адам құқықтарының жалпыға ортақ декларациясы», 1976 жылғы 23 наурызда күшіне енген «Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакті», 1950 жылғы 4 қарашадағы «Адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау туралы» Еуропалық конвенция, 1994 жылғы 21 қазандағы «Адамның құқықтары мен негізгі бостандықтары туралы» 1 Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығының Конвенциясы.

Қазақстанның ұлттық заңнамасы аталған халықаралық құжаттардың негізгі ережелерін қабылдай отырып, сондай-ақ азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың өз кепілдіктерін белгілейді. Әрине, Қазақстан заңнамасының ең маңызды құқықтық актісі Қазақстан Республикасының қолданыстағы Конституциясы болып табылады.

Жеке адамды қорғауға, оның құқықтарын қамтамасыз етуге және оларды өмірге енгізу үшін жағдайлар жасауға құқықтың әртүрлі салаларының көптеген нормативтік актілері қызмет етеді, бірақ өзіне тән заңдық табиғатқа, сондай-ақ адамдардың мінез-құлқын реттеудің тәсілдері мен әдістеріне байланысты ерекше орын Қылмыстық кодекс алады, ол адам бостандығының теріс және оң шеңберін барабар айқындауға арналған. Адам ұрлағаны үшін жауапкершілік 1997 жылы қылмыстық заңнамаға енгізілгеніне қарамастан Адам құқықтары мен бостандықтары мәселелеріне, олардың әлеуметтік құндылықтар жүйесіндегі орнына көптеген жұмыстар, соның ішінде диссертациялық деңгейде де арналған. Бірақ сонымен қатар, іс жүзінде осы норманы қолдануға қатысты көптеген мәселелер туындайды және кейбір белгілер басқаша түсіндіріледі, сонымен қатар, норманың әрекет еткен уақытында осы мәселе бойынша Жоғарғы Сотының қаулысы қабылданбады.

Бұл міндетті табысты шешудің қажетті шарты адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарына қарсы қылмыс үшін жауапкершілік туралы қылмыстық заңнаманы дұрыс қолдану болып табылады, бұл өз кезегінде,

қылмыстың жекелеген құрамдарын, соның ішінде адам ұрлау үшін жауапкершілікті көздейтін Қазақстан Республикасының ҚК 125-бабы.

Зерттеудің өзектілігін статистикалық мәліметтер де куәландырады. Мәселен, егер 2010 жылы жалпы ел бойынша 1060 адам ұрлау оқиғасы тіркелген болса, 2015 жылы олардың саны 1415-ті құрады, яғни қылмыстардың саны 24% - дан астам өсті. Бұл үрдіс келесі жылдары да сақталған. «Мұндай қылмыстардың көп саны Оңтүстік облыс аумағында жасалғанын атап өткен жөн. Алайда бұл басқа облыстардың аумағында бұл қылмыс қауіпті емес дегенді білдірмейді.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің 1999 жылғы 10 наурыздағы № 270 қаулысымен бекітілген қылмысқа қарсы күресті күшейту жөніндегі аймақтық мақсатты бағдарламада осы түрдегі қылмыстардың қазіргі жай-күйі мен динамикасын адам ұрлаудың жоғары қоғамдық қауіптілігін ескере отырып, осы әрекетпен күресті жандандыруға ерекше назар аударылды. Қазақстан Республикасының Президенті 2006 жылдың 3 ақпанында Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасының алқа отырысында Қазақстан Республикасында адамды ұрлау және адам саудасы сияқты ортағасырлық қылмыстардың таралуы, әсіресе оңтүстік аймақтары үшін аса өткір проблема болып табылатынын атап өтті.

Адамдарды ұрлауға қарсы күрес тек Қазақстан Республикасы үшін ғана емес, басқа да шет мемлекеттер үшін, ең алдымен ТМД-ға қатысушы елдер үшін де өзекті. Бұл Достастық мемлекеттерінің аумағында болған криминалдық кеңістік сақталуда. Осыған байланысты 2010 жылдан 2015 жылға дейінгі кезеңге арналған қылмысқа қарсы күрестің бірлескен шараларының Мемлекетаралық бағдарламасында қылмыстық іс-әрекеттің, оның ішінде адамдарды ұрлаумен байланысты жолын кесуге бағытталған келісілген ведомствоаралық жедел-профилактикалық мақсатты іс-шараларды жүргізу қажеттілігі көрсетіледі.

Заңның өзін жетілдіруге, сондай-ақ оны құқық қорғау органдарының практикалық қызметінде неғұрлым тиімді қолдануға бағытталған ұсынымдарды, сондай-ақ адамдарды ұрлаумен байланысты қылмыстық іс-әрекеттің алдын алу шараларын әзірлеу қажеттігі жоғарыда баяндалған мән-жайлармен қатар зерттеу тақырыбының өзектілігін айқындайды және оның тандауын негіздейді.

Тақырыптың даму дәрежесі. Қазақстан Республикасы құқықтық ғылымында адам ұрлаудың қылмыстық-құқықтық және криминологиялық сипаттамасына арналған зерттеулер аз емес.

Адам ұрлағаны үшін қылмыстық жауапкершілік мәселелері және осы қылмыспен күрестің криминологиялық аспектілері тереңдігі қандай да бір дәрежеде қозғалған жұмыстарға шолу тақырып таусылмады және одан әрі ғылыми зерттеулерді қажет етеді деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Зерттеу объектісі мен пәні. Диссертациялық зерттеу объектісі азаматтардың жеке бас бостандығын қылмыстық-құқықтық қорғауға байланысты қоғамдық қатынастар болып табылады. Зерттеу нысанасы-адамды ұрлау және аралас әрекеттер үшін жауапкершілікті белгілейтін қылмыстық-құқықтық нормалардың мазмұны, сондай-ақ құқық қорғау органдарының осы нормаларды практикада

қолдану жөніндегі қызметі; адамды ұрлаудың жай-күйі, құрылымы мен серпіні, оның себептік кешені.

Диссертациялық зерттеудің міндеттері мен міндеттері. Диссертациялық зерттеудің мақсаты адам ұрлауды кешенді және жан-жақты қылмыстық-құқықтық және криминологиялық талдау негізінде Қазақстан Республикасының ҚК 125-бабын қолданумен байланысты өзекті теориялық және практикалық мәселелерді шешу болып табылады. Аталған мақсатқа жету үшін келесі міндеттер қойылды және шешілді:

- адамды ұрлағаны үшін жауапкершілік туралы қылмыстық заңға заңдық талдау жүргізілді;

- ғылыми материалдар зерделенді және қорытылды, қазіргі уақытта осы тақырыптың теориялық өңделу деңгейі анықталды;

- адамды ұрлағаны үшін жауапкершілік мәселелеріне қатысты сот практикасы талданды; қаралып отырған норманы оның практика мүдделеріне сәйкестігі тұрғысынан бағалау жүргізілді;

- практикалық және статистикалық сипаттағы материалдар негізінде адам ұрлауды жасаған қылмыскердің қоғамдық қауіптілігіне баға берілді;

- адамды ұрлаумен ұштасқан қылмыстардың жағдайы мен динамикасы, сондай-ақ осы түрдегі қылмыстардың жасалуын азайтатын себептер кешені қаралды;

- осы қылмыстың алдын алу бойынша қызметтің негізгі бағыттары анықталды.

Зерттеудің әдіснамалық негізі танымның жалпы ғылыми диалектикалық әдісі және одан туындайтын жеке ғылыми әдістер: техникалық-заң, лингвистикалық, жүйелі, салыстырмалы-құқықтық және т. б. болып табылады.

Жұмыстың негізін қылмыстық заңнама және басқа да нормативтік материалдар, сондай-ақ Қазақстан Республикасының, РФ, РСФСР, КСРО Жоғарғы Сотының, Жоғарғы Соты Пленумының қаулылары құрады.

Зерттеудің теориялық негізі қылмыстық құқық және криминология саласындағы отандық және шетелдік авторлардың іргелі еңбектері болды. Қазақстан Республикасында қарастырылып отырған мәселенің жекелеген аспектілері А.Н. Ағыбаевтың, Б.И. Ахметовтың, З.О. Ашитовтың, К.А. Бегалиевтің, Б.С. Бейсеновтың, И.Ш. Борчашвилидің, С.Я. Булатовтың, А.А. Исаевтың, Е.И. Қайыржановтың, И.В. Корзунның, А.Д.Макуханың, С.С. Молдабаевтың, М.С. Нәрікбаевтың, Р.Т. Нұртаевтың, Г.Ф. Поленовтың, С.М. Рахметовтың, Г.Р. Рүстемованың, В.А. Сергеевскийдің, Д.С. Чукмаитовтың және басқа авторлардың еңбектерінде зерттелген.

Сол сияқты Кеңес Одағы, Ресей авторларының ғылыми зерттеулері зерттелді Л. Д. Гаухман, П.И. Гришаев, Н.И. Загородников, В. И. Зубкова, Л.Н. Красиков, Г.Л. Кригер, С.В. Максимов, В. С. Никифоров, А. А. Пионтковский, П. Ф. Тельнов, И. М. Тяжкова, А. М. Яковлев және т. б.

Сонымен қатар философия, элеуметтік психология және басқа да білім салалары бойынша жұмыстар қолданылды.

Зерттеудің эмпирикалық базасы Қазақстан Республикасында адамдарды ұрлау туралы статистикалық мәліметтерден құралады. Өзірленген бағдарлама аясында осы бап бойынша қозғалған 162 қылмыстық іс, сондай-ақ 2015 жылдан 2019 жылға дейінгі кезеңде 123 бас тарту материалдары зерделенді. Жұмыста басқа авторлар жүргізген зерттеулердің нәтижелері, сондай-ақ автордың ішкі істер органдарындағы практикалық жұмыс тәжірибесі қолданылды.

Ғылыми диссертациялық зерттеудің жаңалығы, ең алдымен, кешенді тәсіл негізінде адамды ұрлау сияқты қылмыстарға монографиялық зерттеу жүргізілуінен тұрады. Оның нәтижелері адамды ұрлағаны үшін қылмыстық жауапкершілік туралы бірқатар теориялық ережелерді нақтылауға, адамды ұрлаумен ұштасқан қылмыстардың алдын алу жөніндегі қызметтің негізгі бағыттарын айқындауға, оның ішінде қылмыстық заңнаманы жетілдіру жөніндегі ұсыныстарды тұжырымдауға мүмкіндік берді.

Қорғауға ұсынылатын негізгі тұжырымдар:

1. Адам ұрлаумен байланысты қылмыстар зорлық-зомбылық қылмысының бір түрі болып табылады, Алматы, Ақмола облыстары аймағы жағдайында олар өсуге тұрақты үрдіске ие және латенттіліктің едәуір деңгейі бар.

2. Адамды ұрлауға қатысты жәбірленуші мен қылмыскер негізінен азаматтық-құқықтық қатынастармен біріктірілген, өйткені адамды ұрлау көбінесе құқықтық қақтығысты өз бетінше шешу тәсілдерінің бірі болып табылады.

3. Адам ұрлау жасаған қылмыскердің жеке басы көптеген элементтер мен белгілерден тұрады, көбінесе қарама-қайшы, нақты ұрлаушыларға тән әртүрлі әлеуметтік-демографиялық, әлеуметтік-саяси және әлеуметтік-құқықтық ерекшеліктермен түсіндіріледі. Дегенмен, қазіргі жағдайда қылмыскердің әлеуметтік-құқықтық портретінде көрінетін жалпы заңдылықтарды анықтауға болады.

4. Адамды ұрлауды авторлық анықтау ұсынылды, ол арқылы оны құқыққа қарсы басып алуды, тұрақты немесе уақытша болатын орнынан ауыстыруды, кейіннен жәбірленушінің еркінен басқа, басқа жерде ұстап тұруды түсіну ұсынылады.

5. Адам ұрлау объектісі – бастапқыда жеке бас бостандығы, оған қол сұғылмаушылық. Жеке адамның бостандығына қол сұғылмаушылықты өзінің өмірлік маңызы бар мүдделері мен қажеттіліктерін іске асырудың кепілдігі ретінде мемлекет қамтамасыз етуі тиіс, оның ішінде қылмыстық-құқықтық қорғау құралдарының көмегімен – ұрлау нәтижесінде жеке бас бостандығынан айыру туралы емес, қылмыстық шектеу туралы айту дұрыс деп санаймыз.

6. Қазақстан Республикасының ҚК 125-бабын өзгерту ұсынылды:

а) Қазақстан Республикасының ҚК 125-бабына ескерту енгізу: өз еркімен босатылған және ол қол жеткізгісі келген әрекетінен бас тартқан адам, оның әрекеттерінде өзге қылмыс құрамы болмаған жағдайда қылмыстық жауаптылықтан босатылады;

Қазақстан Республикасының ҚК 125-бабын «кәсіби қызмет ретінде немесе кәсіп түрінде жасалған адамды ұрлау»;

в) Қазақстан Республикасының ҚК 125-бабын сараланған белгісі «... бірнеше рет жасалса».

Жұмыстың теориялық және практикалық маңыздылығы онда әзірленген ережелер қылмыстық құқықтың ерекше және жалпы бөліктерінің жекелеген бөлімдерін толықтырады және дамытады, қылмыстық заңның жекелеген ережелеріне неғұрлым барабар баға беруге және оны жетілдірудің бағыттарын айқындауға мүмкіндік береді.

Диссертацияда тұжырымдалған ұсыныстар заң шығару процесінде, сот-тергеу органдарының практикалық қызметінде, соның ішінде жеке бас бостандығына қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы істер бойынша сот тәжірибесі туралы Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотының түсініктемелерін дайындау кезінде, сондай-ақ аралас қылмыс құрамдарынан адамды ұрлауды шектеу бойынша ғылыми-практикалық ұсыныстарды әзірлеу кезінде пайдаланылуы мүмкін.

Диссертацияның негізгі ережелері ғылыми-зерттеу қызметінде, оқу процесінде, сондай-ақ құқық қорғау органдарының қызметкерлерін даярлау кезінде пайдаланылуы мүмкін.

Диссертациялық зерттеудің теориялық тұжырымдары мен практикалық ұсыныстары ғылыми-практикалық конференциялар мен семинарларда жарық көрді, адам ұрлаумен күреспен тікелей айналысатын Қарағанды академиясының оқу процесіне және практикалық қызметіне енгізілді.

Диссертацияның құрылымы мен көлемі. Диссертация зерттеудің мақсаттары мен міндеттерін ескере отырып құрылған және кіріспеден, 6 бөлікшеден, қорытындыларды, әдебиеттер мен қосымшаларды біріктіретін 2 бөлімнен тұрады. Магистерлік диссертация осы тектес жұмыстарға қойылатын талаптарға сәйкес орындалған.

1 ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША АДАМ ҰРЛАУДЫҢ ЖАУАПТЫЛЫҒЫ

1.1 Адам ұрлауды тарихи қылмыстық-құқықтық тұрғыдан талдау

Адам ұрлағаны үшін қылмыстық жауапкершілікті белгілейтін заң нормаларын жетілдіру бойынша ұсынымдар мен ұсыныстарды әзірлеу, құқық қолдану қызметін тұрақтандыруды қамтамасыз ету осы саладағы Қазақстан Республикасы қылмыстық құқығының дамуына тарихи талдау жүргізу сияқты зерттеу міндеттерін шешуді талап етеді. Оқиғаларды, фактілерді, процестерді, олардың нақты тарихи жағдайларда пайда болу себептерін тануға мұндай ретроспективті тәсіл танымның негізгі жалпы ғылыми әдістерінің бірі болып табылады деп есептеледі. Бұл ретте тарихи әдіс «қоғамдық дамудың барлық қарама-қайшы диалектикасын түсінуге, сонымен қатар зерттелетін құбылыстың мәнін, сондай-ақ осы құбылыспен байланысты процестерді, олардың заңдылықтарын, негізгі тенденциясын, даму бағыттарын тануға мүмкіндік береді». Осылайша, отандық заңнаманы зерттеу адамды ұрлаумен байланысты проблемалардың қылмыстық-құқықтық және криминологиялық сипаттамасы үшін елеулі әдіснамалық маңызы бар.

Қылмыстық қол сұғушылықтың зерттелетін түрін тарихи-құқықтық талдау осы теріс әлеуметтік құбылыс қоғам үшін жаңа болып табылмайтынын көрсетеді. Адамды ұрлау, дәстүрлі жалпы қылмыстық қылмыстардың көпшілігі сияқты ұзақ даму тарихы бар және ғасырлар бойы өз тамырларымен жалғасады. Алайда, адамзат қоғамының әртүрлі даму кезеңдерінде ол өзгеріссіз, бірдей болған жоқ және әр түрлі қарқындылықпен дамуда.

Адамды ұрлағаны үшін жауапкершілік тәртібі туралы жекелеген қаулылар ежелгі құқық ескерткіштерінде қамтылған. Біз бұны ғылыми тұрғыдан біршама зерттелген Кеңес Одағының тарихынан қарастырмақпыз.

Ресей аумағында 1903 жылы қылмыстық тұрғыда адамдарды ұрлағаны үшін жазалауды қарастыратын нормалар қалыптасқан. Көбінесе олар қаралып отырған қылмыстың объективті және субъективті жақтарына қатысты болған. Мысалы, заң баланың еркіндігіне қол сұғушылықтың түрлерін келесідей бөліп көрсетті: жасырылған ұрлау; бас тарту; ата-аналардың заңды талабына қарамастан қайтармау. Қылмыстық істің 503-бабында ұрлаудың себептері мен мақсаттары көрсетілген; «қайырымдылыққа немесе өзге де зейінсіз жұмысқа», «пайдакүнемдік мақсатта», «баланы оның жай-күйі құқығынан айыру ниетімен». Әлбетте, бұл сол уақытта мұндай әрекеттердің кең таралуына және олардың едәуір қоғамдық қауіптілігіне байланысты болды. Заң шығарушы субъективті тараптың белгілерін да атап өтті, атап айтқанда, «немқұрайлылық үшін» деген мақсатпен ұрлауды «оның кінәсіздігі үшін» пайдалану» [1. 316-б.]. Осылайша, капитализм жағдайында адамдарды ұрлау сипаты айтарлықтай өзгерді. Қайыр сұрау, некеге тұру және т. б. үшін балаларды ұрлау басым болды.

1922 жылғы КСРО ҚК бөтен баланы пайдакүнемдік мақсатпен, кек алу немесе басқа да жеке түрлерден ұрлағаны, жасырғаны немесе ауыстырғаны үшін қылмыстық жауапкершілікті көздеді. 1920-1950 жылдардағы статистика көрсеткендей, Ресей қоғамының қазіргі даму кезеңінде балаларды қоса алғанда, адамдарды ұрлау жағдайлары өте сирек болды. Мәселен, КСРО оқу мәліметтері бойынша, 1928 ж. КСРО ҚК 149-бабы бойынша (1926 ж.) баланың ұрлануы, жасырылуы және ауыстырылуы 19 жағдай тіркелді [2. 185-б.]. Бұл қылмыстардың себептері көбінесе сатып алу, киетін заттарды иелену, сұрау салу үшін пайдалану болды.

Адам ұрлаудың басқа түрлері сол уақытта таратылмаған. Мүмкін, олар тоталитарлық режим жағдайында бола алмады. Сонымен қатар, елде жаппай қирау, кедейшілік байқалып, 7 млн. астам панасыз қалған балалар болды [3. 59-б.].

1960 жылғы КСРО Қылмыстық кодексі адамды ұрлау үшін қылмыстық жауапкершілікті қарастыратын арнайы норманы қамтымаған. Сонымен қатар, осы Заңның 125-бабы баланы ұрлағаны немесе ауыстырғаны үшін жаза белгілеген. Бұл қылмыстың объективті жағы бөтен баланы жасырын немесе ашық ұрлауға бағытталған әрекеттер болды. Көрсетілген екі тәсілден басқа (құпия немесе ашық) қылмыс алдау немесе сенімге қиянат жасау жолымен жасалуы мүмкін. Баланы ұрлаудың дербес түрі ретінде заң оны бөліп, ауыстыру, яғни, бір баланы басқасымен қасақана ауыстыру.

Мұндай қылмыстан тек 14 жасқа толмаған адам ғана зардап шекті. 1960 жылғы КСРО ҚК-нің жалпы адам ұрлау туралы дербес норманы бермеді. Мұндай әрекеттердің ерекше сирек жағдайлары сол кездегі тергеу және сот практикасы бас бостандығынан заңсыз айыру ретінде қарады (КСРО ҚК 126-бабы). Қоғамда осындай аса қауіпті әрекеттердің едәуір таралуына байланысты ғана заң шығарушы 1997 жылы қолданылып жүрген қылмыстық заңға адамды ұрлағаны үшін қылмыстық жауапкершілікті белгілейтін норманы енгізуге мәжбүр болды (ҚР ҚК 125-бабы).

1.2 Адамды ұрлаудың объективтік, субъективтік және сараланған белгілері бойынша құрамы

Қылмыс құрамы Қазақстандық қылмыстық құқықтың негізгі ұғымдарының бірі екені белгілі. Дәл осы қылмыс құрамы қылмыстық жауаптылықтың жалғыз негізі болып табылады және қылмыстық заңға сәйкес қылмыстық және қылмыстық жазаланатын әрекет ретінде оны айқындайтын қоғамдық қауіпті әрекет белгілерінің жиынтығын қамтиды [4. 143-б.].

Осыған байланысты, қылмыстарды саралаудың жалпы принциптерін пайдалана отырып, қылмыс құрамының барлық элементтері мен белгілерін анықтау керек. Қылмыстың құрамы тек қана жиынтық ғана емес, сонымен қатар оның құрамдас элементтерінің өзіне тән ішкі байланыстарын көрсететін қылмыс белгілерінің қатаң жүйесі болғандықтан, қылмыстың кез келген құрамын, соның ішінде адам ұрлығын талдауды осы қылмыс белгілерінің заңды табиғатын анықтаудан бастау қажет.

Жалпы ереже бойынша қылмысты саралау оның объектісі мен объективті жағын анықтаудан басталады. Сонымен қатар, қылмыс құрамының элементтері мен белгілерінің өзара байланысы мен жүйелілігін ескере отырып, адамды ұрлау объектісін талдауға тоқталайық, өйткені қылмыс объектісі қылмыстың қоғамдық қауіптілігін анықтауға, оның әлеуметтік-саяси мәні мен мазмұнын ашуға мүмкіндік береді. Жасалған қылмыстық құқық бұзушылықты объектісі бойынша саралау – жасалған қылмыспен залал келтірілген қатынастар қылмыстық заңмен қорғалатынын белгілі бір құқықтық актіде анықтау, содан кейін заңды түрде бекіту.

Адамды ұрлаудың заңды белгілерін зерттей отырып, қылмыс объектісін дұрыс анықтау қажет, яғни заң шығарушы қылмыстық-құқықтық құралдармен қорғауға ұмтылатын қоғамдық қарым-қатынастар шеңберін анықтау, Қазақстан Республикасының ҚК 125-бабындағы адам ұрлау үшін қылмыстық жауапкершілікті белгілеу.

«Объект» термині латын тілінен шыққан шетелдік сөздер сөздігінде көрсетілген. *objectum* - « қандай да бір қызметке бағытталған зат, құбылыс» [5. 349-б.]. Қылмыстық құқықтағы анықталған ұсыным бойынша қылмыс объектісі деп қолданыстағы қылмыстық заңмен күзетуге алынған қоғамдық қатынастар түсініледі. Заң шығарушы Қазақстан Республикасының ҚК 2-бабы қылмыстық заңнаманың негізгі міндеттерін анықтады – бұл адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын, меншікті, қоғамдық тәртіп пен қоғамдық қауіпсіздікті, қоршаған ортаны, Қазақстан Республикасының конституциялық құрылысын қылмыстық қол сұғушылықтан қорғау, бейбітшілік пен адамзат қауіпсіздігін қамтамасыз ету, сондай-ақ қылмыстардың алдын алу.

Қылмыстық құқық теориясында қылмыс объектісінің әр түрлі анықтамалары қолданылады. Бір авторлар қылмыс объектісін қоғамдық мүдде ретінде қарастырады [6. 116-б.], басқалары – қылмыстық-құқықтық күзет объектісі ретінде қылмыстық заңмен қорғалатын қоғамдық қатынастарды қарайды. А. А. Пионтковскийдің пікірінше, қылмыстық-құқықтық мәжбүрлеу аппаратымен қорғалатын қоғамдық қатынастар кез келген қылмыстың объектісі болып табылады [7. 29-б.].

Қылмыс объектісі қоғамдық қатынастар болып табылатыны туралы ереже 1919 жылы КСРО қылмыстық құқық бойынша негізгі бастауларда өзінің танылуын тапты, қылмыс ұғымын анықтау кезінде мұнда қылмыстық заңды қорғау объектісі ретінде қоғамдық қатынастарға тікелей көрсетілді.

1922 жылғы КСРО ҚК еңбекшілердің мемлекетін, кеңес құрылысының негіздерін, құқық тәртібін қоғамдық қауіпті элементтерден құқықтық қорғауды революциялық құқық тәртібін бұзушыларға жаза және әлеуметтік қорғаудың басқа да шараларын қолдану арқылы өз міндетіне қойды. Осы Кодекстің 6-бабында көрсетілген қылмыс ұғымының анықтамасы қылмыс объектісін қоғамдық қарым-қатынас ретінде түсінуден туындады. 1926 жылғы КСРО ҚК объектінің тұжырымдамасын өзгертті.

Қоғамдық қатынастарға қылмыс объектісі ретінде 1960 жылғы КСРО ҚК 7-бабында – Кеңестік қоғамдық немесе Мемлекеттік құрылыс, социалистік меншік,

жеке тұлға, саяси, еңбек, мүлiктiк және азаматтардың басқа да құқықтары, социалистiк құқық тәртібі – деп көрсетiлген.

Қылмыстық құқық теориясы қылмыс объектiсi институтын дамытты. Осылайша, А. А. Пионтковский елде жасалған кез келген қылмыс социалистiк қоғамның қоғамдық қарым-қатынасына тiкелей немесе жанама түрде қол сұғатынын айтты. Оның пiкiрiнше, Социалистiк қылмыстық заңмен қорғалатын кез келген қоғамдық қатынастар қылмыс объектiсi бола алады [8. 111-б.]. Трейниннің мағлұматы бойынша «кез келген қолсұғушылықтың объектiсi үстем таптың мүддесiнде орнатылған қоғамдық қатынастар болып табылады. Социалистiк қылмыстық құқық жүйесiндегi қылмыс объектiсi Социалистiк қатынастар болып табылады» - дедi [9, 123-б.]. Н.И. Загородников қала сыртындағы адамдар объект ұғымын нақтылап, оны қылмыстық заңмен қорғалатын Социалистiк қоғамдық қатынастар ретiнде қарастырды [10, 12-б.]. Н. И. Коржанский қылмыс объектiсi – қылмыстық заңды қорғауға қойылған қоғамдық қарым-қатынас деп есептейдi. Қылмыс объектiсi – бұл кез келген қылмысты қарастыратын нысана. Мұндай нысана – қоғамдық қатынастар [11, 27-б.].

Ғылымда қылмыс объектiлерiн тiгiнен және көлденеңiнен жiктеу кеңiнен таралған. Дәстүрлi түрде қылмыстық құқық теориясында вертикаль бойынша объектiлердiң үш сатылы жүйесiн қарастырып, жалпы, тектiк және тiкелей объектiлердi зерттедi. Кейбiр авторлар қылмыс нысандарын тiгiнен төрт түрге жiктеудi ұсынды – жалпы, тектiк, түрлiк және тiкелей. Соңғылардың пiкiрiнше, объектiлердiң төртiншi түрiн (түрлiк) бөлу жiктеудi жалпы, ерекше, жеке және жеке философиялық категориялардың өзара байланысы мен арақатынасымен толық сәйкестiкке келтiредi және оған аяқталған түр бередi [12, 204-б.].

Адамды ұрлаудың тектiк және түрлiк объектiсiн анықтау кезiнде Қылмыстық кодекстiң бiр тарауында орналастырылған әрекеттер қол сұғатынын ескеру қажет.

«Адам ұрлау» қылмыстық-құқықтық нормасы заң шығарушымен Қазақстан Республикасының ҚК «Жеке адамға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтарды бiрiктiретiн, Ерекше бөлімде адамның бостандығына, абыройына және қадiр-қасиетiне қарсы қылмыстар» 1-тарауында орналастырылған – бұл адамның жеке басы осылайша топтық объект ретiнде әрекет етедi.

Осы қылмыс тобының тектiк объектiсiн анықтау мәселесi бойынша қылмыстық-құқықтық әдебиетте қандай да бiр әр түрлi бiлiмдер жоқ, бiрақ оның мазмұны туралы жекелеген авторлар әртүрлi пiкiр айтады, бұл туралы төменде қарастыратын боламыз.

Қылмыстық құқық ғылымы «тұлға» деген қандай да бiр жеке ұғымды белгiлемейдi және осы феномендi зерттеумен тiкелей айналысатын бiлiм салаларындағы оның анықтамаларын негiзге ала отырып, осылай әрекет етедi.

Л. Д. Столяренко тұлғаның көп қырлы тұлға түсiнiгi көптеген ғылымдарды зерттеу объектiсi болып табылады: Философия, Әлеуметтану, Психология, Этика, Эстетика, Педагогика және т. б. осы аталған әрбiр ғылым өзiнiң аясында жеке басты өзiнше зерттейдi. [13, 78-б.]. Алайда, Г. В. Плеханов атап өткендей, «...

ғылым-этика, саясат, құқық, саяси экономика және т.б. – барлығы бір нәрсені қарастырады, ол – қоғамдағы адамның қызметі» [14, 240-б.].

Бұл пікірдегі соңғы екі сөз, біздің пікірімізше, «жеке тұлға» ұғымының сипаттамасында негізгі болып табылады. Оның мазмұнын анықтай отырып, «тұлға», «индивид» және «адам» ұғымдарын нақты ажырату керек. Ең жалпысы «адам» ұғымы, оны биоәлеуметтік мән ретінде анықтауға болады, оның басты белгісі – санасы, жоғары психикалық функциялары бар. Қаттырақ айтқанда, адамда таза биологиялық та, таза әлеуметтік та жоқ, және әлеуметтік фактордың жетекші ролінде оның бірлігінде басқалар да бар. Бұл ретте, А. В. Кузнецов атап өткендей, «биологиялық онда басқа тірі тіршілік ретінде емес, қайта өзгертілген «қыл-қыбыр» түрінде шығады» [15, 13-б.].

В. Л. Афанасьевтің айтуынша, әлеуметтік факторлардың пайда болуының, қалыптасуының және дамуының қажетті алғышарты болып табылады. Биологиялық сәтті ескермей, әрбір тұлғаға тән психологиялық ерекшелікті түсіндіруге болмайды [16, 43-44-б.].

Ажырамайтын байланыс, әлеуметтік және биологиялық бірлік «тұлғаның әлеуметтік белгілері табиғи негізде де, сондай-ақ оның жалпыадамзаттық белгілері адамның әлеуметтік байланысынан тыс дами алмайды» деген мағынада түсінген жөн» [17, 25-б.].

Адам қоғамдық ғылым мен қызмет процесінде әлеуметтік тәжірибені біртіндеп меңгеру, әлеуметтік дағдылар мен рөлдерді меңгеру арқылы, немесе басқаша айтқанда, әлеуметтендіру процесінде жеке тұлға қасиеттеріне ие болады.

Қазіргі әдебиеттердегі «жеке тұлға» ұғымын анықтаудың жалпы сипаты осындай, және олар біздің елімізде болып жатқан әлеуметтік-экономикалық және саяси сипаттағы оқиғаларға байланысты елеулі өзгерістерге ұшырамағанын мойындау керек.

Аталған тәсілдердің негізінде «тұлға» ұғымы «адамның сана-сезім мен мінез-құлықтың қоғамдық түрлерін, адамзаттың қоғамдық-тарихи тәжірибесін меңгеруі нәтижесінде қалыптасатын адамның әлеуметтік-психологиялық мәні» ретінде анықталады» [4, 27-б.].

Әлеуметтану тұрғысынан, тұлға – белгілі бір әлеуметтік топтың өкілі, қоғамдық қатынастардың өнімі. Бірақ жеке тұлға қоғамдық қатынастардың объектісі ғана емес, ол әлеуметтік әсерді бастан кешіп қана қоймай, сонымен қатар оларды бұзады, түрлендіреді, өйткені біртіндеп қоғамның сыртқы әсері сыналатын ішкі жағдайлардың жиынтығы ретінде әрекет ете бастайды. Осылайша, тұлға қоғамдық қатынастардың объектісі мен өнімі ғана емес, сонымен қатар белсенді қызмет субъектісі, қарым-қатынас, сана, яғни жалпы қоғамдық қатынастар субъектісі.

Бұған дейін атап өтілгендей, қылмыс объектісі ретінде кеңестік және қазіргі уақытта қоғамдық қатынастар қаралуда. Қылмыстардың басым көпшілігіне қатысты бұл жағдай қандай да бір пікірталас тудырмайды. Жеке адамға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтарға келер болсақ, кейбір зерттеушілер бұл жағдай қолданылмайды деп санайды.

Мысалы, А. В. Наумов, аталған қылмыс объектісінің әділдігін атап өте отырып, «бірқатар жағдайларда қылмыс объектісінің теориясы қоғамдық қарым-қатынас ретінде «іске асырмайды» - деп жазады. Әсіресе, бұл жеке адамға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтарға, ең алдымен кісі өлтіруге қатысты. «Барлық қоғамдық қатынастардың жиынтығы» ретінде адамның мәнін марксистік түсінікке сүйене отырып, ғылымда адам өмірі адам өмірінің өзі емес, атап айтқанда қоғамдық қатынастардың жиынтығы мағынасында адам өмірі болып табылады деп есептеледі. Жеке адамға қарсы, атап айтқанда адам өміріне қарсы қылмыс объектісін мұндай түсіну оның құндылығын төмендетеді» [4, 147-б.]

Осы теорияның кейбір оң сәттеріне қарамастан, А. В. Наумовтың көзқарасы, біздің ойымызша, негізсіз. Адам өмірінің құндылығы, тұлғаның басқа да мүдделері сияқты, теориялық тұжырымдармен емес, тұтастай алғанда, қылмыстық саясатпен айқындалады. Бұл сұрақтың мәніне, онда біздің ойымызша, негіз жоқ бас тартатын уақыт сынынан өткен және жалпы қабылданған көзқарастар мен түсініктер бар.

Жоғарыда аталғандай, тұлға – ең алдымен, қоғамдық қарым-қатынасқа түспейтін адам. Біз қандай да бір қоғамдық қатынастардың қатысушысы ретінде жеке тұлға туралы айтатын болсақ, онда қандай да бір жеке қасиеттерден айырылған адамның мәнін естен шығармаймыз. Өйткені, жеке тұлғаға қарсы жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтың объектісі, яғни қылмыс қандай да бір жолмен даралануы мүмкін емес, ол да жеке тұлғаның бұл жағдайында құбылыстың мәнін ғана көрсететін алаңдатпауы тиіс. Бұл объект өзінің мәнділігін оның нақты жеткізгішінің жеке басына қарсы нақты қылмыс жасаған кезде ғана алады. Ал А. В. Наумовтың аталған сәттер мен қылмыстың объектісі ретінде шын мәнінде қоғамдық қатынастардың элементтері болып табылады.

Тұлға әр түрлі мүдделер мен қажеттіліктердің болуын сипаттайды. Олардың қатарында бостандық та бар. Бұл терминнің мазмұны бірнеше аспектілерге ие: философиялық, әлеуметтік-саяси, психологиялық, құқықтық, атап айтқанда, философияда еркіндік «адамның объективті қажеттілігін тануға сүйене отырып, өз мүдделері мен мақсаттарына сәйкес әрекет ету қабілеті» ретінде анықталады» [18, 595-б.]. Әлеуметтік-саяси тұрғыдан «еркін болу - адам энергиясын қолданудың барлық салаларында саналы түрде, өз еркі бойынша, ғылымның анықталған заңдылықтарын басшылыққа ала отырып, әрекет ету деген сөз» [17, 32-б.].

Жеке тұлғаның еркіндігін жанама етудің құқықтық нысаны халықаралық құқықтық актілерде бекітілген тиісті нормалар, сондай-ақ Ресей заңнамасының нормалары болып табылады. Мысалы, БҰҰ Бас Ассамблеясы 1948 жылғы 10 желтоқсанда қабылдаған адам құқықтарының жалпыға ортақ декларациясының 3-бабында «әрбір адамның өмір сүруге, бостандыққа және жеке басына қол сұғылмауға құқығы бар» - деп жазылған. Осы құжаттың 13-бабы адамның еркін жүріп-тұру және өзінің тұрғылықты жерін таңдау құқығын бекітеді. Осы құқықтар 1976 жылғы 23 наурызда күшіне енген Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіде (8, 9-баптар), сондай-ақ 1950 жылғы 4

қарашадағы «Адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау туралы» Еуропалық Конвенцияда (4, 5-баптар) көзделген. Осы тектес халықаралық актілердің қатарына 1994 жылғы 21 қазандағы «Адамның құқықтары мен негізгі бостандықтары туралы» Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығының Конвенциясын жатқызуға болады).

Ең маңызды ұлттық заңнамалық акт, бірінші кезекте, Қазақстан Республикасының Конституциясы болып табылады, оның 16-бабында: «Әркім өзінің жеке басының бостандығына құқығы бар» делінген. Бұл құқықты қорғау қылмыстық заңнаманың маңызды міндеттерінің бірі болып табылады (ҚР ҚК 2-бап).

Аталған құжаттарда «жеке еркіндік» ұғымы қолданылмайды, оларда жеке қол сұғылмаушылық туралы айтылады, осыған байланысты осы ұғымдардың арақатынасына тоқтау қажет. Ең алдымен, бұрын қолданыста болған КСРО Конституциясы мен РКФСР Конституциясы «жеке адамға қол сұғылмаушылық» ұғымына сүйеніп, Қазақстан Республикасы қазіргі қолданыстағы Конституциясында орын алған сияқты, «жеке қол сұғылмаушылық емес» ұғымына сүйенген, бұл жерде сөз терминология ғана емес, сонымен қатар мазмұнды сипаттағы өзгерістер туралы болып отыр. «Жеке қол сұғылмаушылық» моделі «жеке адамға қол сұғылмаушылық» заңды құрылымымен салыстырғанда, - деп жазады А. С. Мордовец. Бірінші тәсіл «жеке қолсұғылмаушылықты» адамдардың өмірдің өзінен туындайтын және заң нормаларына іске асырылатын құқықтары мен бостандықтары туралы объективті талап, идея, түсінігі ретінде модельдейді. «Жеке адамға қол сұғылмаушылық» конструкциясында көрсетілген екінші тәсіл – шығармашылық, заң шығарушының, соттардың, прокуратураның, әкімшілік органдардың ерік-жігерінің нәтижесі болып табылады» [19, 69-б.].

«Жеке қол сұғылмаушылық» ұғымы жеке адамның негізгі құқықтары мен бостандықтарының ажырамайтын байланысы мен өзара шарттылығы туралы табиғи құқықтың маңызды идеясын көрсетеді: өмір сүру құқығы, еркіндік, жеке және отбасылық құпия және т.б. өз мәні бойынша жеке қол сұғылмаушылық құқықтық режимді, жеке және қоғам, азамат және мемлекет арасындағы өзара қарым-қатынастардың негізін білдіреді. Бұл режим негізсіз ұялуды, индивидтің құқықтарына, бостандықтарына қысым жасауды болдырмайды.

«Жеке қол сұғылмаушылық» ұғымының мазмұны жеке өмір сүру саласындағы нақты жеке тұлғаның мемлекет тарапынан нақты қалыптасатын және кепілдік беретін еркіндігі ретінде түсінілетін жеке адамның еркіндігін да қамтиды. Жеке бас бостандығы осы тіршілік әрекетіне жол берілетін араласу шекараларын сақтауды қамтамасыз ететін қоғамдық қатынастардың жиынтығы түрінде әрекет етеді. Мұндай мазмұнға біз сияқты, ғылыми әдебиеттерде қабылданған «жеке еркіндік» ұғымына сәйкес келеді. Азаматтардың жеке бас бостандығы саласы, В. А. Патюлин олардың мемлекет алдындағы міндеттерінен тыс жатыр және ол тұлғаның өзіне ие болу мүмкіндігін білдіреді – деп. жазады [20, 16-б.].

Осылайша, қаралып отырған топтық қылмыстарының тектік объектісі ретінде қоғамда биологиялық индивид сияқты ғана емес, сонымен қатар қоғамның

мүшесі – қоғамдық қатынастардың қатысушысы (субъектісі) ретінде әрекет ететін адам – жеке тұлға саналады. Ең алдымен, адам осы сапада қоғамнан қорғау алады және өзі онда белгіленген тәртіп ережелерін сақтауға міндетті [21, 28-б.].

Жеке адамға қарсы қылмыстарды талдау бір үлгідегі қылмыстарды біріктіретін қол сұғушылықтың түрлік объектілерін бөлуге негіз береді. Осылайша, Қазақстан Республикасының ҚК 1-тарауы жеке бас бостандығына, ар-намысы мен қадір-қасиетіне қарсы қылмыстар үшін жауапкершілікті қарастыратын нормаларды қамтиды. Демек, қаралып отырған қылмыс тобының түрлік объектісі болып жеке адамның бостандығы, ар-намысы мен қадір-қасиетін есептеу керек.

Жеке еркіндік, яғни өзін басқару еркіндігі адам ұрлаудың тікелей объектісі ретінде әрекет етеді.

Жеке бас бостандығының негізінде адамның ең маңызды қажеттілігінің бірі – қозғалу, кеңістікте жылжу қажеттілігі жатыр, бұл адамның тірі организм ретінде физикалық өмір сүруі мен дамуының қажетті шарты болып табылады [22, 97-б.]. Орын ауыстыру еркіндігі – бұл барлық басқа бостандықтардың логикалық алғышарты мен қажетті тарихи шарты. Себебі, шектеу инстинктивті емес деп қабылданады. Түрме торлардың болуымен немесе жайлылықтың жеткіліксіздігімен ғана емес, адамның ерік-жігерімен қатар ұстап отырған орны сияқты анықталады.

Жеке еркіндік ұғымы ерік ұғымымен тығыз байланысты, өйткені оны (еркіндік) жүзеге асыру адамның еркін білдіруін жүзеге асыру болып табылады. Еркіндік туралы ерік-жігері жоқ, саналы мінез-құлық қабілетін болжайтын адамдарға айтуға болады ма? Бұл мәселе маңызды практикалық мәнге ие. Оның шешімі келесі сұраққа да жауап береді: жеке бас бостандығына қарсы қылмыстарда жәбірленуші ретінде, мысалы, жан ауруы, жасы, болған жағдайды түсіну мүмкіндігінен айыратын өзге де жағдайға байланысты ерік-жігері жоқ адам бола ала ма?

Әдебиеттерде бұл мәселе бірдей шешіледі. Бір авторлардың пікірінше, жәбірленушінің өз қалауы бойынша қозғалу мүмкіндігінен айыру фактісін түсінуі қажет [23, 274-б.]. Басқалары, мысалы, Н. Беляева мен Т. Орешкина жәбірленушінің жаңа орналасқан жері құпия немесе үшінші тұлғаларға белгілі болуы мүмкін, ал орын ауыстырудың өзі құпия және ашық болуы мүмкін деп есептейді. Адамды ұрлау тек қана зорлық-зомбылық пен алдау, сенімге қиянат жасау, адамның еркін білдірілуі мүмкін емес жай-күйін пайдалану салдары болуы мүмкін (мысалы, ессіз күйдегі ұйықтаушыны, психикалық науқасты, жас баланы, оның ішінде емшектегі баланы, шетелдікті ұрлау, тілді, заңдарды, әдет-ғұрыптарды, дәстүрлерді білмеу салдарынан жағдайды барабар бағалайтын және сол сияқты жағдайлар) [24, 15-б.]. Осы жұмыста авторлар: «заңсыз бас бостандығынан айыру құрамының болуы үшін жәбірленушінің оны белгілі бір кеңістікте жүріп-тұру еркіне қарсы тұра алу мүмкіндігінен айыру фактісін есте сақтау қажет...» [24, 16-б.].

Қаралып отырған мәселенің қандай да бір шарасына қатысты үшінші авторлар жеке бас бостандығы құқығының бұзылу фактісін анықтау үшін

жәбірленушінің осы фактіні ұғынуының (немесе түсінбеуінің) маңызы бар деп санайды. Сонымен, Н. В. Бойко, заңсыз бас бостандығынан айыру объектісінің өз еркі бойынша болу орнын таңдау құқығын тануы ерік-жігері жоқ адамдардың жеке еркіндігі қылмыстық заңның қорғауында жоқ деген қорытындыға сөзсіз алып келеді және мұндай ережені қылмыстық құқықтың негізін қалаушы қағидаттарына қайшы келеді деп санайды [25, 10-б.].

Өз кезегінде Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексіне түсініктеме берген авторлары мысалы, «жасына, азаматтығына, әлеуметтік жағдайына, құқықтық сипаттамасына және т. б. қарамастан кез келген адам жәбірленуші бола алады» - дейді. [26, 283-б.].

Бұл пікірмен келіспеуге болмайды. Жеке еркіндік, азаматтардың басқа да бостандықтары мен құқықтарымен қатар, табиғи құқық болып табылады, яғни, ол адамға тумасынан және туылу құқығы бойынша тиесілі. Олар мемлекетке дейінгі шығу тегі бар, яғни мемлекет ұсынбайды, ал оның бар немесе жоқ болуына қарамастан туындайды. Әрбір мемлекеттің міндеті осы құқықтар мен бостандықтарды мойындаудан, оларды сақтау мен қорғаудан тұрады.

Қылмыстық заңмен жоғарыда көрсетілген тұлғалардың жеке бас бостандығын қорғауды терістеу негізгі құқықтар мен бостандықтардың бөлінбейтіндігі, сондай-ақ Қазақстан Республикасында адамның құқықтары мен бостандықтарының күшін жоятын немесе кемітетін заңдар шығарылуға тиіс емес туралы ережелер Қазақстан Республикасының Конституциясының 12 б., 1-т. бұзу болар еді.

Осылайша, жеке еркіндік басқа негізгі құқықтар мен бостандықтармен, атап айтқанда өмір сүру құқығымен тең қорғалуға тиіс. Бірақ ешкім жаңа туған баланы өлтіру немесе психикалық толық емес адамды өлтіру қылмыс болып табылмайды деп мәлімдеуге тырыспайды, бұл адамдар адам өлтіру кезінде жәбірленуші болып саналмайды.

В, А. Кучинскийдің пікірмен толық келіскен жөн, бұл «адам толыққанды тұлға болып табылатын жағдайларда заңды емес мүдделерді қорғау құқығы. Әрекетке қабілетсіз деп аталатындар (балалар, жан ауыруымен ауыратын адамдар, ақыл-есі кем адамдар), сондай-ақ құқықтары заңмен кепілдік берілетін адамдар деп танылады» [27, 31-б.]. Олардың құқығын, оның ішінде жеке бас бостандығы құқығын да құқықтық қатынастар жүйесінде әрекетке қабілетсіз адамдардың мүддесінде заңдық іс-әрекеттер жасауға қабілетті адамдар қорғайды. Алайда, бұл материалдық қылмыстық адамгершілік емес, іс жүргізу мәселелері белгілі.

Адамды ұрлаудың тікелей объектісі болып табылатын жеке еркіндік ұғымының мазмұны осындай. Қылмыстық-құқықтық әдебиеттегі нақты тұжырымдарға келетін болсақ, олар өте көп. Осылайша, В. И. Зубкова мен И. М. Тяжкова қарастырылып отырған әрекеттің тікелей объектісі ретінде адамның жеке бостандығын атайды [28, 55-б.]. Н.П. Козлова адам бостандығына қарсы қылмыстардың тікелей объектісі жеке бас бостандығының қатынастары болып табылатынын жазады [29, 19-б.]. К. Б. Бойко жеке бас бостандығына қарсы қылмыстардың тікелей объектісі өзінің

еркі бойынша болу орнын таңдау құқығы болып табылады деп санайды [30, 10-б.]. Д. А. Ситниковтың пікірінше, адамды ұрлаудың тікелей объектісі жеке басының (физикалық) еркіндігін мойындау керек дейді [31, 12-б.].

Келтірілген құрылымында оның терминологиялық сипаты, мазмұндық, сол тұрғыда олар іс жүзінде бір-бірін қайталайтын айырмашылықтарын байқаған қиын емес. Жеке бас бостандығын «құқық» деген нұсқау ғана белгілі бір пікірталасты тудырады. Мұндай нұсқау адамға арнайы нормативтік актімен еркіндік құқығын беру қажеттілігімен байланысты. Жоғарыда атап өткендей, адамның жеке еркіндігі мемлекеттің оған берілуіне қарамастан табиғи құқық болып табылады және соңғысының міндеті осы фактіні айқындаудан және осы құқықты күзету мен қорғауды анықтаудан тұрады.

Баяндалғанды ескере отырып, адамды ұрлаудың тікелей объектісі ретінде жеке бас бостандығын неғұрлым дұрыс анықтау ұсынылады.

Бұл әрекеттің сараланған құрамының қосымша объектілері ретінде адам қауіпсіздігі, денсаулығы және оның өмірі, меншік қатынастары және т.б. болуы мүмкін. Н.Э. Мартыненко адамды ұрлаудың қосымша объектісі ретінде тек қана денсаулық қана емес, сонымен қатар адамның ар-намысы, қадір-қасиеті, мүлкі, өмірі бола алады деп есептейді [32, 57-б.].

Азаматтығына, әлеуметтік жағдайына, құқықтық сипаттамасына және т. б. қарамастан кез келген адам (жеке де, лауазымды да) қылмыстан жәбірленуші бола алады. Басқа ата-анасының немесе өзге де адамдардың, әжесінің немесе атасының тәрбиесінде жүрген өз баласын ұрлау қылмысы болып танылмайды. Жасы, дене жағдайы, біліктілігі маңызды емес.

Адамды ұрлау сияқты қылмыс объектісін егжей-тегжейлі талдау, объектілер түрлерін нақты анықтау бізге қарастырылып отырған әрекеттің объективті жағының белгілерін дұрыс сипаттауға мүмкіндік береді. Қылмыстың объективті жағы Қазақстан Республикасының ҚК-нің Ерекше бөлігінің қылмыстық-құқықтық нормасының диспозициясын талдау кезінде тікелей анықталатын элемент. Заң шығарушы құрамы емес, қылмыстық-құқықтық норманы тұжырымдайды, онда толық немесе аз көлемде қылмыс құрамының белгілері сипатталады.

Бұл белгілердің өздері адамдардың санасына қарамастан объективті түрде бар, олар шын мәнінде осы нақты қылмысқа тән және заң шығарушының міндеті заңда осы белгілерді барынша дәлдікпен және тереңдікпен анықтау және көздеу болып табылады.

Бірақ В. Н. Кудрявцеваның пікірі бойынша қылмыстың объективті жағы субъектінің қылмыстық іс-әрекетінен (әрекетсіздігінен) басталатын және қылмыстық нәтиженің басталуымен аяқталатын оқиғалар мен құбылыстардың дәйекті дамуы тұрғысынан оның сыртқы жағынан қарастырылатын заңмен қорғалатын мүдделерге қоғамдық қауіпті және құқыққа қарсы қол сұғу процесі бар [33, 9-б.].

Талданып отырған қылмыстың объективті жағы адамды ұрлаудан тұрады. Заңда «адамды ұрлау» ұғымы ашылмайды, бұл аралас құрамдарды

саралауда және шектеуде белгілі бір қиындықтар туғызады және «адамды ұрлау», «бас бостандығынан заңсыз айыру» және «адамды кепілге алу» сияқты ұғымдарды заңнамалық айқындауды талап етеді.

Мәселен, А. Н. Красиков адамды ұрлауды «өз қалауы бойынша кеңістікте еркін жүру мүмкіндігінен айыру ретінде анықтайды... өйткені, ұрлық жәбірленушіні оның еркіне немесе оның заңды өкілдерінің еркіне қарамастан бір орыннан екінші орынға ауыстыруды болжайды» [34, 120-б.].

Қылмыстық құқықтың ерекше бөлімі бойынша оқулықта адамды ұрлау жәбірленушіні оның тұрақты немесе уақытша тұратын жерінен басқасына, оның еркіне қарсы немесе одан басқа жерге ауыстыру ретінде айқындалады [35, 104-б.]. Осыған ұқсас адам ұрлау ұғымын Н. Беляева мен Т. Орешкиналар да ашады [36, 15-б.]. В. И. Зубкова мен И. М. Лижков бұл ұғымды басқаша анықтайды: «объективті жағынан адамды ұрлау оны кез келген тәсілмен басып алу және оны қандай да бір үй-жайға орналастыру арқылы жеке бас бостандығын шектеу болып табылады» - дейді [37, 55-б.] .

«Адамды ұрлау» ұғымының келтірілген анықтамалары біздің ойымызша, кейбірі толық емес, себебі бұл қылмысты жасаған кезде барлық ықтимал әрекеттерді қамтымайды.

Ю. И. Скуратов пен В.М. Лебедев редакциясымен Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексіне түсініктемедегі ұрлау ұғымының анықтамасы дәлірек көрінеді. Адамды ұрлау деп жасырын немесе ашық не алдау арқылы тірі адамды иелену (басып алу), оны табиғи микроэлеуметтік ортадан алып қою, оны тұрақты немесе уақытша болатын орнынан алып өту арқылы, кейіннен оның еркінен тыс басқа жерде ұстап тұру арқылы ұштасқан құқыққа қарсы әрекеттерді түсіну ұсынылады [38, 267-б.].

Бұл анықтама артық академиялық және кеңістіктен зардап шексе де, қарастырылып отырған әрекеттің барлық маңызды және қажетті объективті белгілерінің көрінуін көру жағынан жеткілікті сәтті болып табылады. Сонымен бірге, адамды ұрлаудың келесі нақтыланған анықтамасы неғұрлым дұрыс болып табылады – бұл кінәлінің жасырын немесе ашық, оның ішінде алдау, адамды басып алу және оны әдеттегі микроортадан басқа жерге ауыстыру арқылы көрінетін қасақана, құқыққа қарсы әрекеттері.

Кез келген қылмыстың объективті жағы жоғарыда көрсетілгендей, әрекеттің (әрекетсіздіктің) белгілі бір түрімен сипатталады. Адамды ұрлау үшін, әдетте, бірнеше әрекеттердің жиынтығы тән. Бұл ретте көп жағдайларда жәбірленушіні басып алу, ауыстыру және кейіннен ол үшін бөтен, жат микроортада ұстап тұру болжанады.

Басып алу бас бостандығын нақты шектеуді, өз қалауы бойынша жүріп-тұру мүмкіндігінен айыруды білдіреді. Ол әр түрлі тәсілдермен жүзеге асырылады: жасырын немесе ашық немесе алдау немесе сенімге қиянат жасау арқылы.

Адамды ұрлау, егер ол айналасындағылар болмағанда не олардың қатысуымен жасалса, егер олар жасалған әрекеттердің сипатын түсінбесе, құпия болып саналады.

Адамды ашық ұрлау деп жәбірленушіні айналасындағылардың қатысуымен алып қоюға бағытталған іс-әрекеттерді түсіну керек, бұл ретте кінәлілер қатысушылардың олардың іс-әрекетінің сипатын білетінін түсінеді.

Адамды ұрлаудың бір жолы алдау немесе сенімді теріс пайдалану. Адамды ұрлау кезінде алдау деп жәбірленушіні нақты жағдайларға, жағдайға қатысты әдейі жаңылыстыратын сөздерді, іс-әрекеттерді, әрекеттерді және т.б. түсіну керек, соның нәтижесінде ол кейін кеңістікте еркін жүріп-тұру мүмкіндігінен айырылады.

Адамды ұрлау кезінде оны басып алу, яғни күш қолдану немесе алдау жолымен тірі адамды иемденуге, сондай-ақ сенімге қиянат жасау және адамды әдеттегі микроортадан алып қоюға бағытталған әрекеттер, оның қалауы (таңдауы) бойынша әрекет ету мүмкіндігінен айырады.

Басып алудан басқа, осы әрекеттің объективті жағы басқа да іс-әрекеттермен, атап айтқанда: жәбірленушінің болған жерінен басқа жерге ауыстырумен және оны мәжбүрлеп ұстаумен қатар жүруі мүмкін.

Мұндай ауыстыру бір аудан, қала немесе ел шегінде немесе одан тыс жерлерде жақын (100 метрге дейін), сондай-ақ алыс (жүз километр) қашықтыққа да мүмкін болады.

Көп жағдайларда, тәжірибе көрсетіп отырғандай, адамды ұрлау аталған әрекеттердің барлық қырларын жасаумен қатар жүреді, соның бірі – ұстап қалу. Мұндай жағдай, атап айтқанда, алдау жәбірленушінің үй-жайға немесе оны ұрлаушыларды ұстап тұруға ниеттенген өзге орынға тарту тәсілі ретінде пайдаланған кезде орын алуы мүмкін, ұстап қалу орны әдетте белгілі бір үй-жай болып табылады, бірақ, алайда, кез келген басқа орын да болуы мүмкін. Адамды ұрлау кезінде ұстап қалудың мәні кінәлі адамның жасанды немесе зардап шегушіге өз ниетіне сәйкес осы орынды қалдыруға мүмкіндік бермейтін табиғи кедергілерді қолданудан тұрады. Бұл жәбірленушіні байланыстыру, оны әр түрлі заттарға жақындату, үй-жайдың есіктерін жабу, қандай да бір табиғи оқшауланған учаскеде, мысалы аралда қалдыру болуы мүмкін.

Бұған дейін айтылғандай, адамды ұрлау қолға алынған сәттен бастап қылмыс аяқталған болып саналады және сонымен қатар жәбірленушінің орын ауыстыруымен (тәжірибе көрсеткендей, ол бірнеше рет болуы мүмкін) және оны белгісіз және көп жағдайда ұзақ уақытқа ұстап қалу мүмкін. Мұндай көзқарасты Д. А. Ситников те ұстанады, бұл ретте қылмыстың ерекшелігі уақыт созылатын (жалғасатын) салдардың (адамның физикалық бостандығын шектеу) ерекше сипаты болып табылады. Оның пікірінше, процесс жәбірленушіні басып алған сәттен басталады және оның орнын ауыстыру мен ұстап қалу кезеңіне созылады [39, 14-15-б.].

Іс жүзінде бұл мән-жай әрдайым ескерілмейді, бұл жасалған іс-әрекеттің дұрыс емес қылмыстық-құқықтық бағалануына әкеп соқтырады, бұл туралы атап айтқанда, адамды ұрлағаны және оны заңсыз бас бостандығынан айырғаны үшін сотталған қылмыстық істер куәландырады.

Адамды ұрлау оның іс-әрекетінің объективті жағын құрайтын қылмыс ретінде қарастырылады. Ұрланған адамның туған-туыстары мен жақындарынан

жасырын ұрлауға келісімі (мысалы, Оңтүстіктің жекелеген аймақтарында болатын үйлену салтының элементі ретінде) қылмыс құрамын жоққа шығарады. Егер аталған іс-әрекеттер баланың мүддесінде жасалса, ата-аналардың, сондай-ақ жақын туыстардың (әжесінің, атасының, апа-қарындастарының, ағасының), сондай-ақ адамның өзінің келісімі бар, жасырын орын ауыстыру жағдайы, ол туралы оның туған-туыстары мен жақындары не оның тағдырына мүдделі өзге де адамдар болжамайды деп әдебиеттерде айтылған пікірмен де толық келіскен жөн. Бұл ескертулер іс жүзінде мұндай жағдайлардың таралуына байланысты өте маңызды.

Адамды басып алу, оны ауыстыру және мәжбүрлеп окшаулау (ұстап қалу) зорлық жолымен де, зорлық-зомбылықсыз да, мысалы, жәбірленушіні алдау кезінде де жасалуы мүмкін, мұндай жағдайларда аталған іс-әрекеттер жәбірленушінің немесе оның заңды өкілдерінің еркінен басқа жүзеге асырылатыны туралы сөз болып отыр. Басқаша айтқанда олардың келісімі бойынша көрсетілген іс-қимылдарды жасауға ерікінің жоқтығын білдіреді. Л. В. Сердюктің пікірінше – «зорлық-зомбылыққа қатысты бұл белгілердің айтарлықтай айырмашылығы бар», «еркіне қарсы» деген сөз жәбірленушінің өзіне тән немесе психикалық зиян келтірген сәтте оның еркіне ашық қарсы іс-қимылға жатады және адамды жасырын (алдау) ұрлау жағдайларын қамтымайды. Басқа авторлар «еркіндікке қарсы» деген сөз жәбірленушінің күш қолдану немесе қорқыту арқылы, ал «еркіндігінен тыс» деген сөз жасырын не алдау арқылы жәбірленушіні оның мекендейтін жерінен алып кетуді білдіреді деп есептейді [40, 104-б.].

Зорлық-зомбылық қолданылған жағдайда ҚК-нің 125-бабының 1-бөлігімен қамтылған оның шектері туралы мәселе туындайды, басқаша айтқанда, бұл норма адамды ұрлау кезінде зорлық-зомбылық қолдануға жол береді ме және бұл зорлық-зомбылық қандай болуы мүмкін, өйткені осы баптың диспозициясында зорлық-зомбылық туралы ештеңе айтылмаған. ҚК-нің 125-бабының 2-бөлігіне келер болсақ, онда саралау белгілерінің бірі ретінде осы қылмысты өмірге немесе денсаулыққа қауіпті күш қолдану арқылы жасау көзделген. Мұнда жоғарыда қойылған сұраққа жауап бар. Ол өмірге немесе денсаулыққа қауіпті болып табылмайтын зорлық-зомбылық осы қылмыстың негізгі құрамымен қамтылады. Зорлық-зомбылық ұғымы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2003 жылғы 11 шілдедегі «Бөтеннің мүлкін заңсыз иемдену жөніндегі істер бойынша сот тәжірибесі туралы» № 8 нормативтік қаулысында ашылады. Өмірі мен денсаулығы үшін қауіпті емес зорлық-зомбылық деп ұрып-соғу, денсаулықтың қысқа мерзімді бұзылуына немесе еңбек ету қабілетін тұрақты жоғалтуға әкеп соқпаған жеңіл дене жарақатын келтіру, сондай-ақ жәбірленушіге дене ауыруына не оның бостандығын шектеуге байланысты өзге де күш қолдану әрекеттері, егер бұл жәбірленушінің өмірі мен денсаулығы үшін қауіп тудырмауын түсіну керек [41].

Қолданыстағы қылмыстық заңнамаға енгізілген өзгерістерді ескере отырып, зорлық-зомбылық өмір мен денсаулыққа қауіпті емес, ұрып-соғу (ҚР ҚК 108-бабы) немесе Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотының

жоғарыда көрсетілген қаулысында айтылған қауіпі аз күш қолдану әрекеттерінде білдірілуі мүмкін екенін нақтылаймыз.

Ұрып-соғу адам денсаулығына қарсы қылмыстың ерекше түрі болып табылады, себебі денсаулықтың бұзылуына әкеп соқпайды, бұл тікелей диспозицияда көрсетіледі. Ұрып-соғу – бұл жәбірленушінің денесіне соққы беру, денсаулықтың бұзылуына немесе еңбек қабілетін жоғалтуға әкеп соқпаған оны ұрып-соғу танылады. Сот-медициналық сараптаудың Ережесіне сәйкес дене жарақатының ауырлық дәрежесін, жәбірленушінің денесінде ұрып-соғу нәтижесінде зақымдану қалған жағдайда, олардың ауырлық дәрежесі олардың жалпы қағидаларын негізге ала отырып анықталуы тиіс. Зақымданудың қандай да бір іздері болмаған кезде олардың ҚК ауырлық дәрежесі анықталады және дене қол сұғылмаушылығына қол сұғушылық фактісін анықтау құқық қорғау органдарының құзыретіне айналады.

Қаралып отырған санаттағы қылмыстық істерді зерттеу нәтижелері жәбірленушілердің жиі ұдайы ұрып-соғып тұратынын, оларға физикалық және психикалық азап тудыратын өзге де күш қолдану әрекеттері қолданылатынын, яғни мәні бойынша азаптау болып табылатындығын куәландырады.

Азаптау сипатындағы іс-әрекеттерді жасау жасалған әрекеттің қоғамдық қауіптілігін едәуір арттырады және тиісті қылмыстық-құқықтық баға алуға тиіс екендігі күмән тудырмайды. Осыған байланысты бұрын қолданыста болған қылмыстық кодексте жәбірленушінің өміріне немесе денсаулығына қауіпті азаптаулармен және қорлаушылықтармен немесе өзге де іс-әрекеттермен ұштасқан адамды ұрлағаны үшін жауапкершілік көзделгенін атап өткен жөн. Мұндай шешім сәтті болды деп ойлаймыз. Біздің ойымызша, Қазақстан Республикасының ҚК 125-бабына өзгерістер енгізу орынды болар еді. Осылайша, осы баптың 2-бөлігінің «3» тармағында өмірге немесе денсаулыққа қауіпті күш қолданумен қатар жәбірленушіні қорлаумен немесе оның мазалауымен ұштасқан іс-әрекеттерді жасауды көрсету керек.

Қазақстан Республикасының ҚК 125-бабы бойынша адамды ұрлау кезіндегі зорлық-зомбылыққа қатысты басқа да көзқарастар бар. Мысалы, кейбір авторлар бас бостандығын шектеу және айыру фактісі адамның өз еркі мен ниетіне сәйкес әрекет ету мүмкіндігінен айырудан тұрады, сондықтан физикалық зорлық-зомбылықтың барлық белгілері бар деп санайды [42, 15-б.].

Сонымен қатар, бас бостандығын шектеу және айыру, жәбірленушіні ұстау өзіне тән, психикалық және моральдық азап шегуі мүмкін екенін мойындаған жөн.

Қарастырылып отырған қылмыстың құрылымы туралы мәселе бойынша әдебиеттерде түрлі көзқарастар айтылған. Осылайша, қылмыстық құқықтың ерекше бөлігі бойынша оқулықтың авторлары адамды ұрлау формальды құрам болып табылады және қайтыс болған сәттен бастап аяқталды деп санайды [43, 104-б.], Бұл көзқарасты Р. Э. Оганян да ұстанады [44, 104-б.]. Керісінше, В. И. Зубкова мен И. М. Тяжкова қаралып отырған қылмыс материалдық құрам түрі бойынша заң шығарушымен құрастырылды

деп санайды. Сондықтан, ұзаққа созылмайтын уақытқа ұрланған болса да ұстау мен еркін қозғалуына шектеу сәттен бастап аяқталған қылмыс болады [45, 56-б.].

Бірінші көзқарас негізделген болып табылады. Соңғысы біздің ойымызша, «ұрлау» ұғымын түсіндіруде қате. Ол жоғарыда көрсетілгендей жәбірленушіні ұстап алуды және оны басқа жерге көшіруді, сондай-ақ кейіннен ұстап тұруды қамтиды. Бірақ кінәлі жәбірленушіні ұстап алғаннан кейін ол оны ұстап қалады. Жәбірленушінің еркіндігін нақты шектеу оны ұстап алу сәтінде басталады, өйткені бұл іс-әрекет ұзаққа созылатын болса, онда ол аяқталған кезеңде жәбірленушіні босатқан сәтке дейін созылады.

Адамды ұрлауға бағытталған, бірақ кінәлінің еркіне байланысты емес себептер бойынша қалаған нәтижеге әкеп соқпаған әрекеттер, мысалы, жәбірленуші көрсеткен қарсылық немесе үшінші тұлғалардың араласуы салдарынан осы қылмысқа оқталу ретінде қараған жөн.

Адамды ұрлаудың объективті белгілерін талдауды қорытындылай келе, объективті тараптың қылмыс объектісімен байланысы нақты объективті тарап (адамды ұрлау) оған зиян келтірумен немесе оны келтіру қаупін жасаумен байланысты осы объектіге қарсы нақты қоғамға қауіпті қол сұғушылықты (адамның жеке еркіндігі) сипаттауынан тұрады.

Адамды ұрлаудың объективті және субъективті жағы арасында диалектикалық байланыс бар екенін атап өтпеуге болмайды, өйткені қылмыстық мінез-құлықтың көзі қылмыс субъектісінің санасы мен ерік-жігері болып табылады. Болашақта адамды ұрлау адамның психикасында ерекше қалыптасады, себебі қылмыстың объективті жағы субъектінің ниетін іс жүзінде басып кетеді. Кейбір авторлардың пікірінше, бұның теориялық және практикалық маңызы бар [46, 68-б.]. Өйткені, ұрлық үшін жауапкершілік объективті тарап қамтитын шектерде ғана туындайды (қылмыстық жауаптылықтың субъективті шегі осындай). Бірақ әрекеттің субъективті және объективті жағының кері байланысы бар. Адам объективті тарапта іске асырылған қылмыстық ниеттер үшін ғана жауапты болады. Бұл қылмыстық жауаптылықтың нақты объективті шегі [47, 12-22-б.].

Адамды ұрлау құрамының субъективті белгілері. Қылмыстың субъективті жағы – бұл кінәлінің қылмыс ретінде қылмыстық заңда көзделген өзі жасаған қоғамға қауіпті әрекетке психикалық қатынасы. Оның мазмұны кінә, ниет, мақсат және эмоциялық жағдай сияқты белгілерді құрайды.

Қылмыстық құқық теориясында кінә адамның қылмыстық заңда көзделген өзі жасаған қоғамға қауіпті әрекетке және оның қоғамға қауіпті салдарларына психикалық көзқарасы түсінілетін қылмыстың субъективті жағының міндетті белгісі ретінде қарастырылады [48, 11-б.]. Кінә қасақана немесе абайсызда болуы мүмкін.

Қазақстандық қылмыстық заңнамасында кінә екі түрге бөлінген: тікелей және жанама. Егер адам өз әрекеттерінің (әрекетсіздігінің) қоғамға қауіпті екенін ұғынған болса, оның қоғамға қауіпті зардаптарының болу мүмкіндігін немесе болмай қоймайтынын алдын ала болжап білген болса және осы зардаптардың туындауын қалаған болса, қылмыстық құқық бұзушылық

тікелей пиғылмен жасалған деп танылады. Жанама ниет Қазақстан Республикасының ҚК 20-б., 3-б. Егер адам өз әрекеттерінің (әрекетсіздігінің) қоғамға қауіпті екенін ұғынған болса, оның қоғамға қауіпті зардаптарының болу мүмкіндігін алдын ала болжап білген болса, осы зардаптардың орын алуын қаламаса да, оларға саналы түрде жол берсе не оларға немқұрайлы қараса, қылмыстық құқық бұзушылық жанама пиғылмен жасалған деп танылады.

Қолданыстағы қылмыстық заңнама, ақыл-ойды нормативтік түрде екі түрге бөлуден басқа, «ниет» ұғымының тұжырымына да елеулі өзгерістер енгізді. Бұл, ең алдымен, тікелей ойдың зияткерлік элементіне қатысты. Егер 1960 ж. КСРО ҚК 8-бабында тек қоғамдық қауіпті зардаптарды алдын ала болжау туралы айтылса, онда қолданыстағы заңда олардың пайда болу мүмкіндігі, сондай-ақ сөзсіз болатындығы туралы айтылады. Мұндай тұжырым қылмыс жасаған кезде кінәлінің миына өтетін ойлау процесінің сипаты мен мазмұнын неғұрлым толық көрсетеді. Бұл ретте ойдың мазмұнына салдардың нақты белгілерін, сондай-ақ олардың қоғамдық қауіпті сипатын алдын ала болжау кіреді.

Қазақстан Республикасының ҚК-нің 20-бабында көрсетілген қасақана қылмысты анықтау материалдық құрамдарға қатысты тұжырымдалған.

Әдебиеттерде адамды ұрлау тек тікелей ниетпен ғана мүмкін, өйткені оны құрайтын іс-әрекеттің сипаты кінәнің мазмұнына қатысты күмән тудырмайды. Мазмұны-кінәлі адамның жәбірленушінің еркіне қарамастан оны басқа жерге ауыстыратынын және осы әрекеттерді жасауды қалайтынын түсінеді.

Кінәнің екі нысаны бар адамды ұрлауға назар аудармауға болмайды. Бұл кінәнің заңдық табиғаты криминалистер арасында біркелкі түсінік таба алмауда. Бір қылмысты жасау кезінде қасақана мен абайсыздықтың үйлесуі қылмыстық заңнамада өз бетінше «аралас» түрдегі кінәнің қасақана және абайсыз болуымен қатар болуы туралы қорытындыға себеп болды. Кінәнің «аралас формасы» тұжырымдамасы қылмыстық құқық ғылымында пікірталас тудырады. Кейбір авторлар кінәнің «аралас формасының» болуын жоққа шығарады, күрделі объективті жағы сипатталатын қылмыстар құрамының субъективті жағына қатысты «қос» немесе «күрделі» кінә ұғымын ұсынды. Басқалары екі (күрделі) кінә – бұл үшінші түрі және ол қасақаналық пен абайсыздықпен қатар болады [49, 29-б.]. Үшінші – кінәнің күрделі (қос) нысанын кінәнің жаңа түрінің пайда болуына әкелетін қасақаналық пен абайсыздықтың жанасуы ретінде қарастыруды ұсынады [50, 4-б.]. Төртіншіден, қылмыстың субъективті жағы бойынша тек екі түрге – қасақана және абайсыздыққа бөлінетінін көрсете отырып, оның болуын мүлдем жоққа шығарады. Олардың пікірінше, заң шығарушы кінәсінің үшінші «аралас» нысанын ескермейді [51, 16-б.].

Әңгіме кінәлінің іс-әрекетіне және оның салдарларына психикалық қатынасы кінәнің әр түрлі формаларында көрініс табатындай етіп құрастырылған құрамдар туралы болып отыр. Адамның жасаған қылмысына психикалық қатынасының мұндай конструкциясы Қазақстан Республикасының ҚК 125-б., 3-б. орын алады. Мұнда кінә – бұл әрекетке біртекті психикалық қатынас емес, қасақаналық пен абайсыздықтың үйлесімі. Мәселен, мысалы,

Қазақстан Республикасының ҚК 125-б., 3-б. көзделген қылмысты жасаған кезде (жәбірленушіге абайсызда өлім келтіру), жәбірленушінің өлімі адам ұрлаудың абайсызда нәтижесі болып табылады. Заң шығару құрылымы бойынша бұл құрам ресми болып саналады, әрі адам ұрлау кінәлі деп ойлаған іс-әрекеттің тікелей нәтижесі болып табылады. Субъектінің жәбірленушінің өліміне деген психикалық көзқарасы қылмыстық өзін-өзі танушылық нысанында не қылмыстық ұқыпсыздық нысанында көрсетілуі тиіс. Адам жәбірленушінің өліміне қасақана қараған жағдайда барлық әрекеттерді адам өлтіру деп саралау керек.

Бұл жағдайда кісі өлтіру Қазақстан Республикасының ҚК 125-бабының «3»-тармағында, 99-бабының 2-бөлігі, «3»-тармағында көзделген қылмыстардың жиынтығы бойынша сараланады. Егер жәбірленушінің өлімі денсаулыққа ауыр зиян келтіру нәтижесінде болса, кінәлі іс-әрекеті Қазақстан Республикасының ҚК 125-б. 3-б. және 106-баптың 3-бөлігінде қарастырылған қылмыстардың жиынтығы бойынша саралануы тиіс. Мұндай көзқарасты қылмыстық құқық бойынша бірқатар жұмыстардың авторлары ұстанады. Іс-әрекеттердің жиынтығына Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотының 2007 жылғы 11 мамырдағы «Адам өмірі мен денсаулығына қарсы кейбір қылмыстарды саралау туралы» №1 қаулысының материалдарында да көрсетіледі [52].

Кінәнің екі нысаны туралы мәселенің практикалық маңызы зор екенін мойындау керек. Ең алдымен, кінәнің қос (күрделі) нысанын дұрыс түсінбестен объективті жағы негізгі және сараланған құрамның белгісі ретінде қоғамдық қауіпті зардаптарды қамтитын қылмыстардың құрамындағы кінәнің нақты нысанын анықтау мүмкін емес. Сонымен қатар, Бірыңғай күрделі қылмысты бірнеше дербес қылмыстардың жиынтығынан ажыратудың мүмкін еместігі қылмыстың қоғамдық қауіптілігінің сипаты мен дәрежесін, сондай-ақ кінәлінің жеке басын анықтауға ықпал етеді. Демек, кінәнің екі (күрделі) нысанын белгілеу жазаны дұрыс тағайындау, сотталғанға бас бостандығынын айыру мекемесінің түрін тағайындау туралы нормаларды дұрыс қолдану үшін қажет (ҚК 78-б. рақымшылық жасау актісін қолдану).

Кінәнің екі нысанының үлкен практикалық мәні – оның анықтауының Қазақстан Республикасының ҚК-не қосылуының себептерінің бірі. Егер қасақана қылмыс жасау нәтижесінде заң бойынша неғұрлым қатаң жазаға әкеп соқтыратын және адамның ниетімен қамтылмайтын ауыр зардаптар келтірілсе, мұндай зардаптар үшін қылмыстық жауапкершілік, егер адам олардың туындау мүмкіндігін алдын ала білген, бірақ оған жеткілікті негіздерсіз оларды болдырмауға өз бетінше есептеген жағдайда немесе егер адам алдын ала білмесе, бірақ осындай зардаптардың туындау мүмкіндігін алдын ала білмесе және алдын ала болжай алатын жағдайда ғана туындайды. Жалпы мұндай қылмыс қасақана жасалған деп танылады.

Кез келген адам әрекетінің, оның ішінде қылмыстың сипаты мен бағыты адамның сана-сезімімен және ерік-жігерімен айқындалады. Адам тиісті мінез-құлықты таңдау мүмкіндігіне ие болуы керек, яғни ерік еркіндігі болуы керек.

Адамның психикалық қызметі әрдайым оның нақты іс-әрекеттерін жасауының алдында болады және бірыңғай, дәлелді процесс болып табылады.

Қоршаған шындықты қабылдау, оның адамның санасында көрінісі белгілі бір қажеттіліктерді тудырады, олар өз кезегінде нақты мүдделерді туындатады. Адамның мүдделері мен тілегі онда белгілі бір белсенді қызметке деген ұмтылысты оятады, оның мінез-құлқының уәжіне айналады. Нәтижесінде мотивтер нақты адам қызметінің мақсатын анықтайды, яғни адам неге ұмтылады [53, 6-б.].

Қаралып отырған әрекеттің себептері мен мақсаттары әр түрлі болуы мүмкін және заң шығарушы олардың пайдакүнемдік мақсатынан басқа пайдакүнемдік ниетін көрсетпейді, оның болуы қылмыстың сараланған құрамы туралы куәландырады.

Қылмыстық істердің материалдарын талдау осы қылмыс үшін пайдакүнемдік мақсат болып табылатынын көрсетеді. Сонымен бірге кінәлілердің мақсаты жәбірленушіден қарызды талап ету не оларға келтірілген залалды өтеу болуы мүмкін. Жекелеген жағдайларда мақсат және оған ілеспе себеп ретінде кек алу мүмкін.

Кейде адамды ұрлаудың мақсаты ретінде қандай да бір талаптар қоятын, көбінесе негізсіз және қылмыстық сипатқа ие жәбірленушілерді қорқыту болып табылады, бұл ретте талаптар кінәлінің өзіне немесе олардың мүддесі үшін әрекет ететін адамдарға қойылады.

Заңда белгіленген жасқа толған ақыл-есі дұрыс жеке адам қылмыс субъектісі болып табылады. Демек, қылмыс жасаған жеке адам, егер ол мынадай белгілерге ие болса: қылмыстық заңда белгіленген жасқа жетуі; есі дұрыс болуы.

Жалпы ереже бойынша қылмыстық жауапкершілік қылмыс жасаған кезде он алты жасқа жеткенде басталады. Қылмыстық заңның өзінде жасы ұғымын көздейтін арнайы норма болмайды, егер адам қандай да бір қылмыс жасаса, қылмыстық жауаптылықтың жас шектерін көрсетеді. Демек, кейбір авторлардың пікірінше, қылмыстық заңның ұйғарымына сүйене отырып, қарама-қарсылық туындайды – заңда белгіленген жасқа толмаған, қылмыстық әрекет жасаған адам қылмыстық жауапкершілікке тартыла алмайды және осылайша, қылмыс субъектісі болып табылмайды [54, 57-б.].

Қазақстан Республикасының ҚК көрсетілген бабының 2-бөлімінде аталған қылмыстардың жекелеген түрлері үшін, олардың жасалуына кінәлі тұлғалар он төрт жастан бастап қылмыстық жауапкершілікке жатады.

Қазақстан Республикасының ҚК 15-бабының 1-бөлігі бойынша қылмыс жасаған кезде он алты жасқа жеткен адам қылмыстық жауапкершілікке жатады. Алайда, іс жүзінде қолдануда көбінесе қылмыс жасаған адамның туған жылын да, туған күнін де дәл белгілеу қажеттілігі туындайды. Осыған байланысты Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотының материалдарында 2002 жылғы 11 сәуірдегі № 8 қаулысында көрсетілген. № 7 «Кәмелетке толмағандардың қылмыстары туралы істер бойынша тәжірибе туралы» қаулыда «адамның туған күні емес, осы күні келетін келесі тәуліктен бастап, яғни келесі тәуліктің нөлінен бастап қылмыстық жауапкершілік

басталатын жасқа жеткен деп есептеледі. Сот-медициналық сараптама сотталушының жасын анықтаған кезде оның туған күні деп сарапшылар аталған жылдың соңғы күні саналады, ал жасын ең аз және ең көп жыл санын анықтаған кезде сот сараптама болжанатын осындай адамның ең аз жасын негізге алуы тиіс» [55].

Айта кету керек, заңды емес, жеке тұлғаның қылмыстық жауапкершілігі заңнамалық деңгейде (ҚР ҚК) отандық қылмыстық құқық үшін дәстүрлі түрде шешілді. Алайда теориялық тұрғыдан алғанда, қылмыстық құқықтағы заңды тұлғалардың жауапкершілігі проблемасы пікірталастық күйінде қалып отыр.

Қазақстан Республикасының ҚК 7, 8-баптары Қазақстан Республикасының аумағында жасалған әрекеттердің шектерін анықтайды. Сонымен қатар келесілер қылмыс субъектісі бола алады: Қазақстан Республикасының азаматтары және Қазақстан Республикасының аумағында тұрақты тұратын азаматтығы жоқ тұлғалар (апатридтар), шетелдік азаматтар, екі азаматтығы бар тұлғалар (бипатридтар). Бұл ережелерге сілтеме тек адам-жеке тұлға ғана қылмыс субъектісі бола алатынын тағы да дәлелдейді.

Қылмыс субъектісі міндетті түрде есі дұрыс адам, демек, өзінің іс-әрекетінің (әрекетсіздігінің) іс жүзіндегі сипаты мен қоғамдық қауіптілігін сезінуге не оларды басқаруға қабілетті болуы тиіс. Ақыл-есі дұрыс емес (ҚР ҚК 16-б.), қоғамға қауіпті іс-әрекетті жасаған уақытта есі дұрыс емес күйде болған, яғни созылмалы психикалық ауруы, психикасының уақытша бұзылуы, ақыл-есінің кемдігі немесе психикасының өзге де дертке ұшырауы салдарынан өзінің әрекеттерінің (әрекетсіздігінің) іс жүзіндегі сипаты мен қоғамға қауіптілігін ұғына алмаған немесе оларға ие бола алмаған адам қылмыстық жауаптылыққа жатпайды. Сонымен қатар, психикалық сау адамның да көрсетілген сана мен ерік қабілеті белгілі бір жасқа жеткенде ғана пайда болады, осыған байланысты қылмыстық заң белгілі бір жасты белгілейді.

Есі дұрыс болу қылмыс субъектісінің белгісі болып табылады. Бұл ретте қылмыс субъектісінің белгілері ретінде заңмен белгіленген жасқа қылмыс жасаған адамның есі дұрыс болуы мен қол жеткізуі өзара тығыз байланысты, қылмыс құрамында бір-бірін өзара байланыстырады және толықтырады, егер қоғамға қауіпті әрекетті заңмен белгіленген жасқа (14-16 жасқа) жеткен есі дұрыс адам жасаса, біз қылмыс субъектісі туралы айта аламыз.

Есі дұрыс (жасы сияқты) қылмыс субъектісін қылмыстық-құқықтық ұғым ретінде анықтау үшін ғана емес, жалпы барлық құрам үшін де маңызды мәнге ие, себебі бұл белгілер немесе олардың біреуі болмаған кезде қылмыс субъектісі де болмайды. Өз іс-әрекетінің нақты жағын және маңыздылығын дұрыс түсіну және бағалау қабілеті және бұл ретте өзінің ерік-жігері мен іс-әрекеттерін саналы түрде басқару қабілеті есі дұрыс адамды есі дұрыс емес адамнан ажыратады.

Ақыл-есі дұрыс емес ұғымы қылмыстық заңда берілген. Ақыл-есі дұрыс болмаған жағдайда адам психикасының бұзылуы салдарынан қылмыс жасаған кезде өзінің іс-әрекетінің нақты сипаты мен қоғамдық қауіптілігін түсіне алмайды және оларды басқара алмайды. Демек, есі дұрыс адамның қылмыс жасап, өз іс-әрекеттерін сезінуі және оларды басқаруы мүмкін психикалық жағдайын болжайды.

Есі дұрыс қадам жасаған адамды сипаттайтын белгі ретінде есі дұрыс болу оның кінәлілігі туралы мәселені қоюға негіз береді, ал осы жерде, демек, қылмыстық жауапкершілік пен жазалау туралы, яғни қылмыскердің есі дұрыстығын анықтау қылмыстық заңның принциптеріне сәйкес алдын ала тергеу сатысында да, сотта да дәлелденетін оның кінәлілігін анықтау алдында болады.

Қазақстан Республикасының ҚК 4-бабында қарастырылған, онда қылмыстық құқық бұзушылықтар жасау, яғни осы Кодексте көзделген қылмыс не қылмыстық теріс қылық құрамының барлық белгілері бар іс-әрекеттер қылмыстық жауаптылықтың бірден-бір негізі болып табылады. Демек, адамның өзі жасаған нақ әрекетті түсіну және оны жасау процесінде саналы шешім қабылдау қабілеті қылмыс субъектісін қасақана немесе абайсызда қоғамдық қауіпті әрекетке кінәлі деп тануға негіз болады.

В. С. Орловтың пікірінше, есінің өзгергіштігі субъектінің кінәлілігін анықтау үшін қажетті алғы шарт болып табылады, жалпы тізбектің бастапқы буыны: есінің өзгергіштігі, содан кейін кінә, содан кейін жауапкерші [56, 27-б.]

Демек, қандай да бір қылмыс жасаған есі дұрыс адам ғана қылмыстық жауапкершілікке тартылуы мүмкін. Қылмыстық жауаптылықтың негізі қылмыстық заңмен қарастырылған қылмыс құрамының барлық белгілері (элементтері) (қылмыс объектісі, объективті жағы, субъективті жағы және қылмыс субъектісі) бар әрекет жасаған сәттен бастап туындайды. Қылмыс өзі-ақыл-есі дұрыс және кінәлі адам мемлекет тарапынан мәжбүрлеп ықпал етуге тиіс болатын заңды факт.

Жоғарыда айтылғандар есі дұрыс болу қылмыс субъектісін сипаттайтын белгі ретінде кінәлілікпен қатар, қоғамдық қауіпті әрекет жасаған адамға қатысты қылмыстық жауаптылықтың басталу шарты немесе алғышарты болып табылады, бұл есі кіресілі-шығасылы жағдайда қылмыс жасаған адам туралы айтуға болмайды деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Демек, Қазақстан Республикасының ҚК 125-бабында көзделген қылмыс субъектісі (адамды ұрлау) Қазақстан Республикасының азаматы, сондай-ақ азаматтығы жоқ адам немесе шетелдік азамат он төрт жасқа толған ақыл-есі дұрыс адам болып табылады.

Жас шегін белгілей отырып, заң шығарушы адамның жасаған іс-әрекеттің нақты жағын түсінуіне және оған әлеуметтік баға беруге деген ынтасын негізге алады. Адамды ұрлау, алдын-алу түрі ретінде, қоғамдық қауіптілігі көрсетілген жаста ұғынылмайтын жеке тұлғаға қол сұғушылық болып табылады, сондықтан ол үшін қылмыстық жауапкершілік жасына төмендетілген шегін анықтау әбден негізді болып табылады.

Адамды ұрлаудың сараланған түрлері. Қазақстан Республикасының ҚК Екінші бөлімінің 125-бабында қарастырылған қылмысты жасаған кезде бұл қоғамдық қауіпті айтарлықтай арттыратын бірқатар жағдайларды қарастырады. Басқаша айтқанда, аталған норма адамды ұрлаудың сараланған түрлерін қарастырады.

Адамды ұрлаудың саралаушы белгілері негізінен оны жасаудың неғұрлым қауіпті тәсілін сипаттай отырып, қылмыстың объективті жағына жатады. Олардың кейбіреулері жәбірленушіні (кәмелетке толмаған адамға қатысты; кінәліге жүктілік жағдайында екені белгілі әйелге қатысты; екі немесе одан да көп адамға қатысты) және тек бір ғана түрі әрекеттің субъективті жағына – оны пайдакүнемдік мақсатта жасау жатады.

Адам ұрлаудың сараланған түрлері 2-бөлігі:

- 1) адамдар тобының алдын ала сөз байласуымен;
- 2) бірнеше рет;
- 3) өмірге немесе денсаулыққа қауіпті күш қолданып;
- 4) қаруды немесе қару ретінде пайдаланылатын заттарды қолданып;
- 5) көрінеу кәмелетке толмаған адамға қатысты;
- 6) кінәлі адамға жүктілік жағдайда екені көрінеу белгілі әйелге қатысты;
- 7) екі немесе одан да көп адамға қатысты;
- 8) пайдакүнемдік ниетпен жасалған дәл сол іс-әрекет – мүлкі тәркіленіп немесе онсыз, жеті жылдан он екі жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Алдын ала сөз байласу арқылы адамдар тобының қылмыс жасауы – бұл қылмыстың әр түрлі түрлерінде көзделген ең көп таралған саралау белгілерінің бірі. Осы белгі қайда көзделмеген абайсыз қылмыстарды қоспағанда, қылмыс құрамы жоқ. Ол сондай-ақ сараланған түрлері жоқ құрамдарда қарастырылмаған.

Аталған белгінің мазмұны Қазақстан Республикасының ҚК 31-бабының 2-бөлігінде келесідей ашылады, онда: «егер қылмыстық құқық бұзушылыққа оны бірлесіп жасау туралы күні бұрын уағдаласқан адамдар қатысса, ол алдын ала сөз байласу арқылы адамдар тобы жасаған қылмыстық құқық бұзушылық деп танылады» - дейді.

Адамдар тобының алдын ала сөз байласуы бойынша қылмыс жасауы - оның барлық белгілерімен сипатталатын қылмысқа қатысу нысандарының бірі. Қазақстан Республикасының ҚК 27-бабына сәйкес екі немесе одан да көп адамның қасақана қылмыстық құқық бұзушылық жасауға қасақана бірлесе қатысуы қылмыстық құқық бұзушылыққа сыбайлас қатысу деп танылады. Қатысу, осылайша, ең алдымен топтың болуы – кемінде екі адам. Бұл ретте, осы екі адамның да қылмыс субъектісінің белгілері болуы, заңмен белгіленген қылмыстық жауаптылық жасына жетуі және есі дұрыс болуы тиіс екенін ескеру қажет.

Қарастырылатын белгіні мұндай түсіну қатысу ұғымының мазмұнымен толығымен сәйкес келеді. «Қатысушы – бір нәрсеге қатысушы адам», - делінген қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде [57, 158-б.].

Қылмыстық құқықта адам – қылмыс субъектісінің белгілері бар жеке тұлға. Осы белгілері жоқ адамдар қылмысқа қатысушы ретінде әрекет ете алмайды. Қылмыстық-құқықтық әдебиеттерді талдауда «қаралып отырған белгіні түсіну іс жүзінде даусыз болып табылады. П. Ф. Тельнов бұл ретте Р. Р. Галиакбароваға сілтеме жасай отырып «бір ақылға қонымды субъектідегі ой, жеке әрекет еткен адамның жеке әрекеттерін көрсетеді» - дейді [58, 23-24-б.], Соңғысы П. Ф. Тельновтың сынына жауап бере отырып, былай: Керісінше, өзінің мақаласында объективті бояуы бойынша «топтық» бола отырып, соған қарамастан бірге қатысу болып табылмайтын және сондықтан өз бетінше зерделеуге лайық әрекеттерге назар аударғымыз келеді» - деп жазған [59, 35-б.].

«Топ» ұғымының қосарлы табиғаты туралы ойды дамыта отырып, Р. Р. Галиакбаров ол (топ) - «қылмысқа қатысу белгілері таусылмайтын көп қырлы қылмыстық-құқықтық ұштасым» деп атап өтті» [60, 59-б.].

Өзінің басқа жұмысында Р. Р. Галиакбаров зорлаудағы «топтың» көріністері (КСРО ҚК 117-бабы, 6-б.) қылмысқа қатысу ережелерімен қамтылмайтынын, олардың қатысушылардың көптігі нұсқаларының бірі ретінде әрекет ете отырып, дербес құқықтық мәні бар және қылмысты орындау тәсілі ретінде есепке алынатынын жазады. Қылмыстық заңды түсіну мен қолданудың күрделілігі-ол бұдан әрі, - нақты Қазақстан Республикасының ҚК 110-бабының 2-бөлігінде заң шығарушы, қылмыстың осы құрамының белгілерін тұжырымдай отырып, оны қатысушылар тобы да, «топ» болып жасау мүмкіндігін көздейді, онда тек бір адам субъектінің белгілері бар. Демек, бұл норма (ҚР ҚК 110-б. 2-б.) топтың қылмыс жасауына қатысу нысаны ретінде де, топтық тәсілге де қатысу белгілері болмаған жағдайда жол береді.

Осы ғалымның ұстанымы Н. Г. Ивановтың дәлелді сынына ұшырады. Біздің ойымызша, Р. Р. Галиакбаров әділ көзқарасынан тұрса, «тұлға» ұғымына да қатысты түсініктерді өзгертуді сұрады. Бұл ұғымға «топ» ұғымымен қатар, екі мағынаны - қылмыстық-құқықтық және тек қана әлеуметтанулық салаға тура келеді, бұл қылмыстық құқықта белгіленген қылмыстық жауапкершілік критерийлерінің жойылуына және «құқық қолдану еркіндігіне» әкеп соғады [61, 58-61-б.].

Осы мәселе бойынша өзінің пайымдауларында Н. Г. Иванов «қылмыстық жауаптылықтың басталуы үшін қажетті жасқа жеткен есі дұрыс адам ғана қатысушы бола алады, іс-әрекеттер қылмыстық жауапкершілік жасына жеткен бір ғана адам немесе басқа адам болған кезде топтық қол сұғушылық ретінде сараланбайды» [61, 62-б.].

Біз осы пікірге толықтай қосыламыз, дегенмен, көптеген зерттеушілердің пікірлері бөлінеді және ол заңның мағынасынан туындайды (ҚР ҚК 27-б.). Осыған байланысты Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотының осы мағынаға қайшы келетін позициясын атап өткен жөн, ол 2007 жылғы 11 мамырдағы «Зорлау және нәпсіқұмарлық сипаттағы күш қолдану әрекеттерімен байланысты қылмыстарды

саралаудың кейбір мәселелері туралы» №4 қаулысында топтық зорлауға қатысушының іс-әрекеттері 8-тармағы бойынша саралануы тиіс деп түсіндіріледі. Басқа қатысушылар олардың есі дұрыс еместігіне байланысты немесе ҚР ҚК 6-бабының талаптарына байланысты немесе заңмен көзделген басқа да негіздер бойынша қылмыстық жауапкершілікке тартылмағанына қарамастан ҚР ҚК 110-б. қаралған [62].

Қазақстан Республикасының ҚК 120-бабының 2-бөлігі, «1»-тармағы бойынша зорлауды саралау бойынша сот тәжірибесінің тәсілі теориялық тұрғыдан негізделмеген. Сот қаулыларыны нұсқаулары келіспейді, дәлірек айтқанда қолданылып жүрген қылмыстық заңнамаға қайшы келеді. «Топтың» бұл көрінісі қылмысқа қатысу болып табылмайды. Қазақстан Республикасының ҚК 27-бабында атап айтқанда, екі немесе одан да көп қылмыстық жауапкершілік субъектілерінің болуы сияқты қатысудың маңызды белгісі бар.

Бірнеше адам қылмыс жасаған кезде олардың қылмыстық күштерін біріктіру, қылмыстық нәтижеге қол жеткізуге бағытталған әрекеттерді қосу жүргізіледі. Бұл ретте, әдетте, жалғыз әрекет ететін қылмыскердің күш-жігеріне қарағанда, үлкен зиян келтіреді. Бұл әсіресе зорлық қылмыстарға, соның ішінде адам ұрлауға қатысты. Ересек адамды жалғыз ұрлау өте қиын немесе тіпті мүмкін емес. В. А. Владимиров бұл туралы «қылмыскерлер өз әрекеттерін қосу арқылы басқа адамдардың көмегінсіз немесе жеке-дара жасалуын айтарлықтай қиындататын қылмыстар жасауға мүмкіндік алады» - деп мүлдем әділ атап өтті [63, 177-б.]. Осы санаттағы қылмыстық істерді зерделеу кезінде біз ұрлауды бір адам кінәлі деп тапқан бірде-бір жағдайды кездестірмедік.

Осы қатысу нысаны қылмыстық әрекеттерді жасауға бір мезгілде қатысатын және олардың барлығы үшін бірыңғай қылмысты бірлесіп орындайтын екі немесе одан да көп адамды біріктіруді көздейді. Бұл адамдар тобымен бірге қылмыс жасағаны туралы, яғни қатысушылардың қылмыстың объективті жағының элементтері бар іс-әрекеттерді орындауы туралы айтылған Заңнан туындайды. Осыған байланысты бұл жағдайда адамды ұрлау тиісті қылмыстың объективті жағына кіретін әрекеттерді дұрыс анықтау өте маңызды болып табылады.

Жоғарыда аталған іс-әрекет зорлық-зомбылықты өзгерту немесе жәбірленушіні алдау арқылы ұстау, оны басқа орынға ауыстыру және кейіннен ұстап алудан тұрады деп айтылған. Осыдан келіп, аталған әрекеттердің кез келгенін жасауға, соның ішінде күш қолдану не алдауды қолдануына тікелей қатысу осы қылмыстың орындалуын құрайды.

Алдын ала сөз байласу нәтижесінде барлық бірлесіп орындаушылар, олардың әрқайсысы адамды ұрлау актісінің өзінде басқалармен бірдей қатысуға тиіс болатындай бірлесіп қылмыс жасау туралы уағдаласа алады.

Алайда, бірлесіп орындаушылар арасында міндеттерді белгілі бөлу де болуы мүмкін, бірақ ол қылмысты орындаудың ішінде жүргізіледі және сондықтан заңды емес, таза «техникалық» маңызы бар.

Алдын ала сөз байласу топтың сапалық сипаттамасы болып табылады, ол оған бірлесіп жасалған қылмыстың ерекше түрінің сапасын береді. Алдын ала

қылмыс жасау басталғанға дейін сыбайластардың арасында болған сөз байласу деп саналады, ол кінәлілер қылмыстың объективті жағына кіретін әрекеттерді орындауға кіріскен кез танылады.

Қылмысты алдын ала сөз байласу арқылы жасаған деп саралау үшін басты мәселе - қылмыстың бірлесіп жасалғаны туралы сөз байласу фактісі жеткілікті. Бірақ сыбайластардың арасында алдағы қылмыс жоспарын мұқият әзірлеуді қамтитын неғұрлым егжей-тегжейлі келісім болуы мүмкін, мұндай сөз байласу әрбір қатысушы орындауға тиіс іс-әрекеттердің сипаты мен көлемі туралы уағдаластықты қамтуы мүмкін және т. б.

Алдын ала сөз байласу фактісі басқа мән-жайлармен қатар дәлелдеу мәні болуы тиіс екенін атап өткен жөн.

Сонымен қатар, алдын ала сөз байласудың болуын растау үшін сот сотталушылар арасында рөлдердің нақты бөлінуін көрсетуі тиісті.

Бұрын қылмыстық заңнама осы бапта адам ұрлағаны үшін Қазақстан Республикасының ҚК-нің 125-бабының 2-бөлігінің «2»-тармағында көзделген бірнеше рет жауаптылық көзделген.

Бұрын қолданыста болған редакцияда қылмыстардың бірнеше рет жасалғаны деп Қазақстан Республикасының ҚК-нің бір бабында немесе бабының бөлігінде көзделген екі немесе одан да көп қылмыс жасау түсінілді. Әлденеше рет адамның бұрын қылмыс жасағаннан кейін жаңа қылмыс жасау жағдайларын тұспалдайды және осы мағынада осы ұғымның мазмұны заңды және әлеуметтік-саяси аспектілермен сипатталады. Олардың біріншісі бірнеше рет заң жүзінде ашылған. Оның әлеуметтік мәні адамда қоғамға қарсы көзқарастар мен ұстанымдар бар, бейәлеуметтік мінез-құлықтың белгілі бір реттілігінде.

А. С. Гореликтің айтуы бойынша, екі сәтпен түсіндіріледі. Біріншіден, елеулі шарадағы жасалған әрекеттің қоғамдық қауіптілігінің сипаты қол сұғушылық объектісімен, ал оның дәрежесі – келтірілген зиянның мөлшерімен анықталатындықтан, онда екі және одан да көп қылмыс жасаған кезде келтірілген зиянның көлемі олардың біреуінен әрқашан көп екенін ескеру қажет. Екіншіден, бірнеше қылмыс жасау адамның қылмыстық бейімділігінің көп дәрежесін немесе осындай бейімділіктің алуан түрлілігін, яғни кінәлі адамның жеке басының қоғамға үлкен қауіптілігін куәландырады [64, 12-13-б.].

Зерттеу барысында бір адам қысқа уақыт ішінде бірнеше ұрлық жасаған және әртүрлі заңнамалық негіздер бойынша қылмыстық жауапкершілікке тартылған жағдайлар анықталады.

Әрине, әлденеше ретсіздік ұғымының бір мағыналы емес заңдылығы болған, сонымен қатар, біздің ойымызша, оған заңда мәні бойынша берілген мазмұны жеткіліксіз негізделген, бірақ бұл осы белгіні алып тастауға себеп бола алмайды, тек пысықтаудың негізі ғана болады.

Қазақстан Республикасының ҚК-нің 125-бабының «2»-тармағына сәйкес, адамды ұрлау, егер ол бұрын осы бапта көзделген қылмыстар үшін,

сондай-ақ бас бостандығынан заңсыз айыру немесе адамды кепілге алу үшін сотталған болса, бірнеше рет жасалған деп есептеледі.

Бірнеше рет жасалған іс-әрекет үшін жауапкершілікті қалпына келтіру жалпы қылмыспен, атап айтқанда адам ұрлаумен тиімді күреске ықпал ететін болады.

Келесі саралаушы белгімен заң шығарушы адамның өміріне немесе денсаулығына қауіпті күш қолдану арқылы ұрлауын анықтады (ҚК 125-бабы 2-бөлігінің «3»-тармағы).

Өмір мен денсаулыққа қауіпті зорлық-зомбылық ұғымының мазмұнын ашу үшін зорлық-зомбылық ұғымын сол сияқты ашу қажет.

Жалпы алғанда, бұл ұғыммен денеге қол сұғылмауына, басқа адамның денсаулығына зиян келтіруге немесе оның өліміне әкеп соқтырған нақты қылмыс жасау кезінде жүзеге асырылатын немесе осындай зиян келтіруге бағытталған іс-әрекеттер қамтылады. Алайда, Л. Д. Гаухман атап өткендей, физикалық зорлық-зомбылықпен ұштасқан кез келген қылмыстың объективті жағын сипаттайтын элемент болып табылады. Ол қылмыстық-құқықтық норманың диспозициясында зорлық-зомбылықта тікелей көрсетілген кезде ғана осындай болып табылады.

Бұған қоса, зорлық-зомбылықты көрсету тек негізгі ғана емес, сондай-ақ осындайда орын алған сияқты сараланған құрамды айқындауда болуы мүмкін.

Әдебиеттерде зорлық-зомбылықты физикалық және психикалық бөлу қарастырылған.

Заңда «зорлық-зомбылық» деген термин физикалық зорлық-зомбылық деп түсінілетін психикалық зорлық-зомбылық, егер бұл Заңда арнайы айтылған болса, сонда ғана қылмыстық-құқықтық мағынаға ие болуы мүмкін.

Қазақстан Республикасының ҚК Ерекше бөлімінің жекелеген нормаларының диспозицияларында (109, 110 және т.б. баптарында) «зорлық әрекеттері» термині қолданылады. Мұнда тек физикалық зорлық-зомбылық түсініледі.

Қаралып отырған әрекетке қатысты зорлық-зомбылық ұғымы кейбір ерекшелікке ие. Адамды ұрлаудың өзі адамға зорлық-зомбылық болып табылады. Кеңестік және Ресейлік құқықтанушы ғалым, қылмыстық құқық және криминология саласындағы маман, заң ғылымдарының докторы, профессор – Лев Давидович Гаухман жәбірленушінің тұлғасына зорлық-зомбылық әсерінің келесі түрлерін ажыратады:

1) дененің сыртқы тіндерінің анатомиялық тұтастығын бұзу арқылы денесіне қол сұғылмаушылыққа, денсаулыққа немесе өмірге қол сұғушылық.

2) дененің сыртқы тіндерінің анатомиялық тұтастығын бұзбай, оның ішкі мүшелеріне әсер ету арқылы адамның өміріне немесе денсаулығына қол сұғушылық.

3) адамның жеке бас бостандығынан айыру немесе шектеу.

Л. Д. Гаухман мен Ю. Е. Пудовочкин зорлық-зомбылықты екі түрге бөлу керек деп санайды;

- дененің қол сұғылмаушылығына қол сұғатын;

- денсаулыққа қол сұғатын және оны денсаулыққа келтірілген зиян көлеміне байланысты жіктейді:

а) ауыр зиян келтірген немесе келтіруі мүмкін;

б) ауыр емес және жеңіл зиян келтірген немесе келтіруі мүмкін [65, 43-б.].

Көріп отырғанымыздай, зорлық-зомбылық сөзі кең мағынасында түсініледі. Қазақстан Республикасының ҚК 125-бабының «3»-тармағында көрсетілген зорлық-зомбылыққа келетін болсақ, онда ол нақты сипаттарға ие, атап айтқанда: ол жәбірленушінің өмірі мен денсаулығына қауіпті болуы тиіс. Бұл ұстаным адамның өмір сүруге құқығы бар екендігінің жеткілікті негіздері болып танылады.

Зорлық-зомбылықтың мазмұны Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотының қаулыларында, атап айтқанда, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2003 жылғы 11 шілдедегі «Бөтеннің мүлкін заңсыз иемдену жөніндегі істер бойынша сот тәжірибесі туралы» № 8 нормативтік қаулысында «23. Адам өмірі мен денсаулығына қауіпті зорлық-зомбылық деп қарумен немесе қару ретінде пайдаланылған, денсаулыққа зиян келтіруге бейімделген өзге де заттармен денсаулыққа зиян келтіруді, сондай-ақ жәбірленушінің денсаулығына ауыр немесе орташа ауырлықтағы зиян келтіруге әкеп соққан өзге де зорлық-зомбылықты түсіну керек.

Жәбірленушіге өмірі мен денсаулығына қауіп төндіретін жағдайларда (мысалы, өмірлік маңызды дене мүшелеріне аяқ-қолдарымен көптеген соққылар беру және с.с.) жеңіл зиян келтіріліп, одан айығу үшін ол амбулаторлық немесе стационарлық ем қабылдауға мәжбүр болса, мұндай жеңіл зиян да адам өміріне немесе денсаулығына қауіпті деп танылуы мүмкін» [43].

Бұған дейін қолданыста болған ҚР ҚК-де адам өміріне немесе денсаулығына қауіпті зорлық-зомбылық ұғымының мазмұны осындай ұғымды заң шығарушы сипаттауда және басқа да құрамдарда, атап айтқанда, қорқытып алушылықта қолданған. Қылмыстың осы құрамындағы осындай зорлық-зомбылық ұғымын аша отырып, Қазақстан Республикасы Жоғарғы сотының 2006 жылғы 23 маусымдағы «Қорқытып алушылық туралы істер бойынша сот практикасы туралы» № 6 Нормативтік қаулысында «зорлық-зомбылықпен өмір мен денсаулыққа қауіпті қорқытып алушылық белгісі ретінде «жәбірленушінің бас бостандығын шектеумен, тән азабын шектірумен, соққы берумен, ұрып-соғумен, денсаулығына жеңіл немесе ауырлығы орташа зиян келтірумен байланысты жасалған қылмыс күш қолдану арқылы қорқытып алушылық болып танылады» [66].

Осы қаулыға сәйкес ауыр дене жарақатын келтіру өмірге немесе денсаулыққа қауіпті зорлық-зомбылық ұғымымен қамтылмаған және дербес саралауды талап еткен.

Осылайша, Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты дұрыс деп тануға болмайтын бір ұғымның әр түрлі түсіндірмесін береді.

Құқық қолдану практикасының мүдделері сол бір қылмыстық-құқықтық ұғымды біркелкі түсіндіруді талап етеді. Бұл мәселені шешудің ең тиімді жолы, біздің ойымызша, заңның өзінде, мысалы, ҚР ҚК-нің 125-бабына ескертуде жәбірленушінің өмірі мен денсаулығына қауіпті зорлық-зомбылықтың көлемі мен сипатына, бұл туралы ережені таратумен және осындай белгіге нұсқау бар қылмыстардың басқа да құрамдарына сілтеме жасау қажет.

Әдебиеттерде қаралып отырған әрекет белгісінің мазмұны бойынша іс жүзінде бір мағыналы пайымдаулар айтылады. Авторлардың пікірі бойынша (ред. Ю. И. Скуратов мен В. М. Лебедева) Күш қолдану жәбірленушіге ауыр, орташа ауырлықтағы немесе денсаулыққа жеңіл зиян келтірумен не күш қолдану кезінде оның өмірі мен денсаулығына нақты қауіп төндірумен жүзеге асырылатынын, өмірге немесе денсаулыққа нақты қауіптілік туралы өмірлік маңызды органдарға мақсатты соққы беру, биіктіктен лақтыру, тыныс алу жолдарын жабу, көлікпен жүру кезінде итеру және т. б. сияқты іс-әрекеттерді куәландырады [67, 234-б.].

Осыған ұқсас пікірді А. Н. Красиков «өмірге немесе денсаулыққа қауіпті зорлық-зомбылық – деп жәбірленушінің денсаулығына ауыр зиян келтіруге, ауырлығы орташа дәрежедегі, сондай-ақ денсаулығының қысқа мерзімді бұзылуымен немесе еңбек қабілетін тұрақты жоғалтумен жеңіл зиян келтіруге әкеп соққан зорлық-зомбылықты түсіну керек. Бұдан басқа, егер ол жәбірленушінің денсаулығына ешқандай зиян келтірмесе, бірақ қолдану кезінде өмірге немесе денсаулыққа нақты қауіп төндірсе, зорлық-зомбылық өмірге немесе денсаулыққа қауіпті деп санаған жөн. Мысалы, тамағынан қолмен қылқындыру, келе жатқан поездың вагонынан итеріп шығару, жылдың суық мезгілінде көпірден өзенге тастау және т. б.» [68, 122-123-б.].

Біз бұл көзқарасты бөлісеміз. Өмір мен денсаулық үшін қауіпті деп танылатын іс-әрекеттердің нақты түрлерінің тізбесі өте әртүрлі болуы мүмкін.

Мәселен, мысал ретінде келтірілген азамат П. жәбірленушілерді жерге қамауы осындай деп танылады. Жәбірленушілерді қысқы уақытта суық жерлерде, көлемі 99 x 128 см және биіктігі 115 см болатын сыртқы киімсіз қалдыруды және оларды үш тәулік ішінде ұстауды сот жәбірленушілердің өмірі мен денсаулығына қауіпті тәсіл ретінде таниды.

Адамды ұрлау кезіндегі зорлық-зомбылық жәбірленушіні басып алу не оны кейіннен ұстап қалу құралы ретінде, орнын ауыстыру немесе мәжбүрлеп оқшаулау кезінде әрекет етеді. Осы әрекеттермен байланыссыз зорлық-зомбылықты қолдану біздің ойымызша, қарастырылып отырған белгіні құрмайды.

Бұл ереже адамды ұрлауға байланысты болса да, басқа да мақсаттарда қолданылатын жағдайларда зорлық-зомбылықты дұрыс қылмыстық-құқықтық бағалау үшін өте маңызды болып табылады. Әңгіме, атап айтқанда, қорқытып алушылық кезінде жәбірленушіге қолданылатын зорлық-зомбылық туралы болып отыр, ол адамды ұрлаудың түпкі мақсаты болып табылады. Кейбір жағдайларда,

тәжірибе көрсетіп отырғандай, ұрлау зорлық-зомбылықсыз да, мысалы, алдау кезінде, содан кейін жәбірленушінің мүлкін деген құқықты талап етеді, бұл ретте, оның ішінде оның өмірі мен денсаулығына қауіпті зорлық-зомбылықты қолдана отырып, жасалуы мүмкін. Біздің ойымызша, мұндай жағдайларда адам ұрлауды зорлық-зомбылықсыз жасалған деп қарастыру керек. Соңғысы бопсалау белгісі ретінде әрекет етуге және әрекеттің тиісті саралануына алып келуі тиіс.

Адамды ұрлау кезіндегі зорлық-зомбылық жәбірленушінің өзіне де, ұрлаушыға қарсы әрекет ететін басқа да адамдарға да қолданылуы мүмкін.

Қазақстан Республикасының ҚК-нің 125-бабының 2-бөлігіндегі «5»-тармағында жәбірленушінің өміріне немесе денсаулығына қауіпті зорлық-зомбылық туралы және адамды ұрлау кезінде осындай зорлық-зомбылықты қолдану қауіпі туралы туындайды. Сонымен, Р. Э. Оганян қауіп бостандыққа қол сұғушылықтың бір түрі бар деп санайды, бұл ретте ол төнген қауіптен қорқыныштың жоғары болуы тиіс [69, 110-б.].

В. В. Иванова бірнеше басқа көзқарасты ұстанады. Оның пікірінше, қауіп – бұл қылмыстық мақсатқа жету үшін жәбірленушінің еркін басуға бағытталған психикалық зорлық-зомбылықтың бір түрі [70, 35-б.].

Қауіпті деп басқа адамның психикасына әсер етуді және оның мәнін жәбірленушінің психикалық қызметіне әсер ету арқылы оған дереу не болашақта өзіне немесе оның жақын адамдары үшін жағымсыз (зиянды) іс-әрекеттер жасалғаны туралы, онда қорқыныш сезімін қозғағаны және оны қандай да бір іс-әрекетке немесе әрекетсіздікке мәжбүрлегені туралы мәліметтерді хабарлау арқылы түсіну керек.

Адамды ұрлау кезінде күш қолдану қатері мынадай белгілерді қамтиды:

- күш қолдану қатерінің шынайылығы;
- мұндай қауіптің нақты жүзеге асырылуы;
- қауіпті болжамды жүзеге асыру сәті;
- қауіптің қарқындылығы.

Осы норманың келесі саралаушы белгісі заң шығарушы қаруды немесе қару ретінде пайдаланылатын заттарды қолдануды көрсетті (ҚР ҚК 125-б., 2-б., «4»-т.). Осы саралау белгісі болған кезде адамды ұрлау, оның қоғамдық қауіптілігін арттырады, өйткені қару ретінде пайдаланылатын қаруды немесе өзге де заттарды қолдану қол сұғушылықтың агрессивтілігін және күш қолданудың қарқындылығын едәуір арттырады, өйткені жәбірленушінің жеке басына, кінәлінің адам өлтіруін қоса алғанда, неғұрлым ауыр зиян келтіруге нақты қабілетті. Қару-жарақты психологиялық зорлық-зомбылық құралы ретінде пайдалану жәбірленушінің қарсыласуға деген еркін жоя отырып, аса қауіпті және пәрменді қауіп төндіреді.

Қару ұғымы Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 30 желтоқсандағы «Жекелеген қару түрлерінің айналымына мемлекеттік бақылау жасау туралы» № 339 Заңында анықталады, осы Заңға сәйкес қару - конструкциялық жағынан алғанда тірі немесе өзге де нысананы зақымдауға, сондай-ақ белгі беруге арналған құрылғылар мен заттар деп түсініледі [71].

Саралау үшін қарудың түрі (азаматтық, қызметтік, жауынгерлік, қол, атыс, суық), бірлік саны және типті заңды (қызметтік, табельдік,

лицензияланған) немесе заңсыз (ұрланған, сатып алынған) негізде кінәлі адамның өзі иеленетін сәтте де маңызы жоқ. Бұл, ең алдымен, жауынгерлік және аңшылық атыс және суық қару, соның ішінде лақтыратын қару, зауыттық және қолдан жасалған қару, сондай-ақ түрлі жарылғыш құрылғылар, газды және пневматикалық қару болуы мүмкін.

Атыс қаруы – оқ дәрі немесе өзге де заряд қуатының әсері нәтижесінде ұңғы оқпанынан оқты, снарядты, гранатаны ұшырып шығаратын қару оқ-дәрілік немесе өзге разрядты энергия есебінен бағытталған қозғалысты алатын снарядпен қашықтықтағы нысананы механикалық зақымдауға арналған қару. Мұндай қаруға: винтовкалар, карабиндер, автоматтар, тапаншалар, пулеметтер, минометтер, гранатометтер, зеңбіректер, нагандар, мылтықтар және т.б. жатады. Атыс қаруына зақымдаушы элементі жоқ және зақымдауға арналмаған старттық, сигналдық, құрылыс тапаншалары жатпайды.

Суық қару – бұл зақымдау объектісімен тікелей байланыста адамның бұлшық ет күшінің көмегімен нысананы зақымдауға арналған заттар. Оларға, қанжардан, фин пышақтарынан басқа, шпагтар, қылыштар, шашкалар, пиктер, кортиктер және т. б. жатады.

Суық лақтырылатын қару – бұл адамның бұлшық ет күшінің немесе механикалық құрылғының (лақтырылатын пышақтар мен балталар, дротиктер, садақтар, арбалеттер және т. б.) көмегімен бағытталған қозғалысты алатын снарядпен қашықтықта нысананы зақымдауға арналған қару.

Газды қару – бұл көзден жас ағызатын немесе тітіркендіретін заттарды қолдану арқылы тірі нысананы уақытша жоюға арналған қару.

Пневматикалық қару – сығылған, сұйытылған немесе қатырылған газдың энергиясы есебінен бағытталған қозғалысты алатын снарядпен қашықтықтағы нысананы жоюға арналған қару.

Жарылғыш құрылғылар – бұл жарылғыш затпен жарақталған, әр түрлі объектілерді жаруға арналған құрылғылар. Жарылғыш зат деп оттегінің қол жеткізбестен (сыртқы импульстердің әсерінен) жарылысқа қабілетті химиялық заттар мен олардың қоспаларын түсіну керек, оларға тротил, аммониттер, пластиттер, эластиттер, түтіндік және түтінсіз оқ-дәрі, динамит және т. б. жатады.

Қазақстан Республикасының ҚК 125-бабының 2-бөлігі 4-тармағында қару ретінде пайдаланылатын басқа да заттарды қолдануды көздейді. Бұған жәбірленушінің жеке басына объективті түрде ауыр зиян келтіруге қабілетті әр текті заттарды қолдану қаралады. Тәжірибе мысалдары мұндай заттардың алуан түрлілігін көрсетеді.

Қару сияқты, қару ретінде пайдаланылатын басқа да заттарды кінәлі адам ұрлауға дайындалу процесінде алдын ала дайындап, бейімдеуі немесе ұстауы мүмкін. Бірақ мұндай заттар ретінде шабуыл жасалған жерде таңдап алынған және кінәлілер «қолда бар құралдар» ретінде пайдаланатын кездейсоқ заттар да қолданылуы мүмкін.

Қазақстан Республикасының ҚК 125-бабының 2-бөлігінің «3» тармағы бойынша саралау кінәлінің қолында қару немесе басқа да заттар ғана емес, сондай-ақ осы қылмысты жасаған кезде оларды қолданғанын болжайды. Бұл ретте қолдану деп аталған заттармен жәбірленушіге зақым келтіруге әрекет жасау немесе оның өзі, сондай-ақ оларды жәбірленушілерге не үшінші тұлғаларға көрсету түсініледі.

Қаралып отырған белгінің болуы үшін жәбірленушінің денсаулығына немесе өміріне залал іс жүзінде келтірілуі міндетті емес; жәбірленушінің өміріне немесе денсаулығына нақты қауіп туғызуы маңызды. Демек, қарастырылып отырған саралау белгісі жеке адамға ауыр зиян келтіруге қабілетті заттарды қолдануды көздейді. Кінәліде бар қару заңсыз сатып алынған немесе сақталған жағдайда, бұл бап бойынша қосымша саралауды (нақты жиынтық ережелері бойынша) Қазақстан Республикасының ҚК 287-бабы (Қаруды, оқ-дәрілерді, жарылғыш заттарды және жарылыс құрылғыларын заңсыз иемдену, беру, өткізу, сақтау, тасымалдау немесе алып жүру) талап етеді.

Кінәлінің мұндай зиян келтірілмейтін заттарды пайдалануы, мысалы, қару-жарақ макеті осы белгіні құрай алмайды. Мәселен, егер кінәлі көрінеу жарамсыз қарумен немесе қаруды имитациялаумен, мысалы, тапанша макетімен, ойыншық қанжармен және т. б. қорқытса, бұл заттарды өмірге қауіпті дене жарақаттарын келтіру үшін пайдалануға ниет білдірмесе, онда оларды қару немесе адам ұрлау құралы ретінде қарауға болмайды.

Осы баптың келесі сараланған түрі – көрінеу кәмелетке толмаған адамға қатысты ұрлау (ҚР ҚК 125-бабының 2-бөлігінің «5» тармағы), кәмелетке толмағанға (жас балаға) қатысты қылмыс жасау қылмыстық заң жәбірленушінің жасына байланысты кінәліге қарсы әрекет ету мүмкіндігінен айырылғанына байланысты жауаптылықты ауырлататын мән-жай ретінде қарастырады, ал жас кезінде оған қатысты жасалған іс-әрекеттердің маңыздылығын ұғына алмайды. Мұндай жағдайлар кінәлінің қатты жан азабын шегуін және оның жұртшылыққа аса қауіптілігін көрсетеді, өйткені бұл қылмыс жас және қалыптаспаған ағзаға елеулі психикалық және физикалық зиян келтіруге қабілетті, жәбірленуші үшін ұзақ уақыт бойы және оны жасағанынан кейін қолайсыз салдарға әкеп соқтырады [72, 13-б.].

1991 жылы Ресей бекіткен 1990 жылғы Бала құқықтары туралы Конвенцияның 1-бабына сәйкес он сегіз жасқа толмаған адам кәмелетке толмаған деп танылады. Ресей Федерациясының ҚК 87 қылмыс жасаған кезде он төрт жасқа толған, бірақ он сегіз жасқа толмаған тұлғалар кәмелетке толмағандар деп танылады. Бұл анықтамадан түсінікті, әңгіме қылмыс жасаған адамдар туралы болып отыр, бірақ осы жас шамасы кәмелетке толмағанды және жәбірленушіні, атап айтқанда, адамды ұрлау кезінде сипаттайтыны анық. Алайда, бір нақтылау қажет. Бұл жағдайда кәмелетке толмағандарға қатысты қылмыс жасаған кезде он сегіз жасқа толмаған барлық адамдар жатады. Осылайша, бұл жағдайда төменгі жас шегі маңызды емес.

Заң «кінәліге кәмелетке толмағанға әдейі» дейді, яғни кінәлі адам бұл жағдайды түсінуі тиіс. «Көрінеу» белгісі – бұл қасақана кінә нысанындағы

интеллектуалдық сәтінің ерекше сипаттамасы. Ол кінәлінің кәметке толмағанды ұрлауға саналы көзқарасы анықталады - «көрінеу, - деп жазады А. Н. Красиков, - бұл белгінің міндетті элементі болып табылады және жәбірленуші адамның кәметке толмаған екенін білудің шынайылығын, қатесіз екендігін білдіреді. Және бұл белгілі бір дәлелдемелермен расталуы тиіс. Куә туралы, атап айтқанда, кінәлі адамның жәбірленушімен бұрын танысуы, оның сыртқы түрі, басқа да мән-жайлар куә болады» [73, 149-б.].

Осы баптың келесі саралау белгісі – кінәлі адамға жүктілік жағдайда екені көрінеу белгілі әйелге қатысты ұрлау (ҚК-нің 125-бабы 2-бөлігінің «б» тармағы), ол әлі тумаған баланың болашақ өміріне қауіп төндіргендіктен, сараланған құрамның белгісі ретінде қарастырылады. Сонымен бір мезгілде бұл болашақ анаға қатысты қылмыс жасау алдында тоқтамай, кінәлі адамның жеке басының моральдық тозуын куәландырады.

Жүктілік мерзімі бұл ретте маңызды емес: ол кінәлі жәбірленушінің жүктілігін білген дәлелдемелердің бірі ретінде ғана ескерілуі мүмкін, бұл мерзім маңызды болған жағдайда жүктілік белгілері айқын болады.

Екі немесе одан да көп адамға қатысты ұрлау (ҚК-нің 125-бабы 2-бөлігінің «7» тармағы) кінәлінің (кінәлілердің) әрекеті екі немесе одан да көп жәбірленушіні ұрлауға бағытталғанын, оларды бір мезгілде қаралған тармақты қолданудағы қиындықтар туындамайтынын білдіреді. Олар екі және одан да көп адамды ұрлау әр түрлі кезеңдік әрекеттердің нәтижесі болып табылған жағдайда туындауы мүмкін, өйткені бұл жағдайда жоғарыда саралаушы белгімен қаралған дербес ретінде бірнеше рет аталуы мүмкін.

Егер кінәлі адам адам ұрлау кезінде жәбірленушілерді өлтірсе Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2007 жылғы 11 мамырдағы «Адамның өмірі мен денсаулығына қарсы кейбір қылмыстарды саралау туралы» № 1 Нормативтік қаулысында берілген түсіндірмені заңды түрде пайдалану ұсынылады. Қаулының 8-тармағында «Адамды ұрлаумен ұштасқан адам өлтіруді саралаған кезде ҚК-нің 99-бабы екінші бөлігінің в) тармағы бойынша жауапкершілік ұрланған адамды өлтірген кезде, сондай-ақ адамды ұрлауға байланысты басқа да адамдар өлтірілгенде туындайтынын ескеру керек (мысалы, ұрлауға кедергі жасаған адамды қасақана өлтіру). Осындай жағдайларда адамды ұрлау және өлтіру қылмыстардың жиынтығын құрайды және ҚК-нің 125-бабының тиісті бөліктерімен және ҚК-нің 99-бабы екінші бөлігінің в) тармағы бойынша өз алдына дербес саралануға жатады. Кепілге алу немесе оны ұстау кезінде адамды қасақана өлтіру әр қылмыстың белгіленген саралау белгілеріне қарай ҚК-нің 99 және 261-баптарының тиісті бөліктері бойынша дербес саралануға жатады» - деп қарасырған [54]. Бұл екі және одан да көп адам уақыт үзілусіз бірден өлтірілуі тиіс дегенді білдіреді. Мұндай ереже екі және одан да көп адамды ұрлауға да қолданылады.

Адамды пайдакүнемдік ниеттен ұрлау. Бұл саралау белгісі Қазақстан Республикасының ҚК 125-бабының «8»-тармағында көзделген. Бұл белгінің мазмұнын дұрыс түсіну үшін «пайдакүнемдік» ұғымына сәйкес түсінік беру маңызды сәт болып табылады. Пайдакүнемдік – адамның жағымсыз мінез

бітісі. Мұндай адамның есіл-дерті ақша, қандай жолмен болса да пайда табу[74]. Жеке басының қамын ойлап, пайда қуған адам шыншыл, ержүрек, өз парызына адал бола алмайды. Мал жиюға құмарланып, сарандыққа бой ұрған пайдакүнем адамның жан дүниесі жұтаң келеді, қуаныш-сүйініші азаяды[75].

Қылмыстық құқықта – арам пайда, баю, өндіруге ұмтылған қылмыстың мүмкін болатын уәжі. Пайдакүнемдік пиғыл жауапкершілікті ауырлататын мән-жайларға қатысты[76].

Сонымен қатар, осы жұмыста пайдакүнемдік деп адамның адамды ұрлау жолымен қандай да бір материалдық игіліктер алуға ұмтылуы немесе қандай да бір материалдық міндеттерден арылуға ұмтылуы түсініледі.

Қылмыстық-құқықтық әдебиеттерде «пайдакүнемдік мақсат» ұғымының мазмұны бөтен мүлікті иемдену зерттелетін жұмыстарда неғұрлым егжей-тегжейлі талданады. Олардың ішінде пайдакүнемдік адал еңбектен кетуге ұмтылып, паразиттік қауымдастыққа ұмтылады. Г. А. Кригер атап айтқандай, пайдакүнемдік қылмыстарды жасаған кезде «қылмыстық мінез-құлық мотиві - паразиттік жолмен байытуға ұмтылу – еңбексіз басқа бұреудің арқасында игілікке ие болу» [77, 76-77-б.]. Осы сияқты пайдакүнемдік мақсаттарды түсінуді В.А. Владимиров «пайдакүнемдік қылмыстардың мәні бөтен мүлікті иелену және оның жеке байюы болып табылады» - деп айтады [78, 35-б.].

Осыған орай, мұндай түсінікте пайдакүнемдік болмаған жағдайда, мысалы, адам ұрлау жағдайында одан борышты өндіріп алу мақсатында немесе жәбірленушілерге келтірілген материалдық залалды өтеу мақсатында адамды ұрлауға кінәлілерді тарту Қазақстан Республикасының ҚК 125-бабының 2-бөлігінің «8»-тармағында қаралмайтынын ескеру керек.

Жалпы, қылмыстық істердің материалдарын зерделеу көрсеткендей, осы қылмысты жасаған кезде түпкілікті түрткі болып табылады. Кейде адамды ұрлау басқа себептермен жасалады; кек алу, қызғаныш, бұзақылық, ұлттық, дұшпандық. Алайда, адамдарды ұрлаудың барлығы мүлікті одан әрі қорқытып алу мақсатында не егер қылмыс «жалданып» жасалса, сыйақы үшін жасалады. Жалданып адам ұрлау пайдакүнемдік ниетін де болжайды: кінәлі адам материалдық сыйақы (пайда) үшін адамды ұрлауға келіседі. Қорқытып алу мақсатында ұрланған жағдайда жасалған әрекет осы қылмыстардың жиынтығы бойынша сараланады, ол туралы төменде айтылады.

Сонымен қатар, заң шығарушы осы сараланған белгісінде екі сәтті жіберіп алды деп ойлаймыз. Біріншіден, жалданып адамды ұрлауды жасау белгісін көрсету қажет. Кейбір айырмашылықтарға қарамастан, жалға алу мен тамақтанудың көптеген ұқсас сәттері бар және адамды ұрлау кезінде, жалға алу – пайдакүнемдің жеке көрінісі, өйткені қылмысты адам келісілген сыйақы үшін жасайды. Екіншіден, осы сараланған белгісіне кәсіптік түрде жасалған адамды ұрлауға нұсқау беру қажет және криминологиялық негізделген болып табылады. Сонымен қатар, кәсіп деп адамның материалдық пайда алу

мақсатында жүйелі түрде екі немесе одан да көп әрекет жасауын түсінуді ұсынамыз. Осылайша алынған ақшалай қаражат адамның негізгі табысы болып табылады, ал кәсіп түрінде адамдарды ұрлау осы табыстың негізгі көзі болып табылады. Сонымен қатар, бұл белгілер қоғамдық қауіптіліктің тең дәрежесіне ие. Бұл көзқарас мамандармен бөлінеді. Осылайша біз жүргізген зерттеу барысында «жалдау арқылы адамды ұрлау» түрінде саралау белгісін енгізу туралы ұсынысты респонденттердің 78%-ы қолдады, ал респонденттердің 61%-ы осы бапқа «адамды кәсіпшілікпен ұрлау» саралау белгісін енгізу бойынша оң жауап берді.

Негізінен кәсіпшілік түрінде адамдарды ұрлау тек Алматы, Ақмола облыстарында ғана таралған және өзге аймақтарда іс жүзінде кездеспейді. Бірақ, Оңтүстік Қазақстан аумағында да әрекеттер бар.

Заң шығарушы Қазақстан Республикасының ҚК-нің 125-бабының 3-бөлігінде адамды ұрлаудың ерекше сраланған түрлерін де қарастырады:

1. Қылмыстық топпен адамды ұрлау.

Қылмыстық топ жасаған қылмыстардың жоғары қоғамдық қауіптілігі жалпы мойындалған және бұл қылмыстық заңда өзінің көптеген нормаларында, әсіресе неғұрлым ауыр қылмыстар үшін жауапкершілікті белгілейтін олардың осы саралау белгісін көрсетеді. Жоғары қоғамдық қауіптілік оның белгілерінде жатыр, олар «қылмыстық топ» ұғымын анықтауда жалпы сипатталған. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 3-бабының 24-тармағында «қылмыстық топ – ұйымдасқан топ, қылмыстық ұйым, қылмыстық қоғамдастық, трансұлттық ұйымдасқан топ, трансұлттық қылмыстық ұйым, трансұлттық қылмыстық қоғамдастық, террористік топ, экстремистік топ, банда, заңсыз әскерилендірілген құралым» - деп сипатталған.

Ұйымдасқан топ – бұл бір жағынан өзіне тән белгілі бір белгілермен сипатталатын және екінші жағынан барлық қатысу нысандары үшін ортақ белгілері бар сапалы оқшауланған, ерекше қылмыстық ұйым.

Бұл белгілерді анықтауға кіріспес бұрын «белгі» ұғымының мазмұнына көз жеткізу орынды. Логиканың ғылыми санаты ретінде белгі - бұл «заттар, құбылыстар бір-біріне ұқсас және олардың бір-бірінен айырмашылығы, заттар мен құбылыстарды білуге, анықтауға немесе сипаттауға болатын зат немесе құбылыстар тарабының көрсеткіші». Демек, құбылыстың қасиеттері, бұл жағдайда ұйымдастырылған топтың белгілері арқылы көрінеді. Бұл жағдайда құбылыстың қасиеттері тек маңызды белгілерді сипаттай алады. Бұл зат «осы заттың шекарасы, яғни бұл сипаттың жоғалуымен басқа зат айналады» [79, 416-б.]. Осылайша, елеулісі – бұл затты, құбылысты басқасынан ажыратуға мүмкіндік беретін белгілер.

М. И. Лузгин бұл мәселе бойынша «белгілердің мағынасында... заттар қасиеттерінің объективті көрінісі, осы затты басқалардан ажыратуға мүмкіндік беретін оның нақты қасиеттерінің көрінісі түсініледі» - дейді [80, 60-б.].

«Белгі» және «қасиеттер» ұғымдарының арақатынасы туралы мәселе өзі пікірталас болып табылады және оны қарау осы жұмыстың шеңберінен шығатын еді. Бұл жерде біз тек, біздің ойымызша, Р. С. Белкиннің көзқарасы дұрыс екенін

атап өтеміз, оның пікірі бойынша қасиеттер белгілер арқылы көрінеді, оларда өзін-өзі көрсетеді және онсыз өмір сүре алмайды [81, 55-б.].

«Белгі» ұғымының мазмұнын анықтау ұйымдасқан топ құбылысының күрделілігіне байланысты қажет болады. Оның ерекше қасиеттерін білдіретін белгілерді дұрыс анықтау ғана ұйымдасқан топ феноменінің мазмұнын барабар көрсетуге, оның ерекше белгілерін көрсетуге мүмкіндік береді. Бұл ұйымдасқан топқа қатысудың басқа түрлерімен – алдын ала сөз байласқан адамдар тобымен және қылмыстық қоғамдастықпен белгілі бір ұқсастығын ескеру ерекше маңызды.

Олардың айырмашылықтарын көрсете отырып, Б. В. Осин мен В. И. Константинов «ұйымдасқан топтың қылмыс жасау фактілерін дәлелдеу қылмыстық әрекеттің сапалы жаңа түрін куәландыратын белгілерді анықтауды талап етеді» [82, 49-б.] – деп, әділ атап өтеді.

Ұйымдасқан топты қандай белгілер сипаттайды? Бұл ұғымның заңды ұйғарымында топтың тұрақтылығы және алдын ала белгілері, яғни қылмыстық іс-әрекет басталғанға дейін бір немесе бірнеше қылмыс жасау үшін бірлестікті көрсетіледі. Әрине, бұнымен қарастырылып отырған ұғымның сипаттамасы таусылмайды.

Айта кету керек, ең алдымен, ұйымдасқан топтың атауында оның негізгі белгілерінің бірі – ұйымдасқандық. Бұл белгінің мазмұнын аша отырып, К. Л. Чернова қылмыс жасау жоспарын әзірлеуді, топ қатысушылары арасындағы рөлдерді бөлуді, иерархиялық құрылымды, рөлінің мәніне сәйкес қылмыстық жинақталған құралдарды бөлуді, қатысушылар арасындағы берік байланысты және олардың қылмыс жасау процесіндегі өзара іс-қимылын қамтиды деп жазады [83, 5-б-б.].

Шамамен В.В. Осин мен В. И. Константинов ұйымдасқандықты «Ұйымдасқан топ деп біз қылмыстық іс-әрекет жоспарын әзірлеуді, құралдарды дайындауды және оны өткізу мен жасыру үшін әдістерді әзірлеуді, қылмыстық топқа қатысушылар арасында рөлдерді бөлуді, топтың барлық мүшелері үшін міндетті мінез-құлық нормалары жүйесінің болуын, қылмыстық топтың мүшелерін немесе олардың туыстарын қылмыстық жауапкершілікке тарту жағдайында моральдық және материалдық қолдауды түсінеміз» - дейді [84, 72-б.].

Келтірілген анықтамаларда ең алдымен қылмыс жасауды жоспарлауға және топ қатысушылары арасында рөлдерді бөлуге назар аударылады, бұл неғұрлым маңызды болып табылады. Бұл мән-жайды Л. К. Малахов та «ұйымдасқан адамдар тобы жасаған қылмыстар әдетте қатысушылар арасында рөлдерді нақты бөле отырып, алдын ала жоспарланады» [85, 60-б.] – деп көрсетеді. Бұл жағдайларды В. Н. Зотой пен Б. В. Колосов та атаған [86, 25-б.].

Ұйымдасқан топ ұғымы ҚР Жоғарғы Сотының қаулыларында да ашылады. Атап айтқанда, Қазақстан Республикасы Жоғарғы сотының 2006 жылғы 23 маусымдағы «Қорқытып алушылық туралы істер бойынша сот практикасы туралы» № 6 Нормативтік қаулысында «7. Кінәлі адамдардың «адамдар тобының алдын ала сөз байласу» белгісі бойынша жасалған қорқытып алушылық әрекеттерін саралаған кезде ҚК-нің 31-бабының екінші бөлігін

және Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының «Бөтеннің мүлкін заңсыз иемдену жөніндегі істер бойынша сот тәжірибесі туралы» 2003 жылғы 11 шілдедегі № 8 нормативтік қаулысының 8, 9, 10-тармақтарын басшылыққа алу керек» - десе, осы қаулының 9-тармағында «Кінәлі адамдардың әрекеттерін қылмыстық топ жасаған қорқытып алушылық белгісі бойынша саралаған кезде ҚК-нің 3-бабының 24) тармағын және Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының «Бөтеннің мүлкін заңсыз иемдену жөніндегі істер бойынша сот тәжірибесі туралы» нормативтік қаулысының 11-тармағын басшылыққа алу қажет» - деген [43]. Ал меңзеген қаулының 11-тармағында «Егер бір немесе бірнеше қылмысты жасау үшін күні бұрын біріккен тұрақты топ адамдар (ұйымдасқан қылмыстық топ, қылмыстық қоғамдастық, банда) қылмыс жасаса, ол ұйымдасқан топ болып қылмыс жасаған болып танылады» - деп, қаралған.

Ұйымдасқан топтың ұқсас түсінігі Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2007 жылғы 11 мамырдағы «Адамның өмірі мен денсаулығына қарсы кейбір қылмыстарды саралау туралы» № 1 Нормативтік қаулысында да қаралған.

Ұйымдасқан топтың басқа маңызды белгісі тұрақтылық болып табылады. Л. Д. Гаухман мен С. В. Максимов «Ұйымдасқан топқа тән тұрақтылық – осындай топты адамдар тобынан алдын ала сөз байласу арқылы ерекшелетін негізгі белгі» - деп есептейді [87].

Топтың тұрақтылығы туралы оның құрамының тұрақтылығы, оның мүшелері арасындағы тығыз өзара байланыс, іс-әрекеттердің келісімділігі, қылмыстық іс-әрекеттің нысандары мен әдістерінің тұрақтылығы, оның әрекет ету ұзақтығы және жасалған қылмыстардың саны куәландырылуы мүмкін.

«Бөтеннің мүлкін заңсыз иемдену жөніндегі істер бойынша сот тәжірибесі туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының қаулысында да тұрақтылық белгісін ұқсас түсіну айтылған.

Белгілі бір вариациялармен тұрақтылықты сипаттайтын белгілердің бірдей тізімі әртүрлі зерттеушілермен қылмыстық-құқықтық әдебиеттерде келтіріледі. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының аталған қаулыларында көрсетілген ережелерді жинақтап, топтың тұрақтылығын куәландыратын келесі белгілерді көрсетуге болады:

- а) қылмыстық әрекеттерді алдын ала жоспарлау;
- б) қылмыстық пиғылды іске асыру құралдарын дайындау;
- в) тең қатысушыларды іріктеу және тарту;
- г) олардың арасында рөлдерді бөлу;
- д) қылмысты жасыру жөніндегі шараларды қамтамасыз ету;
- е) топтық тәртіпке және қылмыстық топты ұйымдастырушының нұсқауларына бағыну.

Аталған белгілер топты қылмыстық іс-әрекет түріне қарамастан сипаттайды, оны жүргізу үшін ол құрылады және таңдалған «әрекет түрі» топтың өзінің ерекше сипаттамасына әкеледі. Мәселен, адамдарды ұрлауды

жүзеге асыратын топтың ұйымдастырылғандығы туралы аталған мән-жайлардан (белгілерден) басқа, мемлекеттік және өзге де мекемелер мен ұйымдардың (мысалы, адамдарды ұрлау мақсатында жасалған жағдайларда тұрғын үй-коммуналдық қызметтер мен нотариалдық кеңселер) өкілдерін қылмыс жасауға тартуды, тұтастай алғанда қылмыстық іс-әрекетті немесе оның жекелеген актілерін және т. б. жүзеге асыру кезінде ерекше артықшылықты куәландырады.

Ұйымдасқан топты алдын ала сөз байласып топтан бірнеше критерийлердің негізінде шектеу керек. Ұйымдасқан бір топ үшін әдетте тән белгілер:

- ұйымдастырушының болуы, оның ниетімен жасалған әрекет қамтылады.;
- топ мүшелері арасында рөлдерді нақты, келісе отырып бөлу;
- қылмысты алдын ала жоспарлау және топтың барлық қатысушыларына жоспарды жеткізу;
- бірлескен дайындық іс-шараларын өткізу;
- қылмыстық іс-әрекеттің пайдаланылған әдістерінің болуы;
- қылмыстық жолмен баю мақсатының тұтастығы мен тұрақтылығы.

Ұйымдасқан топтағы бірлесіп орындаушыларға заңсыз кәсіпшілік жағдайларын жасауға белсенді қатысқан, оны жасаудың жаңа тәсілдерін ұсынған, сондай-ақ топтың қылмыстық әрекетін өзге тәсілмен қамтамасыз еткен топтың барлық мүшелерін, тіпті бұл әрекеттер көмектесушілік шеңберінен шықпаған жағдайда да, жатқызған жөн.

Бұл Қазақстан Республикасының ҚК 28-бабының 3-бөлігінің ережелерінен туындайды, онда қылмыстық құқық бұзушылық жасауды ұйымдастырған немесе оның орындалуына басшылық еткен адам, сол сияқты қылмыстық топты құрған не оған басшылық еткен адам ұйымдастырушы деп танылады. Қазақстан Республикасының ҚК Ерекше бөлімінің баптарында көрсетілген жағдайларда оны ұйымдастырғаны немесе басшылық еткені үшін, сондай-ақ ұйымдасқан топ жасаған барлық қылмыстар үшін, егер олар оның ниетімен қамтылған болса, қылмыстық жауапкершілікке тартылады. Ұйымдасқан топ жасаған қылмысты тану үшін әрбір нақты жағдайда жасалған әрекеттің барлық мән-жайларын жиынтықта бағалау керек.

Ұйымдасқан топ құратын, не қылмыстық қызметті жоспарлайтын, не қылмыс жасауды ұйымдастыратын ұйымдастырушы топтың басқа мүшелерімен келісілген рөлдерді бөледі, не қылмыс жасауға басшылық жасайды.

Егер қылмыс жасау жоспары топтың барлық қатысушыларының назарына жеткізілсе, ал рөлдер оған дайындық процесінде бөлінсе, ұйымдасқан топтың кейбір мүшелері адамды ұрлаудың объективті жағының жекелеген элементтерін ғана орындай алады. Ұйымдасқан топтардың жекелеген қатысушыларының рөлі қаралып отырған әрекетті жасау үшін жағдай жасау болып табылуы мүмкін. Мұндай жағдайларда ұйымдасқан топтың барлық қатысушыларының іс-әрекеттерін олардың атқаратын рөліне қарамастан, егер бұл рөлдер мазмұны бойынша көмектесушілік белгілеріне сәйкес келсе де Қазақстан Республикасының ҚК 125-бабының 3-бөлігі бойынша Қазақстан Республикасының ҚК 28-бабына сілтеме жасамай-ақ саралау керек. Мұндай сараланған құрамның міндетті шарттары Қазақстан

Республикасының ҚК 125-бабының диспозициясында көрсетілген іс-әрекеттер жасалғанға дейін рөлдерді келісілген бөлу, жоспар әзірлеу, бірлескен дайындық іс-шараларын жүргізу, қылмыстық топтың бар екендігін куәландыратын өзге де іс-әрекеттер болып табылады.

Жалпы алғанда, сот практикасы ұйымдасқан топтар жасаған адамдарды ұрлау туралы істерге бай емес, сонымен қатар Республика аймақтарында адамдарды ұрлау негізінен сатып алу мақсатында қылмыстық топтардың іс жүзінде кәсіби айналысуына айналатынын байқамауға болмайды. Алайда, белгілі себептерге байланысты мұндай жағдайлар сот талқылауының өзегі болып табылмайды, тек ақпарат құралдары ғана жариялай алады.

2. Қазақстан Республикасының ҚК 125-бабының 3-бөлігі, «2»-тармағында көзделген келесі саралау белгісі – ұрланған адамды қанау мақсатында жасау қаралған.

Қанау мақсатында ұрлау деп кінәлінің жәбірленушілердің әр түрлі жұмыстарды орындауы нәтижесінде қандай да бір пайда табу ниетімен іс-әрекеттерін түсінеді.

Осы Кодекстің осы бабында және 126, 128, 135-баптарында адамды пайдалану деп кінәлінің алынған табыстарды беруі мақсатында мәжбүрлеп еңбекті, басқа адамның жезөкшелікпен айналысуын немесе ол көрсететін өзге де қызметтерді пайдалануы, сол сияқты оған байланысты емес себептер бойынша жұмыстарды немесе көрсетілетін қызметтерді орындаудан бас тарта алмайтын адамға қатысты оның меншік иесінің өкілеттігін жүзеге асыруы түсініледі.

Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 16 шілдедегі Қылмыстық кодексінен Қазақстан Республикасының 2006 жылы 2 науырызында «Адам саудасына қарсы тұру сұрақтары бойынша Қазақстан Республикасының кейбір заң актілеріне өзгертулер мен толықтырулар енгізу туралы» заңына сәйкес «сексуалдық немесе өзгеде» деген сөз тіркестері алынып тасталды.

Бұл Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 03 шілдеде қабылданған, қолданыстағы Қылмыстық кодекстің 3 бөлігі, «2»-тармағындағы «адамды қанау» ұғымы сексуалдық пайдаланумен қоса басқа да қанаудың барлық түрлерін толық қамти алады.

Қанаудың түрлерін келесідей қарастыруға болады: кінәлінің мәжбүрлі еңбегі, демек, жәбірленуші қандай да бір еңбек түрін орындау үшін өз қызметтерін ерікті түрде ұсынбаған, кінәлі адамның күш қолдануы немесе күш қолданамын деп қорқыту арқылы талап етілетін кез келген жұмысты немесе қызметті пайдалануы; кінәлінің алынған табыстарды иемденіп алу мақсатында басқа адамның жезөкшелікпен айналысуын немесе ол көрсететін өзге де қызметтерді пайдалануы, сол сияқты кінәлінің материалдық пайда алу мақсатын көздемей, адамды сексуалдық сипаттағы қызметтер көрсетуге мәжбүрлеуі; адамды қайыршылықпен айналысуға, яғни басқа адамдардан ақша немесе өзге де мүлікті сұрауға байланысты қоғамға жат әрекет жасауға мәжбүрлеу; кінәліге немесе басқа адам үшін жұмыстарды, көрсетілетін қызметтерді орындаудан өзіне байланысты емес себептер бойынша бас тарта

алмайтын адамға қатысты меншік иесі өкілеттіктерін кінәлінің жүзеге асыруына байланысты өзге іс-әрекеттер [88].

Жоғарыда айтылғандай, адамдарды ұрлаумен күрес ТМД - ға қатысушы басқа мемлекеттер үшін де маңызды мәселе болып табылады.

1996 жылғы 17 ақпандағы Достастыққа қатысушы мемлекеттердің ПАА жетінші жалпы отырысында Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы үшін ұсынымдық заңнамалық акті ретінде қабылданған Модельдік Қылмыстық кодекстің 138-бабы өзінің мазмұны бойынша Қазақстан Республикасының ҚК 125-бабымен бірдей болып табылады. Алайда, саралаушы белгілердің қатарында (олар негізінен ұқсас) аталған Модельдік ҚК нормасының 3-бөлімінде ұрланған адамды жыныстық немесе өзге де пайдалану мақсатында ұрлау көрсетіледі. Бұл ереже осындай іс-әрекеттердің жоғары қоғамдық қауіптілігін және олардың таралуын ескере отырып, өте негізделген болып табылады. Бұқаралық ақпарат құралдарының хабарлауынша, Шешенстан Республикасының аумағында ұрланған және ұсталған адамдардың саны тегін жұмыс күші ретінде пайдаланылды, бұл ретте олардың кейбіреулері басқа адамдарға құл ретінде пайдалану мақсатында сатылды.

НТВ арнасындағы «Криминальная Россия» айдарындағы телебағдарламалардың бірінде Киров облысы тұрғындарының біреуі гараждың жертөлесінде тігін шеберханасын жайғастырғаны туралы хабарланған болатын, онда олар ұрланған әйелдерді жұмыс істеуге мәжбүр еткен, сонымен бірге жәбірленушілер ұзақ уақыт осы жертөледе болған.

Осы және басқа да осындай фактілер Қазақстан Республикасының ҚК 125-бабының 3-бөлігінде Модельдік ҚК 128-бабының 3-бөлігінде көрсетілген ұқсас саралау белгісін қарастыру қажеттігі туралы куәландырады.

3. Қазақстан Республикасының ҚК 125-бабы, 3-бөлігінің «3»-тармағында көзделген тағы бір саралау белгісі адамды ұрлау салдарынан – абайсызда жәбірленушінің өліміне немесе өзге де ауыр зардаптарға әкеп соғу табылады.

Бұл әрекеттің жоғары қоғамдық қауіптілігі, осылайша, пайда болған зардаптардың ауырлығымен байланысты. Әдебиеттерде зардаптардың ықпалының әрекеттің қоғамдық қауіптілігін бағалауға әсері әртүрлі бағаланады. Жалпы қылмыстық құқық теориясында, дегенмен, кәдімгі санада сияқты қоғамдық қауіптілік ұғымы қандай да бір қылмыспен келтірілген зиянды қабылдау арқылы қалыптасты. Сонымен қатар, Ч. Беккариа «қылмыстың жалғыз шынайы өлшемі – ұлтқа әкелетін зиян» [89, 244-б.] - деп атап өткен.

Бұл мәселені көптеген криминалист ғалымдар қарастырған. Мысалы, В. Н. Кудрявцев былай деп жазады: «қоғамдық қауіп – қылмыстың аса маңызды әлеуметтік сипаттамасы, бірақ ол оның бір ғана жағын көрсетеді: ол қоғамға қылмыстық мінез-құлықпен келтірілген немесе келтірілуі мүмкін зиян» [90, 5-б.]. Мұндай тұжырым біздің ойымызша, тым артық болып табылады. А. И. Коннов әділ атап өткендей, «қоғамдық қауіп» санаты «зиян келтіру» («зияндылық») әмбебап белгісімен ғана емес, сонымен қатар

қылмыстық заңдар нормаларындағы басқа да көптеген белгілермен сипатталуы мүмкін .

Осындай көзқараспен келісе отырып, біз қоғамдық қауіптілік көрсеткіштеріне әсер ететін барлық белгілерді есепке алу қылмыстардың негізгі құрамдарын қалыптастыру кезінде жүзеге асырылатынын атап өткіміз келеді, ал сараланған құрамға келсек, олардың қоғамдық қауіптілік дәрежесі қандай да бір белгімен анықталуы мүмкін. Қарастырылатын жағдайда мұндай белгі салдардың сипаты болып табылады.

Қазақстан Республикасының ҚК 125-бабының 3-бөлігінен тікелей туындайтын өлім келтіру бір жағынан адамды ұрлау түріндегі қасақана іс-әрекеттердің тікелей салдары және екінші жағынан адамның өліміне қатысты кінә абайсызда болуы тиіс. Мұнда, осылайша, кінәнің екі түрімен жасалатын қылмыс бар. Мұндай іс-әрекеттер үшін жауапкершілік тәртібі ҚР ҚК 22-бабында айқындалған, біз екі жақты кінәнің үлгісін талдауды зерттелетін іс-әрекеттің субъективті белгілерін сипаттағанда берілген.

Адамды ұрлау кезінде жәбірленушінің өлімі, мысалы, оның ауызын жауып, байлап тастап кету нәтижесінде болуы мүмкін, бұл асфиксияға әкеп соқтыруы мүмкін. Әлбетте, бұл жағдайда жеңіл ой түрінде абайсыздық орын алады.

Абайсызда адам өлтіру жөнінде Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2007 жылғы 11 мамырдағы «Адамның өмірі мен денсаулығына қарсы кейбір қылмыстарды саралау туралы» № 1 Нормативтік қаулысында «Егер абайсызда адам өлтіру тиісті бапта саралау белгісі ретінде көрсетілсе, онда іс-әрекет, осы саралау белгісін пайдалана отырып, жасалған қылмыс үшін жауаптылықты көздейтін тиісті бап бойынша саралануы тиіс» [54] - деп берілген.

Кейбір жағдайларда жәбірленушіге жақын адамның ұрлануы, ауыр соматикалық аурулардың, оның денсаулығына өзге де ауыр зиян келтірудің салдарынан өзіне-өзі қол жұмсаудың салдарынан де өлім келуі мүмкін.

Басқа да ауыр зардаптардың қатарына мыналар жатқызылуы мүмкін: жан ауруы, ірі материалдық залал келтіру, елеулі коммерциялық мәміленің және т. б. бұзылуы. Біздің ойымызша әдебиеттерде өзге де ауыр зардаптар қандай да бір өңірдегі жағдайдың күрделенуіне, мысалы, жаппай тәртіпсіздіктер немесе ұлтаралық қақтығыстар себеп болуы мүмкін. Алайда, ауыр зардаптар да абайсызда болатынын ескеру керек.

2 АДАМ ҰРЛАУДЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ПРОБЛЕМАЛАРЫ МЕН КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ

2.1 Адам ұрлаудың адамды бостандығынан заңсыз айыру мен кепілге алудан айырмашылығы

Қаралып отырған қылмыс өзінің негізгі белгілерінде жеке бас бостандығына қол сұғатын басқа қылмыстармен, ең алдымен, ҚР ҚК 126-бабында көзделген бас бостандығынан заңсыз айырумен айтарлықтай ұқсастықты анықтайды. Бұл әрекеттердің тікелей объектісі – жеке басының еркіндігі бар; айтарлықтай ұқсастығы олардың объективті жағында да көрінеді. Осыған байланысты заңсыз бас бостандығынан айыру құрамының заңда іс-әрекетте ұрлау белгісінің болмауы арқылы анықталады. Диспозицияда ст жоқ болған жағдайда ҚР ҚК 125-бабында «ұрлау» ұғымының анықтамалары талданатын әрекеттерді саралау кезінде белгілі бір қиындықтар тудырды және туындатады, әдебиетте «адамдарды ұрлау және адамдарды кепілге алу, сондай-ақ бас бостандығынан заңсыз айыру қылмыстарының құрамы іс жүзінде екіншісінен нақты ажыратылмайды, бұл тиісті баптардың диспозицияларындағы осы қылмыстар белгілерінің жеткіліксіз айқын тұжырымдарымен байланысты» [91,122-б.]. Айта кетейік, бұл ескерту бұрын қолданыста болған ҚР ҚК-де болған осы қылмыстар үшін жауапкершілік нормаларына қатысты жасалған. Өкінішпен осы, сол сияқты басқа да ескертулерді, сондай-ақ қылмыстық заңды жетілдіру жөніндегі ұсынымдарды заң шығарушы осы бөлікте қабылдамаған және осы әрекеттер үшін жауапкершілік туралы нормаларды қолдану кезінде туындайтын проблемаларды жоймаған деп айтуға тура келеді.

Осыған байланысты теориялық зерттеулерде салыстырылатын қылмыстарды саралауға қатысты қажетті ұсыныстарды әзірлеу маңызды мәнге ие болады. Бұл қылмыстардың ұлғаюын ескере отырып, ҚР Жоғарғы Сотының осы санаттағы істер бойынша тиісті қаулысын қабылдау қажеттігі де пісіп-жетілді.

Жоғарыда көрсетілгендей, бас бостандығынан заңсыз айыру осы әрекетте ұрлау белгілерінің болмауы арқылы анықталады. Бұған дейін адамды ұрлаудың объективті белгілерін талдау кезінде бұл іс-әрекет жәбірленушіні құқыққа қайшы басып алудан, оның орнын ауыстырудан және одан әрі оның еркінен басқа, сол немесе басқа жерде ұстаудан көрінеді. Осылайша, әрекеттің объективті жағы жоғарыда көрсетілген үш іс-әрекетте мәні бойынша көрінеді.

Дәл осы жағдай практикада салыстырылатын қылмыстардың аражігін ажыратудың негізін құрайды.

Өзінің объективті белгілері бойынша бас бостандығынан заңсыз айыру ұрлаумен салыстырғанда неғұрлым тар ұғым болып табылады-ол жәбірленушіні белгілі бір жерде, оның еркінен басқа ұстау ғана болып

табылады. Бұл ретте жәбірленуші бұл жерде ерікті түрде болғанын ескеру қажет. Осылайша, бас бостандығынан заңсыз айыру адамды ұрлауды құрайтын іс - әрекеттің бір бөлігі ретінде, басқаша айтқанда-бас бостандығынан заңсыз айырудың негізгі мазмұнын құрайтын жәбірленушіні ұстау, сонымен бірге адам ұрлаудың құрамдас бөлігі болып табылады. Бұл жалпы алғанда қарапайым ойлау заңсыз бас бостандығынан айыру ұғымын заңнамалық белгілеудегі жағдайдың анық ыңғайсыз екендігін көрсетеді, оған сәйкес соңғысы адамды ұрлау белгілерінің жоқтығын болжайды. Мұндай анықтама ұстап қалу адамды ұрлаудың белгісі болып табылмайтынын, соңғысы жәбірленушінің орын ауыстыруы бойынша іс-әрекеттер жасаумен аяқталатынын, ал кейіннен ұстап қалу – өзге қылмыстың саласы екенін білдіреді. Осыдан қажеттілік туралы қорытынды қажет. адамды ұрлау туралы норма дербес қолданыла алмайды, тек қана заңсыз бас бостандығынан айырумен бірге қолданылады. Осылайша, қылмыстық заңның екі нормаларының белгілі бір қарама-қайшылықтары бар.

Бұл қайшылықты жою тек бір жағынан, адамды ұрлау, екінші жағынан-заңсыз бас бостандығынан айыру ұғымдарын заң арқылы ғана мүмкін болады. Олардың бірін-бірі «жасырын, ашық немесе жәбірленушіні иелену (басып алу) алдау арқылы, басқа орынға ауыстыру және оның еркінен басқа кейіннен ұстап қалу»деп бөлуге болады. Заңсыз бас бостандығынан айыру, ұрладан айырмашылығы, заңда «жәбірленушінің еркінен басқа, оны басып алумен және көшірумен байланысты емес бас бостандығын құқыққа қарсы шектеу» деп белгілейді.

Заңсыз бас бостандығынан айыру адамды ұстап қалу, оны өз еркі бойынша, өз еркі бойынша болған жерде мәжбүрлеп оқшаулау болып табылады. Бұл ретте, кінәлі адам тарапынан жәбірленушіні жаңылыстыруға әдейі енгізуден туындаған нақты жағдайды түсінбеуіне байланысты емес, өзінің ерік-жігері мен ниетінің нақты көрінісі ескеріледі. Бұрын айтылғандай, мұндай жағдай адамды алдау арқылы ұрлау кезінде мүмкін.

Мәжбүрлеп оқшаулау жәбірленушіні сыртқы әлемнен толық оқшаулауды емес, қозғалу еркіндігінде шектеуді білдіреді. Жәбірленушіге хабар беру және алу еркіндігі, мысалы, телефон байланысы арқылы берілуі мүмкін. Тәжірибе көрсетіп отырғандай, жәбірленуші жәбірленушіге телефон арқылы туыстарымен қарым-қатынас жасауға мүмкіндік береді, бұл ұрлау мақсатын, мысалы, сатып алу мақсатын жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Бас бостандығынан заңсыз айыру зорлық-зомбылық жолымен де жүзеге асырылуы мүмкін. Әдебиетте бас бостандығынан заңсыз айыру ретінде әрекетсіздік білдірілуі мүмкін деген пікір айтылды. Мұндай ұстаным оның дұрыстығына күмән тудырады, өйткені мұндай түрдегі әрекетсіздікті елестету мүмкін емес, пего үшін жауапкершілік адам белгілі бір әрекеттерді орындауға міндетті болған және оларды орындай алатын жағдайда ғана басталуы мүмкін екенін ескере отырып.

Адамды ұрлау және бас бостандығынан заңсыз айыру жиынтығы бойынша саралау мүмкіндігі туралы мәселе маңызды және сонымен бірге

айтарлықтай күрделі болып табылады, алайда оны анықтауға кіріспес бұрын қылмыстардың жиынтығы ұғымына қатысты кейбір жалпы мәселелерді қарау орынды болып табылады.

ҚР ҚК-нің 12-бабына сәйкес, ҚР ҚК-нің әр түрлі баптарында немесе бабының бөліктерінде көзделген екі немесе одан да көп қылмысты ашу, олардың біреуі үшін сотталмаған қылмыстардың жиынтығы деп танылады.

Бұл ұғымның анықтамасы МРИ-ға міндетті белгіні көрсетеді: бір адам жасаған екі немесе одан да көп қылмыстың болуы; жасалған әрекеттер өзінің заңды белгісі бойынша әр түрлі болуы тиіс, яғни ҚК-нің әр түрлі баптарына немесе баптарының бөліктеріне жатуға және осы қылмыстардың бірде-біреуі үшін кінәлі сотталмаған.

Екі немесе одан да көп қылмыстың болуы олардың әрқайсысы дербес болып табылатынын білдіреді, яғни жеке қылмыстың барлық қасиеттеріне ие.

Жиынтықтың екінші белгісінің мәні оған кіретін әрекеттердің әрқайсысы түрлі қылмыстық-құқықтық нормалармен көзделуін талап етуден тұрады. Бұл жерде қылмыс жиынтығы үшін жаза тағайындау тәртібін анықтаған 1960 ж. КСРО ҚК 40-бабында тек ҚК түрлі баптары туралы айтылған, онда баптардың жекелеген бөліктері туралы аталған норманы тиісті түсіндіру қажеттігін тудырған жоқ. Ғылымда да, практикада да берілген түсіндіру өте бір мағыналы болды деп айту керек. Ол қылмыстық заңның әртүрлі баптарында көзделген қылмыстар деп тек жекелеген баптарда ғана емес, сонымен қатар қылмыстардың құрамдарымен қатар дербес Санкциялар белгіленген баптардың бөліктерінде немесе тармақтарында аталған құрамдар түсінілгеніне байланысты болды - 1977 жылғы 21 маусымдағы қаулыда КСРО Жоғарғы Сотының Пленумы. «Бірнеше қылмыс жасау кезінде және бірнеше үкім бойынша соттардың жаза тағайындау тәжірибесінде туындайтын кейбір мәселелер туралы» осы мәселе бойынша «қылмыстардың жиынтығы бойынша жаза тағайындау ережелері» деп атап өтті. Кінәлі жасаған әрекетті Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлігінің әр түрлі баптары бойынша, сондай-ақ ҚК-нің бір бабының жекелеген бөліктері немесе тармақтары бойынша саралаған жағдайда, мұндай бөлімдер мен тармақтар қылмыстардың дербес құрамын көздеген және өз санкциялары болған жағдайда қолданылады.

Жалпы қаралып отырған жағдайды біркелкі түсінуге қарамастан, әдебиетте қылмыстық заңда тиісті нақтылау қажеттігі туралы пікір айтылды. Бұл ұсынысты қолданыстағы қылмыстық заңнама қабылдады.

Әдебиетте өте даулы мәселе жиынтықты құрайтын қылмыстардың сипаты туралы мәселе болып табылады. Мәселен, А. М. Яковлев, «Қайталану туралы ережелер бойынша біртектес қылмыстар жасау жағдайлары, ал жиынтық туралы ережелер бойынша - әр текті қылмыстар жасау жағдайлары қаралады» [92,30].- деп есептейді.

Автордың мұндай ұстанымы олардың қылмыстардың біртектілігін ерекше түсінуінен туындайды: құрамның барлық белгілеріне сәйкес келетін әрекеттер, яғни мәні бойынша бірдей болып табылатын әрекеттер. А,М,

Яковлев өз жұмысында ұқсас қылмыстар туралы олардың дербес санаты ретінде айтпайды.

Сондай - ақ, Т. Э. Караев да осындай пікір айтады, ол «Қайта жасалған қылмыс кезінде, әдетте, бірдей және бұл заңда тікелей көзделген кезде ғана біртекті деп жазады. Нақты жиынтықта жасалған қылмыстар, әдетте, әртүрлі немесе біртектес (соңғы жағдайда, әрекеттердің тиісті үйлесімі қайталануға тікелей қатысы болмаса)» [93,25].

Бұл пікірде, мәні бойынша, қылмыстардың жиынтығы мен бірнеше рет жасалуының айырмашылығы көрсетілген, атап айтқанда: жиынтық әр текті, біртекті, бірақ бірдей емес қылмыстардың жасалуын болжайды, ал бірнеше рет бірдей әрекеттерді жасау ғана немесе заңда тікелей көрсетілген жағдайларда: заңда тікелей көзделген біртекті қылмыстарды жасау деп танылады.

Жиынтықтың үшінші қажетті белгісі оған кіретін әрекеттердің ешқайсысы үшін кінәлінің сотталмауы талабы болып табылады. Бұл қылмыстың салмағы олардың ең болмағанда біреуі үшін үкім шығарылғанға дейін жасалуы тиіс дегенді білдіреді. Егер жаңа қылмысты адам бірінші үшін үкім шығарылғаннан кейін жасаса, қылмыстар емес, үкімдердің жиынтығы орын алады. Осының алдындағы іс-әрекет үшін соттылықтың болмауы жиынтықтың қылмыстың қайталануынан айырмашылығы бар.

Әдебиетте дәстүрлі түрде мойынның түбіне жасалған қылмыстардың жиынтығы: нақты және мінсіз. Жиынтықтың түрлері туралы мұндай пікір зерттеушілердің басым көпшілігін білдіреді, бірақ салмағы оларды қандай да бір түрге жатқызу тұрғысынан бір ауыздан емес. Бұл мәселе бойынша дербес пікірді В. Ф. Шмелев білдірді, ол «жиынтықтың көпше түрі ретінде жалғыз өкілі нақты жиынтық болып табылады» деп санайды [94,1]. Оның пікірінше, идеалды жиынтық – бұл заң шығарушы толық көлемде ескермеген бірыңғай қылмыс. Және рөлі жасалған әрекеттің заңды жағынан толықтығын қамтамасыз етуден тұратын заңды құрылымнан артық болмайды.

Оның бір түрі ретінде идеалды жиынтықтың болуы құқығы туралы мұндай бас тарту және тұтастай алғанда — көпше негізсіз болып табылады. Нақты өмірде бір іс-әрекеттер екі немесе одан да көп дербес бірлі-жарым қылмыстың белгілері болуы мүмкін және мұндай жағдай көпше, дәлірек айтқанда қылмыстардың жиынтығы ретінде ештеңе болмауы мүмкін емес деген фактіні жоққа шығару мүмкін емес. Бір құрамда осындай жиындардың барлық белгілерін «толық көлемде» ескеру мүмкін емес және бұған қажеттілік жоқ.

В. Ф. Шмелевтің нақты және мінсіз жиынтығының қарама-қарсы қоюға негізі олардың пайда болуының әртүрлі сипаты болды. Бірақ, В. Д. Филимонов дұрыс атап өткендей, шектеу жүргізу керек «бір және басқа қылмыстар ағымының сипаты арасында емес, оларды саралау және жаза тағайындау ережелері арасында» [95,30]. Ережелер жиынтықтың екі түрі үшін бірдей. Бұл ретте, мінсіз және нақты жиынтықта кінәлінің мінез-құлқының әртүрлі сипаты көрінетінін және жиынтықты осы түрлерге бөлу «сот практикасын жаза тағайындау кезінде жасалған әрекеттің және кінәлі адамның жеке басының

қоғамдық қауіптілігін бағалау кезінде бұл айырмашылықты ескеру қажеттігіне бағытталғанын ескеру қажет» [96,7].

Ақырында, қылмыстардың жиынтығы туралы мәселені зерттей отырып, қылмыстық заң нақты және идеалды жиынтықтың түсініктерін қолданбаса да, ҚР ҚК-нің 13-бабында теорияда осы ұғымдармен белгіленген екі түрлі жағдай көрсетіледі.

Адамды ұрлауды саралау және олардың жиынтығы бойынша заңсыз бас бостандығынан айыру мүмкіндігі туралы мәселеге қайта оралғанда, әдебиетте ол әрқашан бір мағыналы шешілмей отырғанын атап өткен жөн. Н. Беляева және Т. Орешкина, мысалы, жәбірленуші бас бостандығынан айырылған және қылмыскердің ниеті алдымен оның орналасқан жерін таңдау еркіндігінен заңсыз айыру үшін жіберілген, содан кейін қылмыскер, мысалы, жәбірленушіні ұрлауды шешті [97,15].

Бұл жағдай, біздің ойымызша, ойластырылған, жасанды. Жоғарыда келтірілген «адамды ұрлау» және «бас бостандығынан заңсыз айыру» ұғымдарының анықтамалары осындай жиынтықтың мүмкіндігі туралы сұраққа дұрыс жауап беру үшін негіз беремін. Көп ұзамай «ұрлау» ұғымы ұрланған адамды заңсыз ұстап тұруды да қамтиды, ол (ұрлау) сонымен бір мезгілде бас бостандығынан заңсыз айырудың болуы туралы айту мүмкіндігін жоққа шығарады.

Қаралып отырған қылмыстар құрамының жиынтығы туралы тек өзінің барлық белгілері бойынша әр түрлі екі іс - әрекетті тарқату кезінде ғана айтуға болады, олардың бірі ҚР ҚК 125-бабы бойынша, ал екіншісі-ҚР ҚК 126-бабы бойынша сараланады. Басқаша айтқанда, бұл қылмыстардың нақты жиынтығы ғана мүмкін.

Басқа құрам адамды кепілге алу болып табылады, ол заңда (ҚР ҚК 261-б.) мемлекетті, ұйымды немесе азаматты кепілге қоюды босату шарты ретінде қандай да бір іс-әрекет жасауға немесе қандай да бір іс-әрекет жасаудан тартынуға мәжбүрлеу мақсатында адамды кепілге алу немесе кепілге салу ретінде ұстау ретінде айқындалады.

Бұл әрекетті заң шығарушы ҚР ҚК-нің 10-тарауында – қоғамдық қауіпсіздікке қарсы қылмыстарға орналастырған. Бұл топтың негізгі объектісі мекемелердің, кәсіпорындардың, ұйымдардың, сондай-ақ азаматтардың тіршілік әрекетінің қауіпсіз жағдайларын қамтамасыз ететін қоғамдық қатынастар жүйесі болып табылады. Адамды кепілге алудың негізгі тікелей объектісіне келетін болсақ, ол рулық объектімен мәні бойынша сәйкес келеді, өйткені бұл әрекетті жасаған кезде мекемелер мен ұйымдардың қалыпты қызметіне де, азаматтардың мүдделеріне де зиян келтіреді.

Адамды кепілге алудың негізгі тікелей объектісіне келетін болсақ, ол рулық объектімен мәні бойынша сәйкес келеді, өйткені бұл әрекетті жасаған кезде мекемелер мен ұйымдардың қалыпты қызметіне де, азаматтардың мүдделеріне де зиян келтіреді.

Алайда, әдебиетте адамды кепілге алудың тікелей объектісі мен осы қылмыстың орны туралы өзге де пікір айтылды, белгілі болғандай, бұрын

қолданыста болған ҚК-де адамды кепілге алғаны үшін жауапкершілік туралы норма адамның өміріне, денсаулығына, бостандығына және қадір-қасиетіне қарсы қылмыстар туралы тарауда болды. Бұл жағдай жеке авторларға қаралып отырған әрекеттің тікелей объектісі жеке еркіндік болып табылады және осыған байланысты осы әрекет үшін жауапкершілік туралы норма ҚК-нің аталған тарауында болуға тиіс деп бекітуге негіз болды. Мұндай пікірді, Н.Н. Козлова да атап айтқан [98,19].

Бұл көзқарас жоғарыда көрсетілген себептер бойынша жеткіліксіз негізделген. Азаматтардың жеке бостандығына іс-әрекетімен зиян келтіреді, бірақ ол негізгі емес, қосымша объект ретінде әрекет етеді.

Адамды ұрлау және кепілдікке алу объектілеріндегі белгіленген айырмашылықты алып тастамайды, алайда олардың іс жүзінде ажырату проблемасын, өйткені олар, ең алдымен, объективті жаққа қатысты жалпы белгілерге ие. Адамды ұрлау, сондай-ақ адамды кепілге алу да жәбірленушінің еркінен басқа адамды басып алу мен күштеп ұстап алудан көрінеді. Рас, адамды ұрлау жәбірленушінің орнын ауыстыруды да болжайды, бұл адамды кепілге алу үшін міндетті емес, алайда бұл іс-әрекеттерді ажырату үшін мән-жайдың елеулі маңызы жоқ.

Дегенмен, салыстырылатын әрекеттердің объективті жағында да белгілі бір айырмашылық бар. Өзінің мәні бойынша адамды ұрлау іс-әрекеттер мен жердің белгілі бір құпиясын болжайды, бірақ жоғарыда көрсетілгендей, жәбірленушіні басып алудың өзі адамды ашық ұрлау, кем дегенде, жәбірленушінің өзі үшін жасалуы мүмкін. Құпиялық кінәлінің оны құқық қорғау органдарына және ұрланған адамды босатуға мүдделі адамдарға белгісіз жерде ұстауға ұмтылуы болып табылады.

Керісінше, кепілдікке алған кезде кінәлі адам ашық әрекет етеді және бұл ашықтықта кінәлі деп есептейтін жасалатын әрекеттің әсері сияқты көрінеді. Қылмыскерлердің қырағылығын дәлелдейтін бұл ашықтық адамды ұрлаумен салыстырғанда адамды кепілге алудың қоғамдық қауіптілігін алдын ала анықтайды.

Бұл қылмыстардың құрамдарының айырмашылықтары туралы айта келе, адамдарды кепілдікке алу халықаралық қылмыстарға жатқызылуы мүмкін екендігін атап өткен жөн, өйткені онымен күрес 1979 жылы БҰҰ Бас Ассамблеясы қабылдаған адамдарды кепілдікке алу туралы халықаралық конвенция негізінде жүргізіледі.

Адамды ұрлау мен кепілдікке алу арасындағы негізгі айырмашылық олардың субъективті жақтары, дәлірек айтқанда, олардың мақсаттары болып табылады. Жалпы, ұрлық мақсаты бұл құрамның міндетті белгісі болып табылмайды. Мақсат әр түрлі болуы мүмкін: кек алу, пайдакүнемдік, жәбірленушіні кінәлінің алдында қандай да бір міндеттемелерді орындауға мәжбүр ету және басқа да ойдағы мақсаттар.

Адамды кепілге алу мақсатына келер болсақ, ол заңда айқындалған және мемлекетті, ұйымды немесе азаматты қандай да бір әрекет жасауға немесе қандай да бір іс-әрекет жасаудан тартынуға мәжбүрлеуден тұрады.

Бұл әрекеттердің сипаты әртүрлі болуы мүмкін. Әрине, саяси себептер бойынша кепілге алумен және мемлекетті осындай сипаттағы іс-әрекеттерді орындауға итермелеумен байланысты «ауыр» істер үлкен резонанс алады. Мысал ретінде Буденновск қ.және Кизляр қаласында шешен жауынгерлері жасаған тұтқындардың кеңінен танымал тұтқындары бола алады.

Жекелеген жағдайларда адамдарды кепілге алу кезінде және адамды ұрлау кезінде ұрланған немесе кепілге алынған адамды босату шарты ретінде материалдық сипаттағы талаптар қойылуы мүмкін. Осы әрекеттерді ажырату кезінде ескерілуі тиіс елеулі мән-жай, мұндай талапты ұрлау кезінде жәбірленушінің өзіне, ал кепілге алған кезде-мемлекет, кәсіпорын, ұйым немесе жеке азамат болсын, үшінші тарапқа бағытталатыны болып табылады. Іс-тәжірибеде бас бостандығынан айыру орындарында жазасын өтеп жүрген немесе қамауда отырған адамдардың кепілге алуы жиі кездеседі. Сондай-ақ, оларды ұстау кезінде қылмыскерлердің кепілге алған жағдайлары да белгілі. Мұндай жағдайларда кінәлілердің мақсаты қылмыстық жауапкершілікті болдырмау немесе жазадан кету болып табылады.

Тұтастай алғанда, адамдарды кепілге алу кезінде кінәлілер қоятын талаптардың мазмұны мен сипаты бұл қылмысты саралау үшін маңызды емес.

Теорияда да, практикада да адамды ұрлау мен адамдарды кепілге алу жиынтығы туралы мәселе даулы болып табылады-жарияланатын сот практикасында осы әрекеттерді бір іс-әрекеттерді жасағаны үшін жиынтықта саралау жағдайлары кездеседі.

Өзге де іс-әрекеттермен жиынтықтағы адамды ұрлауды саралау.

Жоғарыда атап өткендей, адамды ұрлау зорлық-зомбылықсыз да, жәбірленушіге күш қолдану арқылы да жасалуы мүмкін. Бұл жерде осы әрекеттің негізгі және білікті құрамдарымен қамтылған зорлық-зомбылықтың сипаты мен көлемі туралы мәселе өте маңызды болып табылады. Қандай күш қолдану әрекеттерін жасау адамды жеке адамға қарсы басқа қылмыстармен ұрлау жиынтығын құруы мүмкін деген сұраққа жауап оның шешіміне байланысты.

Адамды ұрлау кезінде зорлық-зомбылық қолданылған жағдайда залал жеке тұлға болып табылатын, сол бір рулық объектінің жазықтығында жатқан екі объектіге, атап айтқанда, адамның жеке басының бостандығына және денесіне қол сұғылмаушылыққа әкеп соғады. Бұл жағдайда қылмыс екі объектілі болады және адамның іс-әрекеті негізгі тікелей объектіге бағытталуымен сипатталады. сонымен қатар, қосымша объектіге зиян келтіріліп, объектілер әртүрлі болуына қарамастан, олар органикалық бірлікте.

Бұл жалпы жағдайды адамды зорлықпен ұрлау жағдайларына қолдану мұндай әрекеттің негізгі құрамын анықтауда зорлық туралы ештеңе айтылмаған, хота оның өзі (әрекеті) бойынша соңғысы жоққа шығарылмайды. ҚР ҚК 125-бабының 2-бөлігінің «3» тармағы адамның өміріне немесе денсаулығына қауіпті зорлық-зомбылықты көрсетеді, оның мазмұны атап өткендей, денсаулыққа жеңіл, орташа ауырлықтағы немесе ауыр зиян келтіруді қамтиды. Алайда зорлық-зомбылық, бұдан басқа, денсаулықтың қысқа мерзімді бұзылуына немесе еңбек ету қабілетін тұрақты жоғалтуға әкеп соқпайтын ұрып-соғу немесе өзге де күш

қолдану әрекеттерін жасау арқылы білдірілуі мүмкін. Бұдан басқа, зорлық-зомбылық жәбірленушіге қатысты қандай да бір зорлық-зомбылық жасау қаупінде де білдірілуі мүмкін, осыған байланысты денсаулыққа зиян келтірмеген зорлық-зомбылық қолданылған жағдайда, сондай-ақ күш қолдану қатері төнген кезде кінәлінің іс-әрекеттерін саралау туралы мәселе туындайды. Бұл ретте, жеке адамға қол сұғатын және зорлық-зомбылық қолдану мүмкіндігін болжайтын, мысалы, зорлау және жыныстық қол сұғылмаушылыққа және жыныстық бостандыққа қарсы өзге де әрекеттер күш қолдану немесе қорқыту не зорлық-зомбылықтың болмауына көрсетіледі (ҚР ҚК 121-бабы).

В. И. Зубкова мен И. М. Тяжкова адамды ұрлау кезінде жәбірленушіге дене жарақаттары келтірілуі мүмкін екенін атап өте отырып, кез келген ауырлықтағы дене жарақаттарын келтіру КСРО ҚК 125-бабымен қамтылады және қосымша біліктілікті талап етпейді. Алайда, бұл жағдайларда жауапкершілік КСРО ҚК 125-бабының 2 немесе 3-б. бойынша: егер өмірге немесе денсаулыққа қауіпті күш қолдану әрекеттері жасалса, ол денсаулыққа зиян келтірмей, ауыр және ауыр дене жарақаттарын түсіруді болжайтын болса, ҚК 125-бабының 2-б. бойынша; ҚК 125-бабының 3-б. бойынша; ҚК 125-бабының 3-б. бойынша; ҚК 125-бабының 3-б. бойынша; 125, ауыр дене жарақатын келтіру нәтижесінде қайтыс болған кезде. 125-баптардың жиынтығы бойынша өмірді қасақана айыру ғана саралануы мүмкін. Жеңіл дене жарақаттарын келтіру 125-бабының 1-тармағы және қосымша саралауды қамтиды, әрі «талап етпейді» [99,55-56].

Автор мұндай пікірге қосылады, дегенмен адам денсаулығына қарсы қылмыстардың заңнамалық тұжырымдамаларының өзгеруіне байланысты нақтылаулар қажет, бұл туралы бұрын айтылған.

Осы өзгерістерді ескере отырып, диссертация позициясының мәні төмендегідей тұжырымдалуы мүмкін. ҚР ҚК 125-бабының 1-бөлігі денсаулығының қысқа мерзімді бұзылуына немесе еңбек қабілетін жоғалтуға әкеп соқпаған ұрып-соғу және өзге де күш қолдану әрекеттерін қамтиды. Денсаулыққа жеңіл зиян келтіру, сондай-ақ орташа ауырлықтағы және ауыр зиян келтіру ҚР ҚК 125-бабының 2-бөлігі, ал жәбірленушілерге абайсызда қайтыс болу – осы баптың 3-бөлігі қамтылады. Осылайша, мұндай жағдайларда талап етілмейді. Ол жәбірленушіні өлтірген жағдайда ғана орын алуы мүмкін.

ҚР ҚК 99-бабының 2-бөлігінің «3» тармағында бекітілген қылмыс құрамына ерекше назар аудару қажет. Соңғысының ерекше конструкциясына байланысты адамды ұрлаумен ұштасқан кісі өлтіруді қалай саралау туралы мәселе туындайды. Заң әдебиетінде аталған мәселе бір мәнді шешілуде.

ҚР Жоғарғы Сотының 1999 жылғы 27 қаңтардағы № 1 «Адам өлтіру жөніндегі істер бойынша сот тәжірибесі туралы» ұсынымдарын басшылыққа ала отырып, әрекетті ҚР ҚК 99-бабы 2-бөлігінің «7» тармағы бойынша ҚР ҚК 125-бабымен жиынтықта саралау қажет. Алайда, «Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Заңымен қылмыстардың жиынтығы ұғымы өзгертілді, «екі және одан да көп қылмыс жасау Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлімінің баптарында неғұрлым қатаң жазаға әкеп соғатын мән-жайлар ретінде көзделген кезде» деген ерекшелік

қосылды. Сонымен қатар, ҚР ҚК-нің 99-бабының 2-бөлігінің санкциясы ҚР ҚК-нің 125-бабының кез келген бөлігінің санкциясына қарағанда, адам ұрлаумен ұштасқан адам өлтіруді тек ҚР ҚК-нің 99-бабының 2-бөлігінің «3» тармағымен саралау ұсынылады.

Мұндай тәсіл дұрыс емес деп ойлаймын. ҚР ҚК 125-бабында өзінің саралау белгілері бар және осыған байланысты жауапкершілікті саралайды. Ұсынылған саралау кезінде тек ҚР ҚК 99-бабының 2-бөлігінің «3» тармағы бойынша жаза тағайындау ережелері мен әділдік принципі бұзылатын болады.

Бұл проблеманы шешу үшін мына сұраққа жауап беру қажет: қаралып отырған қылмыстық-құқықтық нормада «ұштасу» терминін пайдалану заң шығарушы адам өміріне де, сондай-ақ күзетілетін басқа да объектілерге да қол сұғатын, соның ішінде ҚК-нің 125-бабына сәйкес адам өлтіруді құрамдас қылмыспен санайтынын білдіреді.

Бұл жағдайда Жоғарғы Соттың қарауындағы ұштастық мінсіз және нақты жиынтықты білдіреді. Қасақана өлім келтіру басқа әрекеттің (қорқытып алушылық, қарақшылық және т.б.) объективті тарапының элементі болып табылатын зорлық-зомбылық салдары ретінде қаралатын жағдайларда да, кісі өлтіру олардың құрамы өзінің шеңберінен шығады. Адам өмірі мен осы баптармен қорғалатын объектілер адам өлтірудің білікті құрамдарында қосымша ретінде қаралмайтындықтан, одан ҚК 99-бабының 2-бөлімінде айтылған адам өлтірудің ұштасуы туралы өзге де қылмыстар жасау неғұрлым қатаң жазаға әкеп соғатын мән-жай болып табылмайды. Мұндай жағдай осы қылмыстармен қасақана өлім келтіру байланысы (ұштасуы) болып табылады.

Осылайша, ҚК-нің 99-бабының 2-бөлігінің «32 тармағында кісі өлтіруден басқа, неғұрлым қатаң жазаға әкеп соғатын мән-жайлар ретінде өзге де қылмыстарды жасау көзделмеген. 17-б.1-б. анықталғаны ҚК 99-б. 2-б. аталған қылмыстармен ұштасқан кісі өлтіруді жасауға ерекшелік қолданылмайды. Ал бұл ретте көрсетілген жағдайларда Жоғарғы Сот ұйғарған сияқты іс-әрекеттер қылмыстардың жиынтығы бойынша саралануға жатады. Сонымен қатар, мұндай біліктілікті бұзылмауы әділдігі принципі бекітілген құжат Бұл проблеманы шешу үшін басқа қылмыс жасаумен ұштасқан қылмыс сияқты заңда осындай құрылымдардан бас тарту неғұрлым дұрыс болып табылады.

Зорлық-зомбылық, бұған дейін білінгендей, психикалық болуы мүмкін, яғни жәбірленушінің денсаулығына немесе оның өміріне қандай да бір зиян келтіру қаупінде болуы мүмкін. Белгілі болғандай, кісі өлтірумен немесе денсаулыққа ауыр зиян келтірумен қорқыту, егер осы қауіп-қатерді жүзеге асырудан қауіптенуге негіз болса ҚР ҚК 115-бабында көзделген дербес қылмыс құрайды. Мұндай қауіптермен ұштасқан адамды ұрлау кезінде осы әрекеттердің жиынтығы туралы мәселе уындайды. Біз зерттеген қылмыстық істердің материалдары көрсеткендей, кісі өлтіру немесе денсаулыққа ауыр зиян келтіру қаупін дербес бағалау туралы мәселе іс жүзінде қойылмаған, бірақ кейбір жағдайларда мұндай қауіп орын алған. Бұл жағдай, әдетте, зорлық-зомбылықты психикалық жұтқан физикалық зорлық-зомбылықты нақты

қолданумен қорқытқан сияқты, алайда үкімдер мен басқа да іс жүргізу құжаттарында бұл біздің көзқарасымызша, ҚР ҚК 125-бабын қолдану тәжірибесіндегі кемшіліктердің бірі болып табылатыны арнайы ескертілмеген.

Кейбір жағдайларда адамды ұрлау кезінде жәбірленушіге физикалық және психикалық зорлық-зомбылық қолданылады.

Бірақ біздің пікірімізше, кісі өлтіру немесе денсаулыққа ауыр зиян келтіру қауіпімен қоса болатын адамды ұрлауды саралау туралы мәселе істің нақты мән-жайларына байланысты, атап айтқанда, қорқыту жәбірленушіні басып алу, оны ауыстыру немесе ұстап қалу кезінде ұрлау тәсілі болып табылатын жағдайларда, саралау жиынтығы бойынша артық болып табылады. Егер бұл қауіп уақыт бойынша ұрлаумен сәйкес келмесе, осы қылмысты жасау тәсілі болып табылмаса, мысалы жәбірленушіні қорқыту мақсаты болса, ол құқық қорғау органдарына оған қатысты жасалған қылмыс туралы хабарламауы үшін, онда жасалған әрекетті ҚР ҚК-нің 125 және 115-баптарының жиынтықтарын саралаған жөн.

Жоғарыда атап өткендей, адамды ұрлау кейіннен қорқытып алу мақсатында жиі жасалады. Бұл мақсат өзінің мазмұны бойынша пайдакүнемдік бола отырып, қаралып отырған құрамның саралау белгісі ретінде әрекет етеді, ол туралы жоғарыда айтылған. Сондай-ақ, бұдан бұрын н адамды жазалауға ілеспе қорқытып алушылық соңғысының құрамымен қамтылмайтыны және жиынтығы бойынша біліктілікті талап ететіні туралы айтылған. Мұндай көзқарас осы мәселеге қатысты зерттеушілердің көпшілігімен бөлінеді. Алайда, олардың кейбіреулері басқа ұстанымды ұстанады. Осылай, П. Беляева Т. б Орешкина бас бостандығынан заңсыз айыру және адамды ұрлау кезінде қылмыскердің талаптары мүлдем жоқ, не болмаса жәбірленушінің өзіне де жүгінген және мүліктік сипатқа ие емес деп санайды. Әйтпесе, олардың пікірінше, қорқытып алушылық ғана емес, бас бостандығынан заңсыз айыру және осыған ұқсас адам ұрлау орын алады, - «күш көрсету түрі, мүлікті алу мақсатында жәбірленушіге әсер ету құралы болып табылады» [100,15].

Мұндай пікір дұрыс емес. Ең алдымен, бас бостандығынан заңсыз айыру кезінде және адамды ұрлау кезінде талаптар мүліктік сипатта болмайтыны туралы пайымдаудың негізсіздігін көрсету керек. Керісінше, осы санаттағы қылмыстық істерді зерделеу керісінше екенін көрсетеді. Бұл жағдай сондай-ақ, және, В.И. Зубкова және И. М.Тяжкова да растайды. Атап айтқанда, олар «сот тәжірибесінде көбінесе адам ұрлау, пайдакүнемдік себептер бойынша жасалатындығын куәландырады» [101,55-56] - дейді, олардың пікірінше, біз адамды қорқытып алу мен ұрлауды толығымен бөлісеміз, әр түрлі объектілерге қол сұғатын әрекеттер бола отырып, жиынтығы бойынша саралануы тиіс. Бұл жерде қорқытып алушылық үшін жауапкершілік туралы бұрын қолданыста болған норма осы әрекеттің білікті түрлерінің бірі ретінде кепілге алынғандарды басып алумен ұштасқан қорқытып алушылықты көздегенін атап өткен жөн. Мұндай жағдайда адамдарды кепілге алу, әрине, осы қорқытып алушылық түрінің құрамына сіңірді және осы әрекеттердің жиынтығы орын ала алмады. Бұл жағдай адамды ұрлау, өзінің белгілері бойынша кепілдікке алуға жақын бола отырып, сондай-ақ қорқытып алушылық құрамы

жұтады деп санауға негіз берді. Әдебиеттерде адамды ұрлауды енгізу қажеттілігі туралы ұсыныстар ерекше саралаушы мән-жайлар ретінде тұтқынға алу сияқты айтылды.

Қолданыстағы қылмыстық заңнамада қорқытып алушылық үшін жауапкершілік туралы норма адамды кепілге алуға да, адамды ұрлауға да нұсқаулар қамтылмаған, қиянат жасаған әрекет жиынтығы бойынша саралануы тиіс.

Жалпы алғанда, бұл мәселе құқық қолдану тәжірибесіндегі теория мен қиындықтарға қатысты емес. Жәбірленушіге қарызды қайтару не жәбірленушінің құқыққа қарсы әрекеттерімен ұрлаушыға келтірілген материалдық залалды өтеу талаптарын қоя отырып, Адамды ұрлау жағдайларын қылмыстық-құқықтық бағалау туралы мәселе неғұрлым күрделі болып табылады.

Бұл жағдайда, бұрын айтылғандай, пайдакүнемдік пиғыл жоқ, бұл пайдакүнемдік қылмыстардың санына қатысты қорқытып алушылық туралы айтуға өзі негіз бермейді. Бұл жерде адамды ұрлау және өзін-өзі басқару жиынтығы бойынша жасалған әрекетті саралау мүмкіндігі туралы болжам әбден орынды болып табылады. Мұндай біліктілік үшін негіздеме бұрын қолданыста болған ҚК-де болған өзін-өзі басқару ұғымының тұжырымдамасынан туындады. ҚР ҚК бабына сәйкес, өзін-өзі басқару өз еркімен, яғни. немесе болжамды құқығын жүзеге асырудың заңда белгіленген тәртібін бұза отырып, азаматтарға не мемлекеттік немесе қоғамдық ұйымдарға елеулі зиян келтірген іс-әрекеттер жасауға құқылы.

Қолданыстағы заңнама бұл ұғымның мазмұнын айтарлықтай өзгертті, оны заңмен немесе өзге де нормативтік-құқықтық актілерге қарамастан, заңдылығы ұйым немесе азамат даулайтын қандай да бір іс-әрекеттер жасау тәртібіне қарамастан және егер мұндай іс-әрекеттермен елеулі зиян келтірілсе (ҚР ҚК 389-бабы), оны өз бетінше ретінде ұсынды.

Осы қылмыстың құрамын талдауға түспестен, біздің ойымызша, оны сипаттайтын бір маңызды жағдайды атап өтеміз. Келтірілген тұжырымдамадан өзін-өзі басқару құрамы туралы азамат немесе ұйым өз бетінше жасаған іс-әрекеттің заңдылығын даулаған жағдайда ғана айтуға болады. Мұндай дау айту болмаған жағдайда өзін-өзі басқару құрамының өз бетінше әрекет жасауы болмайды. Осыдан, жәбірленушінің болуы жоққа шығармайтын іс жүзіндегі борышын талап ету өзін-өзі басқару ретінде қарастырылмайды деген қорытынды жасау керек.

Әдебиетте адамды ұрлау кінәлі адамның нақты құқығын іске асыру мақсатында, атап айтқанда, төленбеген қарызды шартта белгіленген мерзімде қайтару мақсатында жасалған жағдайларда қылмысты жалпы жеңілдететін мән-жайлар ретінде қарастыру керек деген пікір айтылды. Осыған байланысты адамды ұрлаудың тиісті артықшылықты құрамын қарастыру ұсынылады. Мұндай ұсынысы мүлдем қолайсыз, өйткені ол поощряло еді самоуправную жеке тұлғалар. Шынында да, басқа адамдар алдындағы өз міндеттемелерін орындамау, оларға материалдық залал келтіру борышкерге қатысты, оның ішінде оны ұрлау түрінде құқыққа қарсы әрекеттер жасауға себеп болуы мүмкін, алайда бұл ҚР ҚК 54-бабының «3» тармағында көзделген тиісті жеңілдететін мән-жайлар шеңберінде ескерілуі мүмкін.

Ұрланған адамды өз еркімен босатқан адамды қылмыстық жауаптылықтан босату.

Қылмыстық заңнаманы жетілдіру шарттарының бірі-жауапкершілік пен жазаны саралау мен дараландыру қағидаттарын дәйекті түрде жүргізу. Осыған байланысты азаматтардың құқықтық мінез-құлқын зерттеуге үлкен мән беріледі. Қылмыстық - құқықтық реттеу саласы қылмыс жасау кезеңін ғана емес, сонымен қатар адамның қылмыстан кейінгі мінез-құлқын, яғни жасалған әрекеттен кейінгі оның мінез-құлқын қамтитыны белгілі. Бұл әсіресе, мұндай мінез-құлық оң болған жағдайда маңызды, өйткені ол қоғамдық пайдалы болып табылады және заң шығарушы оны ынталандыру үшін қылмыстық-құқықтық шараларды көздейді.

Кінәлінің оң мінез-құлқын ынталандыру құралдарының бірі заң шығарушы белгілеген осы мінез-құлық нысандарын есепке алу және қылмыстық жауапкершілік пен жазалау туралы мәселені шешу кезінде заң шығарушы көрсеткен шеңберде әрекет ететін осындай адамға белгілі бір жеңілдіктер беру болып табылады. Бұл жеңілдіктерді берудің негіздері мен тәртібі заңнамамен қатаң реттелген.

Қылмыс жасаған адамның қылмыстан кейінгі оң әрекеттерінің бірі-іс жүзінде өкініш. Қазіргі қолданыстағы қылмыстық заң қылмыс жасалғаннан кейін ол өз еркімен кінәсін мойындап, қылмысты ашуға ықпал етсе, келтірілген залалды өтеген немесе қылмыс нәтижесінде келтірілген зиянды өзгеше түрде өтеген болса (ҚР ҚК 65-б.); ҚР ҚК 65-бабының 1-бөлігінде көзделген шарттар болған кезде өзге санаттағы қылмыс жасаған адам тек ҚР ҚК Ерекше бөлімінің тиісті баптарында арнайы көзделген жағдайларда ғана (мысалы, ҚР ҚК 65-бабын қараңыз).

Адамды ұрлағаны үшін жауапкершілік туралы қолданыстағы қылмыстық заңның елеулі жаңалығы онда ұрланған адамды өз еркімен босатқан адамды қылмыстық жауаптылықтан босату туралы ережені белгілеу болып табылады. Мұндай босату-бұл іс-әрекеттің арнайы түрі.

ҚР ҚК 125-бабының ескертуіне сәйкес, ұрланған адамды өз еркімен босатқан адам, егер оның әрекеттерінде өзге қылмыс құрамы болмаса, қылмыстық жауаптылықтан босатылады. Осы ереже, қылмыс жасаған немесе жасаған адамдарды қылмыстық жауаптылықтан босату туралы қылмыстық заңда көзделген басқа да мәселелер сияқты ҚР ҚК 2-бабында белгіленген қылмыстарды ескерту міндеттерін іске асыруда маңызды рөл атқарады. Бұл жерде әңгіме тек олардың жасалуына жол бермеу ғана емес, сонымен қатар қылмыстық-құқықтық құралдардың көмегімен басталған қылмыстарды аяғына дейін жеткізуге тосқауыл қою, зиянды болдырмауға, азайтуға немесе өтеуге жәрдемдесу, қылмыстардың тез және толық ашылуын қамтамасыз ету туралы болып отыр.

ҚК-нің 125-бабына ескертуде белгіленген өз ұстауы бойынша ереже көтермелеу құқықтық нормаларының бір түрі болып табылады.

Жалпы құқық теориясында мұндай деп мінез-құлықтың пайдалы нұсқасы үшін белгілі бір көтермелеу шараларын ықтимал немесе тиісті ұсыну туралы мемлекет қамтамасыз ететін жалпы сипаттағы нұсқаулар түсініледі.»

Қылмыстық құқықтың көтермелеу нормалары осы саланың басқа нормаларынан олардың қылмыстық-құқықтық ауыртпалықты жеңілдету жолымен

қылмыс жасаған адамдардың әлеуметтік пайдалы мінез-құлқын мақұлдайтын, ынталандыратынымен ерекшеленеді. Олардың ерекшелігі, олар "занды түрде міндетті емес, бірақ тиісті органдардың тиісті акцияны қолдану міндетін немесе құқығын білдіретін әлеуметтік қалаулы мінез-құлықты анықтайды".

Құқықтық реттеу тек құқықтар мен міндеттердің бөлінуімен ғана емес, сонымен қатар қажетті мінез-құлыққа бейім психологиялық әсер ету құралдарын нормативтік бекітумен жүзеге асырылатыны белгілі. Мемлекеттік мәжбүрлеу қауіпімен қатар, стимулятор рөлі - және кем емес дәрежеде-белгілі бір мінез-құлық үшін уәде беру және көтермелеу түрін ұсыну ойнайды.

Қылмыс фактісі қажеттілік туғызады және оның жолын кесу, ашу, бейтараптандыру немесе оларға келтірілген зиянды кеміту шараларын қолдану үшін негіз жасайды, бұл көбінесе кінәлінің өзінің мінез-құлқына байланысты. Осыған байланысты оны ынталандыру және ынталандыру шараларының көмегімен іске асырылатын тиісті іс-әрекеттер жасау маңызды мәнге ие болады.

Ынталандыру шаралары мен тиісінше нормалар қылмыс жасаған немесе жасаған адамдарды әлеуметтік қайта бағдарлауды ынталандырудың мақсаты болып табылады.

Қолданыстағы қылмыстық заңнама көтермелеу шараларына жатады: қылмыстан ерікті түрде бас тартуына байланысты жасалған әрекетті қылмыстық емес деп тану (ҚР ҚК 26-бабы); іс-әрекетімен өкінуіне байланысты қылмыстық жауаптылықтан босату (ҚР ҚК 65-бабы); жазаны өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босату және жазаның өтелмеген бөлігін жазаның неғұрлым жеңіл түрімен ауыстыру (ҚР ҚК 72, 73-баптары); жазаны өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босату және жазаның өтелмеген бөлігін); кінәсін мойындап келуіне, қылмысты ашуға белсенді ықпал етуге, қылмысқа басқа қатысушыларды әшкерелеуге және қылмыс нәтижесінде табылған мүлікті іздестіруге байланысты қылмыстық жауапкершілікті жеңілдету; жәбірленушіге тікелей қылмыс жасағаннан кейін медициналық және өзге де көмек көрсету, қылмыс нәтижесінде келтірілген мүліктік залал мен моральдық зиянды өз еркімен өтеу және жәбірленушіге келтірілген зиянның орнын толтыруға бағытталған өзге де әрекеттер (ҚР ҚК 53-бабының «5», «6», «11» тармақтары).

Қылмыстық құқықтың көтермелеу нормаларының ерекше ерекшелігі олардың нақты немесе әлеуетті қылмыстық - құқықтық ауыртпалықты жою немесе жеңілдету жолымен әлеуметтік пайдалы мінез-құлықты мақұлдауы, ынталандыруы болып табылады.

Ынталандыру нормалары арқылы мемлекет қылмыстық заңмен қорғалатын, олардың қатарына азаматтар мен қоғамды тұтастай алғанда қылмыстық қол сұғушылықтардан тиімді қорғау жататын қоғамның басым мүдделерін негізге ала отырып, оны қылмыстық жауаптылықтан босату немесе "орнына" жазалау шарасын жеңілдету түрінде оның норманың өзінде айқындалған оң іс-әрекеттеріне ымыраға келуге рұқсат етеді (жол береді).

Х. Д. Аликперовтың айтуынша, «бұл жерде жауапкершілік ұстанымының әлеуметтік маңыздылығы арасындағы нақты қайшылықтар орын алуда... және жұмсартуға зиян жәбірленушіге. Осы құндылықтар

арасында таңдау жасай отырып, заң шығарушы аса қажеттілік схемасы бойынша неғұрлым маңызды мүдделердің басымдығын белгілейді» [102,12].

Жоғарыда аталған көтермелеу нормалары қылмыстық заңнаманың жалпы бөлігінде орналастырылған. Бұл нормалар жалпы қағидаттардың мәнін иеленеді және өзінің әлеуметтік бағыты бойынша қандай да бір мінез-құлықтың мақұлдауын алдын ала айқындайды, ол көрінген және осыған байланысты олар әмбебап сипатқа ие болады.

Көтермелеу нормалары қылмыстық заңнаманың Ерекше бөлігінде де қамтылған. Ынталандыру нормаларының осы кіші тобының ерекше белгісі олар көтермелеу нормасымен сүйемелденетін ҚК-нің бабында сөз болып отырған қылмысқа ғана қатысты болып табылады.

1960 ж. КСРО ҚК тек төрт ғана осындай баптарды қарастырған: Отанды опасыз ету үшін жауапкершілік туралы (64-бап), пара беру (174-бап), атыс қаруын, оқ-дәріні немесе жарылғыш заттарды заңсыз алып жүру, сақтау, дайындау немесе өткізу (218-бап 1-бөлім) және терроризм (213-бап). Алайда, көптеген зерттеушілер қылмыстық құқықтағы ынталандыру нормаларын қолдануды кеңейту қажеттігін көрсетті.

Қолданыстағы қылмыстық заңнамада қылмыстық жауаптылықтан босату мүмкіндігі ҚР ҚК Ерекше бөлімінің көптеген баптарымен көзделген.

ҚК-нің Ерекше бөлігінің аталған баптарына ескертулерде көзделген көтермелеу нормалары тиісті қылмыстардың алдын алудың тиімділігі үшін үлкен маңызға ие және осы міндетті шешуде қылмыстық заңның рөлін айтарлықтай арттырады. Бұл қылмыстық құқықтың көтермелеу нормаларын әлеуметтік тағайындау болып табылады. Мұндай нормалардың алдын алу маңызы зор екенін мойындау керек. Біріншіден, іс жүзінде өкініш көрсеткен адамдар тарапынан жаңа қылмыс жасаудың алдын алу туралы сөз болып отыр. Екіншіден, олар белгілі бір қылмыс тобының нақты қылмысының алдын алуды қамтамасыз ете алады және топтық қылмыстарды ашу кезінде ерекше маңызға ие және т. б.

125-бапқа ескертпеде және ҚР ҚК жоғарыда аталған басқа да баптарда бекітілген Ережелердің заңдық табиғатына келер болсақ, ол қылмыстық жауаптылықтан босатудың бір түрі болып табылады.

Қылмыстық жауаптылықтан босату институтының негізгі белгілерін сипаттай отырып, П.С. Келина бір жағынан адамды қылмыстық жауапкершілікке тарту үшін негіздердің бар екенін, қылмыс құрамы қандай екенін және екінші жағынан бұл адамды қылмыстық жауаптылықтан босатуға мүмкіндік беретін объективті және субъективті негіздердің бар екендігін көрсетеді [103,121].

Қылмыстық жауаптылықтан босатудың дәл осы екі сәті қылмыстық жауаптылықты болдырмайтын қылмыстық заңда көзделген өзге де мән-жайлардан ерекшеленеді, мысалы, кейбір авторлар қылмыстық жауаптылықтан босату түрлеріне жатқызатын ерікті бас тарту, бұл анық негізсіз болып табылады. Бұрын айтылғандай, қылмыстық жауаптылықтан

босату туралы, егер оған қандай да бір адамды тарту үшін негіздер болған жағдайда ғана айтуға болады.

ҚР ҚК 26-бабында анықталғандай, өз еркімен бас тартудың мәні, егер адам қылмысты аяғына дейін жеткізу мүмкіндігін түсінсе, адамның қылмысқа дайындалуын тоқтатудан немесе қылмыс жасауға тікелей бағытталған әрекеттерді (әрекетсіздікті) тоқтатудан тұрады. Бұл анықтамадан қылмыстан өз еркімен бас тартқан адамның іс-әрекеттерінде оның құрамының белгілері жоқ екендігі туындайды. Сондықтан заң өз еркімен бас тартуды одан босататын емес, қылмыстық жауаптылықты болдырмайтын мән-жайлар ретінде қарайды.

Қылмыстық қызметті жалғастырудан өз еркімен бас тартқан адамдар қылмыстық жауаптылықтан және жазадан босатылады, себебі оларды тарту мақсатқа сай емес, аталған адамдардың іс-әрекеттерінде қылмыс құрамы жоқ, ал субъектінің іс-әрекеттерінде қылмыс құрамының болмауы оны қылмыстық жауаптылыққа тарту мүмкіндігін болдырмайды.

Нақты қылмыстарды жасау кезінде қылмыстық жауаптылықтан босату ҚР ҚК Ерекше бөлімінің жекелеген баптарында көзделген болса да, босатудың жалпы шарттары ҚР ҚК жалпы бөлімінің 65-бабында тұжырымдалған, осы баптың 1-бөлігінде ауыр емес қылмыс жасаған адам қылмыстық жауаптылықтан босатылуы мүмкін, егер қылмыс жасалғаннан кейін өз еркімен кінәсін мойындап келсе, қылмысты ашуға жәрдемдесе, келтірілген залалды өтесе немесе қылмыс нәтижесінде келтірілген зиянды өзгеше түрде қалпына келтірсе. Бұл шарттар өз жиынтығында бұл ҚР ҚК 65-бабының атауынан кінәлінің іс жүзінде өкінуі туралы қалай шығатынын куәландыруға тиіс. Өзінің табиғаты мен мазмұны бойынша өкіну өзі моральдық-психологиялық санат болып табылады, бірақ қылмыстық құқықта да кеңінен қолданылады.

Өкініштің мазмұны, ең алдымен, адамның ұят сезімі мен ар-ожданدى уайымдау сезімін бастан кешіреді. Адам басына өкінудің терең адамгершілік әсері ұят сезімінің уайымдауына әрдайым өзін-өзі қорқыту, өз мінез-құлқының өзін-өзі пайымдауымен қоса жүреді. Іс жүзінде өкіну көрсетілген ішкі уайымдардан басқа, кінәлінің іс-әрекетін жеңілдетуге бағытталған іс-әрекеттерді жасауды болжайды.

Осы іс-әрекеттерді жасау ҚР ҚК-нің 65-бабының 1-бөлігіне сәйкес қылмыстық жауаптылықтан босатудың шарты болып табылады. Осы баптың екінші бөлігі өзге санаттағы қылмыстар жасаған кезде және сол жағдайлар болған кезде адам ҚК-нің Ерекше бөлімінің тиісті баптарында арнайы көзделген жағдайларда ғана қылмыстық жауаптылықтан босатылуы мүмкін екенін белгілейді. Осылайша, ауыр емес қылмыс жасаған кезде де, ерекше ауыр қылмыс жасаған кезде де қылмыстық жауаптылықтан босату негізі, дәлірек айтқанда, кінәлінің қызметтік өкінуі. Айыптының іс-әрекеттерінде қылмыстың өзге құрамы болмауға тиіс екендігі туралы Нұсқаудың Ерекше бөлімінің аталған баптарына ескертулерде қамтылған қылмыстық жауаптылықтан босату негізінің мазмұнына ештеңе қоспайды. Мұндай ереже

әділдік принципімен және қылмыстық құқықтың басқа да маңызды ережелерімен келіспейді.

ҚК-нің 65-бабының 2-бөлігінде ерекше бөлімнің баптарында көзделген жағдайларда, оның ішінде ҚР ҚК-нің 125-бабында көзделген жағдайларда қылмыстық жауаптылықтан босату шарты ретінде іс-әрекетімен өкінуге нұсқау артығы болып табылады. Жоғарыда көрсетілгендей, қылмыстық жауаптылықтан босату туралы оларда белгіленген ережелердің негізгі мақсаты кінәліні қылмыстық әрекеттерді тоқтатуға мәжбүрлеу болып табылады. Басталған қылмысты жалғастырудан бас тартудан көрінген кінәлінің мінез-құлқы оның өкінуіне мүлдем қатысы жоқ, бұл түсінікті деп танылуы мүмкін. Мұндай мінез-құлқтың себептері әр түрлі болуы мүмкін, адамның мінез-құлқы ерікті болуы маңызды. Мұндай мінез-құлқ шын жүректен өкіну білдіруі мүмкін, бірақ бұл құбылыстардың өзара қатаң байланысы үшін құқықтық негіздер жоқ.

Баяндалғандарға байланысты ҚР ҚК 65-бабының 2-бөлігінен осы баптың бірінші бөлігінде көзделген шарттардың болуын нұсқауды алып тастау қажет болып табылады.

ҚР ҚК 65-бабының 2-бөлігінде және тиісті қылмыстар үшін қылмыстық жауаптылықтан босатуды көздейтін ҚР ҚК Ерекше бөлімінің баптарына ескертулерде мазмұндалған ережелерді салыстыру олардың кейбір келіспейтінін анықтайды, ол мыналардан тұрады. ҚР ҚК-нің 65-бабының 2-бөлігінде кінәлі адам осы бапта көрсетілген шарттар болған жағдайда қылмыстық жауаптылықтан босатылуы мүмкін делінген. Босату мүмкіндігін көрсету ол алдын ала тергеу органы мен соттың қалауы бойынша қолданылатынын білдіреді, бұл органдар белгілі бір мән-жайларды басшылыққа ала отырып, қылмыстық жауаптылықтан босатуды өздері айқындайды, қолдануды немесе қолданбауды білдіреді. Бұл қылмыстық жауаптылықтан босату үшін негіздер өзінің басым көпшілігінде дәл көрінбейтіндігіне, ал сот және тергеу органдарының бағалау қызметін болжауына байланысты.

Осылайша, ҚР ҚК-нің 65-бабының 2-бөлігінің тұжырымына сүйене отырып, Ерекше бөлімнің баптарында көзделген жағдайларда, соның ішінде ҚР ҚК-нің 125-бабында көзделген жағдайларда қылмыстық жауаптылықтан босату сот төрелігі органдарының қалауы бойынша факультативті түрде қолданылуы тиіс.

Сонымен бірге, ҚР ҚК 65-бабының 2-тармағын, соның ішінде ҚР ҚК 125-бабына ескертуде жіберілген Ерекше бөлімнің барлық баптарында адамның қылмыстық жауаптылықтан босатылғаны көрсетіледі. Мұндай тұжырым сот немесе алдын ала тергеу органдары үшін ҚК-нің Ерекше бөлігінің қандай да бір бабында көзделген шарттар болған кезде қылмыстық жауаптылықтан босату міндетін білдіреді.

Жалпы теориялық тұрғыда бірінші жағдайда уәкілетті көтермелеу нормалары туралы, ал екінші жағдайда-міндеттеу туралы сөз болып отыр. Көпшілік бөлігі кінәлінің мінез-құлқын бағалауға байланысты және заңда белгіленген жалпы өлшемдерге сүйене отырып, соттың немесе тергеу, прокуратура органдарының қалауы бойынша қолданылатын уәкілетті нормалар. Басқаша айтқанда, мұндай

жағдайларда көтермелеу шартты. Бұл міндеттейтін нормалар болса, олар заң шығарушы ұйымдардан міндеттілігі көтермелеу. Алайда, әдебиеттерде көрсетілгендей, көтермелеу негіздері жеткілікті анықтықпен тұжырымдалуы мүмкін жағдайларда мүмкін. Осы көзқараспен ерекше бөлімнің баптарында баяндалған қылмыстық жауаптылықтан босату негіздерін бағалай отырып, олардың осындай талапқа сай келмейтінін атап өткен жөн.

Мысалы, ҚР ҚК 297-бабы – Есірткі заттарды немесе психотронды заттарды заңсыз дайындау, иемденіп алу, сақтау, тасымалдау, жөнелту немесе сату. Осы бапқа ескертпеге сәйкес, егер ол есірткі құралдарын немесе психотроптық заттарды өз еркімен тапсырса және есірткі құралдарының немесе психотроптық заттардың заңсыз айналымына байланысты қылмыстарды ашуға немесе жолын кесуге, оларды жасаған адамдарды әшкерелеуге, Қылмыстық жолмен табылған мүлікті табуға белсенді ықпал етсе, адам осы қылмыс үшін қылмыстық жауаптылықтан босатылады.

Барлық қалған жағдайларда қылмыстық жауаптылықтан босату шарты ретінде кінәлі адамның әрекеттерінде өзге қылмыс құрамының болмауы ғана көрсетіледі. Мұндай жағдай, біздің ойымызша, қылмыстық заңнаманың жүйелілігін бұзады және оны құрылымдық жетілдіру тәртібімен ҚР ҚК 125-бабына сәйкес төменде тұжырымдалатын белгілі бір өзгерістер енгізу қажет.

ҚР ҚК-нің 125-бабына Ескертпе адамды ұрлауды жасаған адамды қылмыстық жауаптылықтан босатудың екі шарттарын көрсетеді:

- 1) ұрланған адамды ерікті түрде босату;
- 2) кінәлінің әрекеттерінде өзге қылмыс құрамының болмауы.

Босатудың еріктілігі бір жағынан жәбірленушіні босату туралы шешімді кінәлінің өзі қабылдайтынын білдіреді. өз еркі бойынша, құқық қорғау органдарының араласуынсыз және екінші жағынан, ол ұрланған адамды ұстап тұрып, қылмыс жасауды жалғастыру мүмкіндігін сезінеді. Ерікті түрде босату себептері әртүрлі болуы мүмкін, оның ішінде жасалған әрекет үшін жауаптан қорқу, сондай-ақ жәбірленушінің туыстары тарапынан кек алу, оған өкіну және т. б. болуы мүмкін.

А. 3 Евдольцеваның пікірі бойынша, ұрланған адамды ерікті түрде босату деп қылмыскердің жәбірленушіні босатудан көрінген іс-әрекетін түсінген жөн [104,109].

Жалпы норманың мәні бойынша ерікті түрде босату бастамасы ұрлаушының өзінен де, сондай-ақ оның туысқандарынан да, жәбірленушінің туысқандарынан, құқық қорғау органдарының қызметкерлерінен және өзге де адамдардан (мысалы, қаралып отырған қылмысты жасау үшін Орындаушыны жалдаған адамнан) негізге алынуы мүмкін. Алайда кейбір авторлар бұл жағдайда қылмыстық-құқықтық көтермелеу жәбірленушіні босату бастамасы ұрлаушының өзінен шыққан кезде ғана орын алуы мүмкін деп санайды.

Мұндай тұжырымдамамен келісу қиын. Бұған дейін еріктілік қызметтік өкінудің арнайы түрінің белгісі болып табылатыны және қаралып отырған жағдайда шектеу енгізуге негіз жоқ, өйткені заң шығарушы ҚР ҚК 125-

бабында көзделген қылмысты жасаған адамды көтермелеу үшін қылмыстық-құқықтық маңызы ұрланған адамды ерікті түрде босату фактісінің өзі екенін анықтағандықтан, бұл ретте субъектінің осы шешімді дербес немесе басқа адамдардың кеңесі бойынша қабылдағанына қарамастан өз еркі бойынша әрекет етуі маңызды.

Ұрланған адамды заңның мәні бойынша ерікті түрде босату деп ұрланған адамды ұстап қалу мүмкіндігіне не ұрлаудың мақсаты болып табылатын шарттарды орындауға немесе орындауға уәде беруге байланысты емес босату түсініледі.

Қаралып отырған әрекетке, сондай-ақ кепілдікке алуға қатысты қылмыстық әрекетті тоқтатудың еріктілігі тағы бір маңызды мән-жайдың болуын көздейді, атап айтқанда: адамды ұрлау мақсатына қол жеткізбеу не кепілдікке алу кезінде қойылған талаптардан бас тарту. Ұрлану мақсатына қол жеткізу немесе кепілдікке алу кезінде қойылған талаптарды қанағаттандыру жәбірленушілерді одан әрі ұстап қалуды мағынасыз етеді және мұндай жағдайларда оларды босату ерікті болып саналмайды.

Л. Д. Гаухман, СВ. Максимов қылмыстық жауаптылықтан босату адамның денсаулығына ауыр және орташа ауырлықтағы зиян болмаған, сондай-ақ өзге де ауыр зардаптар болмаған жағдайда, оның ішінде, әрине, жәбірленушінің қайтыс болуы мүмкін деп есептейді [105,184]. Мұндай пікірмен келіспеуге болмайды және ол да ескерілуі тиіс.

А. В. Евдольцеваның пікірінше, бұл сипаттама бойынша кез келген психикалық зорлық-зомбылық (кісі өлтіру немесе денсаулыққа кез келген зиян келтіру) болуы мүмкін, бірақ физикалық зорлық-зомбылық тек өмірі мен денсаулығына қауіпті емес (ҚР ҚК 115-бабында көрсетілген зардаптарға әкеп соқпаған ұрып-соғу, зақымдану немесе жәбірленушіге дене ауыруы немесе оның бостандығын шектеуге байланысты басқа да әрекеттер) болуы мүмкін.) [104,11].

Осылайша, адам ұрлау кезінде қолданылатын өмір мен денсаулыққа қауіпті емес зорлық-зомбылық қылмыстың өзге құрамының белгілерін құрмайды. Алайда, ҚР ҚК 125-бабына ескертуде заң шығарушы бекіткен көтермелеу нормасы қылмыскерді ұрланған адамға қатысты өзге де күш қолдану әрекеттерінен ұстап тұруға бағытталған, өйткені саралау белгісі болып табылатын өмір мен денсаулыққа қауіпті зорлық-зомбылық қылмыстың өзге құрамының белгілерін құрайды. Сондықтан жәбірленушіге, мысалы, денсаулығына орташа ауырлықтағы зиян келтірген, бірақ одан әрі ұрланған адамды өз еркімен босатқан адам ҚР ҚК-нің 125-бабы бойынша қылмыстық жауаптылықтан босатылады, бірақ ҚР ҚК-нің 107-бабында көзделген қылмысы үшін жазалауға жатады.

Кейбір ғалымдардың пікірінше, адамды ұрлаудың қоғамдық қауіптілік дәрежесіне басқа мән-жайлардан басқа жәбірленушіні еріксіз ұстау ұзақтығы да әсер етеді. Ол ұзағырақ болған сайын, жәбірленуші мен оның жақындарының азап шегуі соғұрлым олардың денсаулығына зиян келтіру қаупі де арта түседі. Сондықтан адамды ұрлауға кінәлі адамды

жәбірленушіні ұстау мерзімімен босату мүмкіндігін байланыстыру ұсынылады.

Мысалы, ҚР ҚК 125-бабына ескертудің мынадай редакциясын ұсынуға болады: «ескерту, ұрланған сәттен бастап үш тәулік өткенге дейін өз еркімен босатылған адам, егер ол жасаған әрекет жәбірленушінің денсаулығына ауыр немесе орташа ауырлықтағы зиян келтіруге не өзге де ауыр зардаптарға әкеп соқпаса, ал кінәлінің өзі қылмыс жасау кезінде қол жеткізуге ниет білдірген мақсаттардан бас тартса, қылмыстық жауаптылықтан босатылады». Оның үстіне, адамды қылмыстық жауаптылықтан босатуы мүмкін мерзімнің мөлшері бір жағынан, жәбірленушіні заңсыз ұстап қалудың неғұрлым ұзақ мерзімі оған үлкен азап шегуге әкеп соқтыратынын, ал екінші жағынан - үш күннен кінәлінің ұрланған адамды босату болып табылатын ақылға қонымды шешім қабылдауы үшін жеткілікті екенін негіздейді.

Бұл ұстаным дұрыс емес және негізсіз. Сонымен, жүргізілген зерттеу нәтижесінде зардап шеккендердің алғашқы үш тәулік ішінде азап шегетіні анықталды, ал кейіннен ауыруы өтірік болып, азап шегетіні анықталды, адам өзінің жағдайына үйренеді. Қандай да бір мерзімге босату мүмкіндігін шектеу-бұл жәбірленушінің жағдайын нашарлатуды білдіреді.

Сондай-ақ адамды ұрлауға кінәліні босату туралы мәселені шешу кезінде кінәлі адамның іс-әрекетінде өзге қылмыс құрамының болмауы маңызды рөл атқарады. Бұл жағдайда тағы бір белгі - уақытылығы маңызды, өйткені адам ұрлауды жасаған адамның қылмыстық жауаптылықтан босатылу мүмкіндігі дәл осы белгіге байланысты. Және бұл кездейсоқ емес, өйткені қол жеткізу, мысалы, ұрлау мақсаттары ҚР ҚК 125-бабына ескертпені қолдануға тыйым салынғанын білдіреді. Адамды ұрлауға кінәлі адам оны өз еркімен және дер кезінде босатқан жағдайда, қызметтік өкірудің арнайы түрі орын алады.

Баяндалғанды ескере отырып, ҚР ҚК 125-бабына ескертпе мынадай редакцияда жазылсын: «адамды өз еркімен босатқан және ол қол жеткізгісі келген мақсаттардан бас тартқан адам, оның әрекеттерінде өзге қылмыс құрамы болмаған кезде қылмыстық жауаптылықтан босатылады».

2.2 Адам ұрлаудың себептері мен шарттары және қылмыскердің жеке басы мен құрбанның криминологиялық сипаттамасы

Қоғамның жаңа экономикалық және саяси түсініктері мінез-құлықтың жаңа қоғамдық қауіпті түрлерін тудырды, олардың арасында адам ұрлау да пайда болды, осы қылмыстың пайда болуы қоғам туысымен шартталған. Біріншіден, қылмыс жалпы қоғамда болып жатқан өзгерістерге барабар әрекет етті. Екіншіден, соңғы жылдары қылмыс құрылымындағы ауыр және аса ауыр қылмыстардың артуы адам өмірі мен адамның жеке тұлға ретіндегі құндылығының төмендегенін куәландырады. Адам сауда-саттықтың нысанасы және кез келген іс жүзінде, соның ішінде ең төменгі қажеттіліктерді қанағаттандыру құралы болды. Осылайша, адам ұрлау

құбылыс ретінде қоғамда және қылмыс табиғатында болып жатқан өзгерістердің заңды нәтижесі болды. Айта кету керек, адамды ұрлау қылмыстың жалпы құрылымында (0,15%) болмашы үлеске ие, дегенмен, бұл қылмыстардың өсу үрдісі әр түрлі кезеңдерде өсу қарқыны бірдей болмаса да.

Соңғы бес жылда қылмыстың серпіні мен құрылымын талдау қылмыс құрылымында, ең алдымен, пайдакүнемдік-зорлық қылмыстардың ұлғаюын көрсетті.

Жоғарыда айтылғандардың барлығы адам ұрлау сияқты қоғамдық қауіпті әрекеттің өсуін анықтады. Қазақстанның әр түрлі аймақтарындағы қылмыстылық құрылымындағы криминологиялық картина мен адамды ұрлау орнын салыстыру үшін адам өлтіру, денсаулыққа қасақана ауыр зиян келтіру, адамды ұрлау, заңсыз бас бостандығынан айыру, кепілге алу, тонау, қарақшылық сияқты қылмыс түрлерінің жай-күйіне статистикалық деңгейде талдау жасау әрекеті жасалды.

Алматы облысында адам ұрлаумен байланысты қылмыстарды жасаудың криминалдық жағдайы барлық аймақтарынан аса күрделі және шиеленісті болып табылатынын атап өткен жөн. 2015 жылдан 2019 жылға дейін адам ұрлығының өсу қарқыны біршама баяулағанына қарамастан, 2018 жылы бұл қылмыстардың алдыңғы жылмен салыстырғанда құлдырауы орын алды, тұтастай алғанда қылмыстың сандық өсуі жалғасуда. Осы қылмыстардың ең көп саны 2018 жылы 2019 жылы жасалды. ұрлау саны бір жарым есеге қысқарды, бірақ бұл құқық қорғау органдарының табыстарымен емес, заңнамадағы өзгерістермен байланысты емес, өйткені келесі жылдары ұрлықтардың саны өткен жылдардағыдай қарқынмен емес, өзгеріссіз өсті.

Сандық өзгерістермен қатар, адам ұрлығының сапалы сипаттамасында өте теріс өзгерістер орын алады. Көптеген материалдық зиян осы қылмыстарға әкеледі, көп адам зардап шегеді.

Жүргізілген зерттеу жалпы тұрақсыздықтың өсуіне және әлеуметтік дамудың теріс факторларының әсерінің күшеюіне қарай осы үрдістер арасындағы алшақтық ауқымы айтарлықтай ұлғаяды, ал оң факторлар ұлғайған кезде қысқартылатыны анықталды. 90-шы жылдан бастап тіркеу деңгейі кем дегенде Қазақстанда да, Алматы өңірінде де криминалдық процестердің шынайы көрінісін көрсетеді. мәліметтер бойынша, Алматы аймағының латенттік қылмыс деңгейі тіркелген деңгейден 2-3 есе артық. Осылайша, қылмыстың кем дегенде үштен екісі түрлі себептермен ресми статистикада нақты көрініс таппады.

Тергеу және сот практикасын зерделеу, өкінішке орай, осы санаттағы істерді алдын ала тергеу және сотта қарау кезінде қаралып отырған қылмыстарды саралауға байланысты белгілі бір қиындықтар бар екенін куәландырады. Қандай дәрежеде бұл ҚР Жоғарғы Сотының дұрыс қолдану жөніндегі ұсыныстарының жоқтығымен түсіндіріледі. Нәтижесінде құқық қорғау органдары көбінесе аталған қылмыстық-құқықтық нормаларды қолданудан қашады.

Құқық қорғау органдарына келіп түсіп, олар туралы ақпарат тіркелмейді немесе қылмыстық іс қозғаудан негізсіз бас тартылады.

Диссертациялық зерттеудің мәліметтері бойынша: «Сіз өз жеке мүдделері мен құқықтарын қорғауды қандай органдармен және билік өкілдерімен, қоғамдық ұйымдармен және басқа да құрылымдармен байланыстырасыз?» деген сауалнамаға жауап берушілердің тек 3 % - ы ғана өз қорғауын құқық қорғау органдарымен байланыстырады, 6% мафиямен (ұйымдасқан қылмыспен), 2,5%-ы түрлі заң шығарушы органдардың депутаттарымен байланыстырады деп жауап берді. Бұл ретте сауалнамаға қатысқандардың 61,8%-ы ешкімге үмітті.

Адам ұрлаудың латенттілігінің жоғары деңгейі туралы 2015 ж. Алматы аймағының тұрғындарына жүргізілген сауалнама нәтижесі дәлелдейді. Сауалнама Талдықорған, Алматы қалаларында өткізілді. Жақындары мен таныстары ұрланған жағдайда азаматтар құқық қорғау органдарына жүгінбейді деген болжам мынадай сандарды растайды. «Егер сіздің жақындарыңыздың біреуі заңсыз бас бостандығынан айырылса, сіз қалай түсесіз?» дегенге сұралғандардың тек 24 %-ы полицияға көмекке жүгінетінін айтты; 32 %-қойылған талаптарды орындайды; 11%-жеке күзет агенттігінің қызметіне; 17%-қылмыстық әлем өкілдеріне; 16%-жәбірленушіні өз күштерімен босатуға тырысады.

Адамды ұрлау жасаудың латенттілік ерекшеліктері оның жасырын жасалуының дәрежесіне байланысты. Кезде ұрлау адам жәбірленушінің орналасқан жері бой тасалауда. Қылмыскерлер анонимді әрекет етеді (көп жағдайда туыстарына телефон арқылы қоңырау шалады).

Статистикалық деректер Талдықорған, Алматы сияқты ірі қалаларда адам бостандығының таралуын көрсетеді. Дәл осы қалалар Алматы облысы аймағындағы іскерлік, экономикалық, қаржылық белсенділік орталықтары болып табылады. Мұнда әртүрлі банктер мен фирмалардың ең көп саны орналасқан.

Алматы облысы аймағында адам ұрлау фактісі бойынша қозғалған қылмыстық істерді талдау жәбірленушілерді ұстау орындары келесідей екенін көрсетті: жеке үй - 20 %; пәтерлер - 41 %; кеңсе - 11 %; қосалқы үй-жайлар (жертөле, шатыр, гараждар, сарайлар және т.б.) - 28%. Осылайша, адам ұрлау жағдайы мен динамикасын талдау оның одан әрі өсуін болжауға мүмкіндік береді. Осыған байланысты адамды ұрлауға ықпал ететін не кедергі келтіретін факторларды анықтау маңызды болып табылады.

Қылмыскер мен құрбан тұлғасының криминологиялық сипаттамасы.

Қылмыскердің тұлғасы. Криминологияда қылмыскердің жеке тұлға ұғымының көптеген анықтамалары жасалған. Біздің ойымызша, В. Н. Бурлаковтың «қылмыскердің тұлғасы; бұл белгілі бір жағдайлық жағдайларда (немесе одан басқа) қылмыс жасауға әкелетін тұлғаның әлеуметтік-психологиялық қасиеттерінің жиынтығы» [106,169]¹. Бұл анықтамада қылмыскер тұлғасының биоәлеуметтік

¹ С. 169.

мәні, сондай-ақ жеке тұлғаның өзара іс-қимылы және нақты қылмысты жасау механизміндегі жағдай көрсетілген. Тұлғаның құрылымы үш элементтен тұрады: Әлеуметтік мәртебе (әлеуметтік-демографиялық белгілер деп аталатын), әлеуметтік функциялар (әлеуметтік «рөлдер») және адамгершілік-психологиялық ұстанымдар. Адам ұрлау жасаған қылмыскердің жеке басын қарауда, біздің ойымызша, келесі аспектілерді ашу керек;

- қылмыскердің осы санатының жеке тұлға құрылымының белгілері бойынша жалпы типтік;

- осы санаттағы қылмыскерлердің «әлеуметтік портретінің» ерекшеліктері бар ма және олар немен байланысты?;

- қылмыс жасау механизміндегі жағдайдың рөлі.;

- аталған қылмыскерлер санатының қоғамдық қауіптілік дәрежесі қандай;

- адамды ұрлаған адамдардың негізгі массасын қандай түрге жатқызуға болады?

Егер статистикалық мәліметтерге сәйкес қылмыскерлердің басым көпшілігі - ерлер, ал әйелдер шамамен 16% - ды құраса, онда біздің зерттеуімізге сәйкес адам ұрлау жасағандардың барлығы (100 %) ер адамдар болды. Қазақстанда қылмыс жасаған тұлғалар арасындағы кәмелетке толмағандардың үлесі 2015 жылы шамамен 13% - ды құрады, 2018 жылы пайыз өзгерген жоқ және кәмелетке толмағандардың үлесі 13% - дан сәл асады. Ең үлкен белсенділікке 18 жастан 29 жасқа дейінгі жас тобы ие. Біздің зерттеуімізге қатысты адам ұрлау жасаған адамдардың жасы пайыздық қатынаста мынадай түрде бөлінді: 18 жасқа дейін-0%, 19-30 жас-69% 31-40 жас-18 %, 40 жастан жоғары - 13%. Бас бостандығынан заңсыз айыру кезінде 19-30 жас (73%) , қылмыскерлердің негізгі жасы 21-30 жас (70%).

Жалпы Қазақстан бойынша қылмыскерлердің білім деңгейі салыстырмалы түрде төмен және Қазақстан халқының жалпы орта білімі аясында қылмыскерлер көбінесе аяқталмаған орта білімі бар. адам ұрлаған адамдардың 27% - ы жоғары, 48% - ы-орта, 19% - ы-арнаулы орта, 6% - ы-аяқталмаған жоғары білімі болған. Салыстыру үшін: бас бостандығынан заңсыз айыру кезінде қылмыскерлердің 24% - ы жоғары, орташа-10% - ы жоғары білімі болған. Алматы облысы өңірінде адам ұрлау жасаған адамдар саны 73 % қылмыс болған елді мекендердің тұрақты тұрғындары болып шықты.

Қылмыскердің еңбекке қатынасы сияқты жеке тұлғасының әлеуметтік функциясының осындай маңызды көрсеткішіне келетін болсақ, Қазақстан бойынша орташа алғанда, қылмыс жасаған сәтте еңбекке қабілетті адамдардың шамамен 50% жұмыс істемеген және оқымаған. Кінәлілердің жұмыс орны келесі деректермен сипатталады: коммерциялық ұйымдар-38 %; мемлекеттік ұйымдар - 7%; оқушылар-3%; жұмыс істемегендер - 52 %.

Әлеуметтік функцияның мұндай көрсеткішін, соның ішінде рецидивпен сипатталатын қылмыстық әрекет ретінде қарастыра отырып, Егер жалпы Қазақстан бойынша анықталған қылмыскерлер арасында 25% -

ға жуық қылмыс жасаса, онда адам ұрлауға кінәлі тұлғалар арасында, бұрын сотталған адамдар арасында-17%, Бұл ретте арнайы рецидив жағдайлары бірде-бір рет байқалған жоқ. Сонымен қатар балаларды ұрлау (адамды ұрлауға объективті жағынан жақын) сияқты қылмыстың проблемаларын зерттей отырып, қылмыскерлердің көпшілігі бұрын сотты болғанын анықтады (72 %).

Жоғарыда көрсетілген белгілердің салыстырмалы талдауынан, адам ұрлау жасаған қылмыскерлердің жеке басының құрылымында, біздің ойымызша, мынадай ерекшеліктерді атап өту қажет; бұл қылмыстың таза "еркектер айналысатын" түрі, ол жәбірленушіні белгілі бір жерде оның еркіне қарсы ұстау, жәбірленушіге және оның туыстарына қойылған қауіп-қатерді іске асыру үшін физикалық күшке ие болу керек. Әйелдерге көп жағдайда мұндай қасиеттер тән емес. Олар арандатушылар, көмекшілер ролінде сөйлей алады. Криминологиялық тұрғыдан бұл қылмыс түріне белгілі бір уақыт ішінде жәбірленушілердің өтініштеріне «эмоциялық қараушылық» тән, бұл ерлерге қарағанда әйелдерге тән емес.

Аталған қылмыс субъектілері арасында кәмелетке толмағандардың болмауын, біздің ойымызша, осы қылмыстың жасөспірімдер ортасында "беймәлім" деп түсіндіруге болады. Пайдакүнемдік мақсаттың өзінің іске асырылуынан алшақтығы және оған белгісіз уақытта қол жеткізу жасөспірімдер үшін бұл қылмысты жасауды тартымды етеді. Бұл олардың психикасының ерекшеліктерімен де байланысты.

Адамды ұрлау жасаудың ерекшелігі мен статистика деректері көрсетілген қылмыс субъектісінің жәбірленушіні бас бостандығынан айыруды жасау процесін бақылау үшін бос уақытқа ие болуы тиіс екендігін растайды. Сондықтан да қылмыскерлердің арасында жұмыс күні ішінде еңбекпен қамтылғандардың үлесі аз (барлығы 10%). Осы қылмысты жасаған қылмыскерлердің жеке басы «қылмыстық кәсіпқойлықпен» сипатталмайды, бұл арнайы рецидивтің болмауымен, сондай-ақ бұрын сотталған адамдардың төмен пайызымен расталады.

Қылмыстық-құқықтық доктринаға сәйкес, қылмыскердің жеке басы қылмыскердің жеке тұлғасынан қоғамдық қауіптілікпен ерекшеленеді. Соңғысы, тиісті қылмыстық мінез-құлықты тудырған криминогендік мүдделер мен уәждеме түріндегі жеке тұлғаның қасиеттерінің жүйесі болып табылады. Сонымен қатар, жеке тұлғаның қоғамдық қауіптілігінің міндетті құрамдас бөлігі құқықтық психологияның криминогендік деформациясы, яғни қылмыстық заңға деген дәлелсіз қарым-қатынастың түрлі нұсқалары болып табылады.

Жеке адамның қоғамдық қауіптілігі тек әрекет сипатымен ғана емес, сонымен қатар қылмыстық мінез-құлық пен оның уәждемесі барлық жеке қасиеттер жүйесінде және жалпы субъектінің мінез-құлқында, өйткені «ол жасаған қылмыспен байланысты, бірақ онымен сәйкес келмейді», адам ұрлайтын қылмыскерлердің жеке басының қоғамдық қауіптілік дәрежесі пайдакүнемдік қылмыс жасаған қылмыскерлерге қарағанда әлдеқайда төмен. Бұл өз көрінісін санкцияда тапты. Сонымен қатар, біз жүргізген зерттеу барысында қылмыстық

өмір салтын жүргізу шеңберінде осындай әрекеттердің бір тізбек сериясын жасамау фактісімен (яғни қылмыстық кәсіпқойлық жоқ) расталады.

Қылмыс, оның ішінде адам ұрлау жасаған адамдар әлеуметтік, дәлірек айтқанда, әлеуметтік сипаттар жиынтығы бойынша, ал кейде кейбір биологиялық қасиеттер құқық қорғаушы азаматтардан анық ерекшеленеді. Бірақ бұл айырмашылықтар салыстырмалы сипатқа ие және қылмыскерлердің өздері бір-бірінен ерекшеленеді. Алайда кез келген криминологиялық зерттеудің мақсаты - жалпы қылмыстылықты ғана емес, оның түрлері мен түрлерін детерминациялайтын криминогендік факторлардың типтік кешендерін анықтау. Қылмыскерлердің жеке мінездемелері ерекше маңызға ие.

Типология – бұл қылмыстық мінез-құлыққа себеп болатын Елеулі белгілерге негізделген қылмыскерлердің терең сипаттамасы. Типологияның жіктелуден негізгі айырмашылығы типология әлеуметтік ерекшеліктердің барлық немесе белгілі бір топтары үшін типтік жиынтығын қорытады, ал жіктеу қылмыскерлерді жеке дара белгіге сәйкес топтарға бөледі. Біздің ойымызша, А. И. Долговой әзірлеген ең сәтті типология ұсынылады. Борышкер (ол қылмыскердің жеке басын әлеуметтік түр ретінде қарастырады), оған сәйкес барлық қылмыскерлер криминогендік және криминогендік емес (кездейсоқ) тұлғаларға бөлінеді. Криминогендік тұлға үш түрге бөлінеді: дәйекті-криминогендік, ситуативті-криминогендік және ситуативті [107,118-120].

Келтірілген типологияға сәйкес, адам ұрлау жасаған қылмыскердің жеке басын біз зерттеген қылмыскерлердің ситуациялық-криминогендік түріне жатқызу керек. Бұл топ моральдық нормаларды жиі бұзумен және қылмыс болып табылмайтын құқық бұзушылықтарды жасаумен сипатталады. Зерттелген топтың шамамен 17 %-ын ахуалдық түрге жатқызуға болады, өйткені оған мынадай көрсеткіштер тән: адамгершілік-құндылық жүйесінің деформациясы шамалы, қиын жағдайда әлеуметтік орта мен тұлғаның өзара іс-қимыл механизмінің ақаулары бар: проблемалық және даулы. Қылмыс бұл адамға мүлдем қажет емес жағдайдың ықпалымен жасалады. Қылмыскерлердің зерттелетін санатын кездейсоқ түрге жатқызуға болмайды, себебі жеке адамға және оның тікелей құқықтарына зорлық-зомбылық жасау ниеті.

Сонымен қатар, қоғамға қарсы бағыттың мазмұны бойынша қылмыскерлердің мынадай белгілері бар: пайдакүнемдік, зорлық-зомбылық және пайдакүнемдік-зорлық.

Сонымен, адам ұрлау жасаған қылмыскер, әдетте, 20-дан 40 жасқа дейінгі, бос уақыты бар ер адам орта білінбейді және қылмыстық кәсіпқойлығы жоқ, жалпы жағдайға-криминогендік түрге жатады.

Жәбірленушінің жеке басы. Қылмыстық істерді зерделеу көрсеткендей, ұрлаудың құрбандары тек коммерциялық қызметпен айналысатын адамдар ғана емес. Жүргізілген зерттеу нәтижелері бойынша адам ұрлаудан зардап шеккендердің осы санатының үлесі 22%-ды құрайды. Салыстыру үшін: бас бостандығынан заңсыз айыру кезінде коммерциялық қызметпен айналысатын адамдардың үлесі 32%-ды құрайды. Егер ұрлаудың құрбандары көбінесе

кәсіпкерлік қызметпен айналысатын адамдар болса және олар қорқытып алу мақсатында ұрласа, онда бизнесмендерді бас бостандығынан заңсыз айырған кезде бұрын алынған қарызды қайтару мақсатында бас бостандығынан айырады. Бизнеспен айналысатын адамдардан кейін екінші орында жеңіл мінез - құлықты әйелдер (жезөкшеліктер) ұрлау құрбандары болады-20%, сондай-ақ мемлекеттік мекемелерде жұмыс істейтін адамдар да (7%), сондай-ақ оқушылар да (4 %).

«Жұмыс істемейтін» санатына жататын адамды ұрлаудан зардап шеккендердің салыстырмалы түрде жоғары саны (39 %), біздің ойымызша, бұл санатқа тұрақты жұмыс орны жоқ, бірақ пәтер иелері болып табылатын және өзінің қаржылық жағдайын ақшалай қосымша төлеммен аз пәтерге айырбастау жолымен түзетуге ниет білдірген адамдар жатады. Осылайша, пәтерді айырбастау дағдысы болмай, жәбірленушілер (пәтер иелері) бірнеше клиенттерге тұрғын үй алаңын айырбастауға жиі келісім беріп, ақшалай аванс алатын жағдайлар белгілі. Өз ақшаларын қайтару мақсатында клиенттер көбінесе үй иелерін ұрлайды және қарызды төлегенге дейін ұстап қалады.

Жынысы мен жасы бойынша жәбірленушілердің сипаттамасы келесідей: 93 %-ы ер адамдар, 7%-ы әйел адамдар болып табылады, бұл ретте кәмелетке толмағандар жәбірленушілердің тек 10%-ы ғана болған.

Халықтың құрылымында криминологиялық мәні бар жәбірленушілердің тағы бір әлеуметтік тобын – «шетелдіктер» бөліп көрсетуге болады. Ұрланған адамдардың ішінде 85 %-қылмыс жасалған жерде тұрақты тұратын тұрғындар, 10 %-ы – басқа қалалардан келген тұрғындар, 5%-ы – шетелдіктер.

Жәбірленушілердің жасы мынадай түрде бөлінді: 18 жасқа дейін - 7 %; 19-30 жас аралығында - 65%; 31-40 жас аралығында - 10%; 40 жастан жоғары - 18%. Көріп отырғанымыздай, 19-30 жастағы жәбірленушілер ұрланған жағдайда ең виктимді болады. Сол жастағы ауқымда адам ұрлау жасаған адамдар да, яғни шамамен бір жастағы адам мен қылмыскер бір әлеуметтік топқа жатады, кейде тіпті бір-бірімен таныс, бұрын іскерлік немесе басқа да байланыстарға байланысты болған.

Адамды ұрлау кезінде заңсыз ұстап қалу (бас бостандығынан айыру) ұзақтығы да қызығушылық тудырады. Алматы болысы аймағында қозғалған қылмыстық істерді зерделеуді талдау қылмыскерлер жәбірленушілерді бірнеше сағаттан бірнеше тәулікке дейін ұстап қалғанын көрсетті. Мәселен, 2016 жылдан бастап 2019 жылға дейінгі кезеңде Алматы болысы аймағында бір күннен бес күнге дейін 64 адам, бес күннен он күнге дейін - 25 адам, он күннен астам - 11 адам ұсталған.

Осылайша, қылмыскер мен жәбірленушінің жеке басының криминологиялық сипаттамасы қаралып отырған қылмыстың себептерін тану үшін елеулі мән-жайларды бөліп қана қоймай, сонымен қатар адам ұрлығының алдындағы криминогендік жағдайлардың бейнесін да алуға мүмкіндік береді.

Адамды ұрлауды детерминдеуші факторлары. Адамды ұрлау бүкіл қылмысты тудыратын жалпы себептермен ғана емес, экономикалық, әлеуметтік, демографиялық және осыған ұқсас тәртіптегі ерекше аймақтық

айырмашылықтардың нақты ортасы арқылы да сындырумен де сипатталады. Бұл айырмашылықтар қоғамның даму деңгейлерінде (жалпы, топтық және жеке), сондай-ақ негізгі салаларында (экономикалық, әлеуметтік, саяси және рухани) қоғамдық қатынастардың деформациялануында жатыр.

Бұл хабарлама нақты криминологиялық зерттеулер үшін ең қолайлы, ол қоғамның экономикалық, әлеуметтік және рухани прогресін тежейтін, азаматтардың еркіндігін шектейтін, әлеуметтік әділетсіздік пен жеке тұлғаны қоғам құндылықтарынан айыруды, оны деморализациялауды тудыратын және қылмыстық заңның бұзылуын арандататын аса терең және өткір әлеуметтік деформациялар кешені ретінде көрсетеді. Детерминизм тұрғысынан адамды ұрлау себептері – бұл қарама-қайшылықтарды тудыратын және қоғамдық өмірдің түрлі салаларында деформация тудыратын әлеуметтік, қылмыстық, экономикалық, психологиялық, құқықтық және басқа да факторлар кешені.

Осылайша, детерминистік тәсілге сәйкес адамды ұрлау қазіргі қоғам өмірінің объективті процестері мен құбылыстарынан туындайды.

Қоғамдық өмірдің негізгі салаларында белгілі бір реттілікпен (экономикалық, әлеуметтік, саяси және рухани) шағын орта және жекелеген әлеуметтік топтардың өмір салты (жеке себептер) құрылған неғұрлым өткір және терең деформациялар), А. Номоконов атап өткендей, қоғамның кез-келген түрінде, кез-келген аумақта (аймақ, облыс, қала) болады [108,79].

Адамды ұрлау сияқты қылмыстың жай-күйіне қылмыстың жалпы себептері мен жағдайлары және тек адамды ұрлауға тән мән-жайлар әсер етеді.

Өткен ғасырда бір мемлекетте, бірдей жағдайларда, жылдан жылға жасалған қылмыстардың саны да бар екені атап өтілді. Бірақ тек жағдайды өзгерту керек, қазір қылмыстың саны ғана емес, сипаты (сапасы) да өзгереді. Бұл Қазақстан қоғамының қазіргі даму кезеңінде де расталады, қоғамның тез бөлінуімен, бай, тіпті өте бай адамдардың пайда болуымен, біріншісін «экспроприациялау» ниеті мен ниеті бар басқа да адамдар пайда болады.

Қоғамдық сананың парадокстары байқалады., нақты қызмет ететін сана бір жағынан, нарықтық экономиканың қабылдануын көрсетеді (2015 ж.43% - дан 2016 ж. 80% - ға дейін, қандай да бір дәрежеде нарықтық қайта құруларды қолдайтын тұлғалардың саны артты), екінші жағынан, бұл сана кәсіпкерлердің, банкирлердің, саудагерлердің және жалпы «жаңа қазақ» деп аталатын нарықтың тасымалдаушылары мен жасаушыларын жоққа шығарады, олар іс жүзінде көпшілігінің (40% - дан 60% - ға дейін) пікірінше, көптеген теріс қасиеттердің тасымалдаушылары болып табылады. Осы негізде олар құрмет, қолдау алу құқығынан бас тартады, ал адамдардың бір бөлігі оларға репрессивті шараларды қолдануды қолдайды. Адам бір мезгілде құқықтық тәртіпті, заңдылықты және сонымен бірге «іске пайдалы» болса, заңдарды бұзуға болады деп есептейтін құқықтық сананың парадоксальдығы таңқаларлық емес. 2017 жылы 56 % қолданыстағы заңдарды бұзуға жол берілген деп есептейтініне таң қаларлық жайт, ал 36 % істің өзі зорлық -

зомбылықты қолдану үшін ештеңе көрмеген. Біз 2019 жылы жүргізген сауалнамалар жалпы алғанда келтірілген деректерді растайды. Халықта сауалнама нәтижелері 55% қолданыстағы заңдарды бұзуға жол беретіндігін көрсетті, бұл ретте заңды бұза отырып 39% істің пайдасы үшін зорлық-зомбылықты қолдана алады.

Сонымен қатар, Алматы облысы аймағындағы құқық қорғау органдары қызметкерлері мен азаматтарға сауалнама жүргізу: «Сіздің ойыңызша, адам ұрлауға не себеп болуы мүмкін?»- Құқық қорғау органдары қызметкерлерінің 53%-ы мен азаматтардың 47%-ы осындай себеп бай адамдардың пайда болуы болып табылады деп жауап берді. Әрине, бұл қарапайым, бірақ бұл шындық. Қазіргі уақытта біздің елімізде коммерциялық және кәсіпкерлік қызмет Кейде «ақылға қонымды» формада (алаяқтық, олардың мемлекеттік құрылымдарының ақшасын коммерциялық қызметке айдау, ықпал ету салаларының бөлігінен жалданып кісі өлтіру) жұмыс істейді.

Адам ұрлау себептерінің бірі-жұмыссыздық қарқынының барлығы. Адам ұрлағаны үшін қылмыстық жауапкершілікке тартылғандардың 52 %-ы – жұмыссыздар. Халықтың басым бөлігі тұрақты жұмыс көздері жоқ адамдардың қатарына жатады. Олардың көпшілігі ұсақ коммерциямен айналысуға мәжбүр, «челнокшы» болып жұмыс істейді, ұйымдасқан қылмыстық топтар бақылайтын жеке коммерциялық ұйымдарда бопсалаушылықпен, қауіптермен, заңсыз жолмен алынған тауарды сату үшін сатып алу қажеттілігімен, яғни немесе қылмыстық қол сұғушылықтың, соның ішінде бостандықтың құрбаны болудың жолын кесу. Адамды қақтығыстар мен қиын жағдайларды дербес шешуге бағыттайтын мінез-құлықтың ерекше уәждемесі ретінде туындайды, бұл ретте көбінесе жеке мүдделерге және кез келген құралдарды пайдалануға жол беруге сүйене отырып. Олардың арасында ең жеңіл және тиімді болып көрінеді.

Адамды ұрлаудың бір түрі несие берушінің борышкерге қарызды уақтылы қайтармаған жағдайда немесе төлем жасаудан бас тартқан жағдайда ұрлауы болып табылады. Егер сот органдары азаматтық дауларды неғұрлым қысқа уақыт ішінде қарайтын болса және талапты қамтамасыз ету ретінде борышкердің мүлкін саудаға сатуға рұқсат бере алатын болса, қарызды қайтарудың, оның ішінде адам ұрлаудың заңға қарсы тәсілдерін пайдалану қажеттігі аз болады.

Тәжірибе көрсеткендей, экономикалық қатынастарда тәртіп орнатпай-ақ қылмыстың төмендеуі туралы айту қиын. Қазіргі заманғы бизнес-бұл ықпал ету салаларының бөлімі, кәсіпкерлер арасында жиі талқылаулар, тапсырыстық кісі өлтіру. Бизнеспен айналысатын тұлғалар келісім-шарттарға қол қояды, іскерлік әріптесті, оның сенімділігін, төлем қабілеттілігін тексеру арқылы өздерін ауырлатпай, мәмілелер жасайды. Ал дамыған және өркениетті экономикасы бар елдерде іскерлік серіктестің сенімділігін тексеру бойынша тәжірибе жинақталған. Арнайы фирмалар мен жеке күзет агенттіктері бар, олар серіктестің, фирманың, компанияның қаржылық жағдайы туралы, оларға сот талаптары мен т.б. туралы құпия сипаттағы мәліметтерді ұсынады.

Қазақстан экономикалық қатынастарды реформалайды, көп жағдайда батысқа еліктей, сонымен бірге біздің қоғам тиісті қылмыс түрлерін алды; адамдарды ұрлау, адамдарды кепілге алу, адамды заңсыз бас бостандығынан айыру, салықтық және компьютерлік қылмыстар және т. б. Осыған байланысты бұқаралық ақпарат құралдарының халықтың (әсіресе жастар ортасына тікелей бағытталған олардың) құқықтық және адамгершілік санасын қалыптастыруға, құқықтық актілерді, заң нормаларын, қылмысқа қарсы күрес мәселелерін, құқық қорғау органдарының қызметін, халықтың әлеуметтік-құқықтық белсенділігін және т.б. жария етудің толықтығы мен шынайылығы туралы мәселе өзінің маңыздылығын сақтайды.

Бұқаралық ақпарат құралдары мемлекеттің өмірі мен оның заңдары туралы мәліметтердің неғұрлым кең тараған көзі болып қалады. Жүргізілген зерттеулер бойынша жастардың 50% - дан астамы және ересектердің 80% - ы БАҚ-қа бағдарланады. Зерттеу пәні криминалдық субмәдениеттің ықпалына қарамастан, алынған деректерді осы жұмыста пайдалануға болады, өйткені олар қандай да бір шамада адамды ұрлау жағдайын көрсетеді. Бұқаралық ақпарат құралдары қозғаған құқықтық мәселелердің тар аспектісіне назар аударады. 2018 ж. құқықтық сипаттағы сөйлеулердің 6% - дан 12% - ға дейін (басылымға байланысты) азаматтық заңнама, 2% - әкімшілік құқық, 2-3% - қылмыстық және азаматтық іс жүргізу, 8% - жеке құқықтық актілерге, мысалы, «тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы», «Ардагерлер туралы» және басқа заңдарға арналады.

Жасалған қылмыстар туралы ақпарат олардың себептерін, шарттарын және алдын алу шараларын талдаусыз негізгі орын алады. Ақпарат редакция, қылмыстық әрекеттер, оқырмандардың сұрақтарына жауап беру, жиі жарнамалық сипаттағы кеңес беру тұрғысынан неғұрлым қызықты сипаттамаларға жиі түседі. Қылмыстық арго-ны насихаттау өте мақсатты және дәйекті түрде жүргізіледі, және де бірнеше ерекше тәсілмен. Мысалы, БАҚ-та жарияланған көптеген сөзжұмбақтарда оқырмандарға келесі сұрақтарға жауап беру ұсынылады: «блатной жаргонадағы зергерлік бауырлас», «қылмыстық тілде тәртіп», «ұры қалдығы» және т. б.

БАҚ-та қылмыс жасаудың тәсілдері мен әдістерін насихаттайтын, аудиторияны қылмыс жасау, мемлекет белгілеген заңдарды бұзу мүмкіндігіне бағыттайтын, ал ішінара тіпті қылмыстық мінез-құлықтың «тартымдылығын» көрсететін мақалалар санының өсуі жалғасуда.

Бұқаралық ақпарат құралдары өз беттерінде және хабарларында адамды ұрлау туралы мәліметтерді жариялайды және хабарлайды.

Бұқаралық ақпарат құралдарындағы қылмыстық хроника жеке бас бостандығына қарсы бағытталған қылмыстардың жасалуына толық және толық сипаттама береді. Мәселен, жеке бас бостандығына, соның ішінде адам өлтіруге қарсы бағытталған қылмыстарды жасау жағдайлары мен тәсілдері сипатталады. Біздің қазіргі қоғамымыздың тұрақсыз бөлігі үшін бұл, әрине, еліктеу үшін үлгі.

Құқық қорғау органдарының қызметкерлері мен Алматы облысы аймағының азаматтарына жүргізілген сауалнама адам ұрлау сияқты қылмыс түрінің пайда болу себептерінің арасында қоғамның адамгершілік ұстанымдарының төмендеуін, жұмыссыздықтың өсуін көрсетеді. «Сіздің ойыңызша, адамды ұрлауға не себеп болуы мүмкін?» - деген сұраққа жауаптар пайыздық қатынаста келесідей бөлінді.

Құқық қорғау органдары қызметкерлері мен азаматтарға сұрау (% пайызда)

Сұрақтар	<i>Құқық қорғау органдарының қызметкерлеріне жүргізілген сауалнама</i>		
Сіздің ойыңызша, адамды ұрлаудың себебі не болуы мүмкін?			
Өте бай адамдардың пайда болуы	53	62	49
Жұмыссыздықтың өсуі	15	10	18
Шекараның ашықтығы	3	5	4
Ұлтаралық қақтығыстар	2	5	4
Батыс өмір салтының әсері	12	8	15
Адамгершілік ұстанымдарды төмендету	5	8	10
Құқық қорғау қызметінің тиімділігінің төмендету	10	6	4
Сұрақтар	<i>Азаматтарды сұрастыру нәтижелері</i>		
Сіздің ойыңызша, адамды ұрлаудың себебі не болуы мүмкін?			
Өте бай адамдардың пайда болуы	47	65	52

Жұмыссыздықтың өсуі	20	14	21
Шекараның ашықтығы	2	3	1
Ұлтаралық қақтығыстар	—	1	2
Батыс өмір салтының әсері	16	3	15
Адамгершілік ұстанымдарды төмендету	11	6	8
Құқық қорғау қызметінің тиімділігінің төмендету	4	2	1

Теледидар экрандарында батыс фильмдерінің, телесериалдардың молдығы мен криминогендік әсер етеді. Бұл, негізінен, заңсыз бас бостандығынан айыру, адамды ұрлау, адамдарды кепілге алу тәсілдері жиі көрсетілген атыс-шабысшылар. Көптеген аударма әдебиеті пайда болды, онда адамның жеке бостандығына қарсы бағытталған қылмыстарды жасау мәселесі жиі қозғалады.

Адамды ұрлау сияқты қылмысты жасауға ықпал ететін не кедергі келтіретін фактор ретінде құқық қорғау қызметінің тиімділігін қарастыруға болады. Қазақстанда жана Байдар өз қауіпсіздігін қамтамасыз етеді, әдетте, жеке күзетшілер мен жеке оққағарлар. Мемлекеттік құқық қорғау органдары, ең алдымен, милиция іс жүзінде пайдаланылмайды.

90 жылдардағы дағдарыс құбылыстары қоғам өмірінің экономикасында, әлеуметтік және басқа да салаларында адамдардың өмір сүру деңгейі мен салтының дисгармониясына алып келді, осыған байланысты қазіргі уақытта бұрынғы құндылықтар мен моральдық принциптерді түбегейлі қайта бағалау жүріп жатыр. Ақша билігі, материалдық факторды жалғыз құндылық ретінде бағалау жаппай санаға көбірек енеді. Бұл адамгершілік құлдырауға, адам өмірі мен жеке еркіндігінің құнсыздануына әкеледі. Сұралған құқық қорғау органдары қызметкерлерінің 10%-ы мен азаматтардың 11%-ы адам ұрлауының себебі өмірдің адамгершілік ұстанымдарының төмендеуі болып табылады деп санайды.

Адамды ұрлау сияқты қылмысты жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды білу осы қылмыстың алдын алу шаралары мен тәсілдерінің жүйесін дұрыс анықтауға мүмкіндік береді.

Сот тәжірибесі көптеген қылмыстардың құрбан мен қылмыскер арасындағы қарым-қатынастың нәтижесі екендігін айғақтап көрсетеді. Күнделікті өмірде адамдар бір-бірімен қоғамдық, тұрмыстық, жеке байланыстар мен қарым-қатынаста болады. Болашақ құрбан мен

қылмыскерге тән қарым-қатынас кезкелген мүмкін болатын байланыстар мен қатынас негізінде басталып, артынан шиеленісті оқиғаға айналып кетеді. Кез келген шиеленісті жағдайға тән ерекшелік, ол адамнан белгілі бір шешім қабылдауды; өзінің қылығын таңдай білу еркін талап етеді. Соған орай, Қазақстан Республикасы Конституциясының 12-бабына сәйкес, адам мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыру біреудің құқығын шектеу, конституциялық құрылыс пен қоғамдық адамгершілік арқылы орындалмауы тиіс. Бір адам ұстамдылық жасап, жағдайды орынды бағдарлап және мораль мен құқық талаптарын орындай біледі. Ал енді бір адамдар болғалы тұрған құрбанның жат қылығына моральға жат қылығымен жауап беріп, артынан қылмыскер атанады. Қылмыстық істерді талдау барысында қылмыскер мен оның құрбанының арасындағы қарым-қатынастарды үш түрге бөлуге болатыны анықталды: екі ұшты, белгілі және кездейсоқ.

Қылмыскер мен оның құрбанының арасындағы екі ұшты қарым-қатынас құқыққа қайшы әрекетте селқостық көрсеткен құрбанның мінезін пайдаланған құқық бұзушының әрекетімен жасалады. Сондықтан, мұндай қарым-қатынасты тудыру үшін қылмыскерге өзінің құрбаны мен әрекеттің қысқа уақытта өтуін таңдап алу тән. Мысалы, кафеде ішіп алған екі жігіттің көздеріне көрші үстелдегі жалғыз азамат түседі, даяшымен есеп айырысып жатқан оның тырсған әмиянынан ірі ақшалары бар екенін де көріп қалады. Қас қағым сәтте жаңағы екі жігіттің ойында «байды» тонау жоспары құрыла кетеді. Олар да тез есеп айырысып, жаңағы көз тіккен құрбандарының артынан ілесе шығады. Жаңағы азамат адам аз жүретін көшеге түскен кезде, жаңағы екі жігіт оны қуып жетіп, біреуі кеңірдегінен ала түседі де, екіншісі оның қалтасынан әмиянын суырып алып, тұра қашады. Екі ұшты қарым-қатынаста қылмыскердің өзінің құрбанын тауып алуы, әдетте, ойда жоқта белгілі бір факторлар мен алғы шарттарды ескере отырып жүзеге асады. Қылмыскер мен оның құрбанының арасындағы екі ұшты қарым-қатынаста қылмыс жасауға итермелеуші факторлар құқық бұзушы жағында да, жәбірленгелі тұрған адам жағында да болуы мүмкін. Қылмыскер жағындағы негізгі факторлардың қатарына ең бірінші кезекте оның қоғамға жат қылығын қалыптастыратын сол құқық бұзушының тұлғалық қасиетін жатқызуға болады (жеке өзінің өмірлік бағыты, құқық нормалары мен адамгершілікке немкетті карауы, өзінің мақсатына жету үшін жолдарды таңдауының немқұрайлылығы, қоғамдық қажеттік пен мүддеге жат көзқарасы) [109,176].

Болғалы тұрған құрбанның жағындағы факторларды төмендегідей үш топқа бөлуге болады:

- біріншіден, жәбірленушінің тұлғасына байланысты факторлар;
- екіншіден, оның жағдайына байланысты факторлар;
- үшіншіден, оның мінез-құлқына байланысты факторлар.

Белгілі бір қылмысты жасауға бет бұрған құқық бұзушы үшін ең бірінші итермелеуші себеп көптеген жағдайда болғалы тұрған құрбанның тұлғалық қасиеті болып саналады. Мысалы, «некелік алаяқ-жылпостар» өзінің

құрбандарын күйеуге шығуға жолы болмай, соны армандап жүрген әйелдер арасынан іздейді; қарта шулері – сенгіш, бірақ сараң адамдар арасынан; шантажшы – біреуден бірдеңе жасырып жүрген адамды, ұры бай әрі дүниеқоңыз адамдарды таңдайды. Кейбір жағдайларда қылмыскер өзінің құрбандарын олардың жағдайларына байланысты іздестіреді. Мысалы, Ростов қаласындағы ағайынды Толстопятовтар шайкасы өздерінің алдына «миллион табуды» мақсат тұтып, көп уақыт бойы банк кассирлеріне, дүкен кассирлері мен инкассаторларға барлығы 14 рет қарулы шабуыл жасаған.

Жаңадан қоныстанушы аудандарды аңдауды кәсіп еткен пәтер тонаушы П. кімнің қандай пәтерге қоныс тепкенін күні бұрын біліп алып, артистер, ғалымдар сияқты табысты көп табатындардың үйіне түсіп жүрген.

Қылмыскердің өзінің құрбанын таңдап алудың басты факторларының бірі адамның мінез-құлқы болып табылады. Өзінің бейқам, өркөкірек, менмендік, тәкаппар, ашкөздік мінездерін көрсететін адамдар басқаларға қарағанда белгілі бір қылмыстық әрекет ойластырып жүрген құқық бұзушы ретінде көзге көбірек түседі. Міне, осындай адамдар арасынан қылмыскерлер өзінің құрбандарын іздестіреді.

Субъектінің абайсыз, сынға бергісіз мінезі құқық бұзушыға құқыққа қайшы әрекет жасайтын құрбандарын іздестіруге «көмектеседі». Мәселен, ұрылардың қайсыбір саябақты тонауы оның иесінің қайтарында көпе-көріну есігіне үлкен қара құлып салуы, терезесін сыртынан арнайы қақпақпен жақсылап тұрып жабуы осы саябақ ішінде құнды заттар бар екендігін білдіргендей болады.

Қылмыскердің өзінің құрбанын таңдап алу механизмін криминогендік (құқық бұзушы жағындағы) және виктимдік (жәбірленуші жағындағы) факторлар ғана басқармайды, шығын келтіруші мен құрбанның арасындағы қарым-қатынастың белгілі бір алғы шарттары себеп болады. Канада виктимологы А. Фаттах, виктимогендіктің алғышарттарын құрбан болғалы тұрған адамның басқаларға қарағанда бейімділігімен немесе қылмыскер үшін «көз тартқыштығымен» түсіндіреді. Болғалы тұрған қылмыскер мен оның құрбанының пайда болуының алғы шарттарын талдау, осы алғышарттарды екі топқа бөлуге болатындығын көрсетті:

Оның біріншісі – қылмыстық ниет пен мүмкін деген құрбанды таңдауға жағдай жасайытын алғышарттар.

Екінші топ – құқық бұзушының қылмыстық ниетін жүзеге асыруды жеңілдететін алғышарттар.

Екі ұшты қарым-қатынас пайда болғанда құқық бұзушының қылмыстық ниетін жеңілдететін және көптеген жағдайда қылмыс құрбанын таңдаудың ең маңызды алға шарттары оның алкогольдік ішімдікке мас болуы саналады.

Тіпті аз ғана алкогольдік ішімдік ішкен адамның өзі зорлықпен және мүлік ұрлау қылмысы үшін кінәлі аталатын барлық қылмыскер үшін «қолайлы» үміткер. Алкоголь мүмкін деген құрбанның сақтығы мен қарсылық көрсетуін төмендетеді, жағдайдың өзгекріп бұзылғалы тұрғандығын сезінуін

және өзінің мінезін қадағалуын нашарлатады, кейде ішіп алған адамның өзі арандатуға барады.

Белгілі қарым-қатынас – болғалы тұрған қылмыскер мен мүмкін деген құрбанның арасындағы негізінде жәбірленушінің тұлғалық қасиетінің, мінез-кұлқы мен өмір жағдайының ерекшеліктері немесе басқа да жағдайдың пайда болуы мен дамуы жатқан қарым-қатынас. Қарым қатынастың бұндай түрінде жәбірленуші қылмыстық акті жасалмастан аз уақыт бұрын ғана белгілі болады. Мұндай қарым-қатынас әдетте қылмыстық ниеттің туындауы мен жүзеге асырылуы аралағындағы уақытқа сай келуімен (кей кезде бірнеше жылдар) сипатталады, сондай-ақ қылмыскер мен құрбанның арасындағы ідеттегі байланыстарға (отбасылық, туысқандық, ашыналық және басқа) негізделді.

Мысалы, кісі өлтіру мен оның құрбандары туралы мәліметтерді (қылмыстық іс материалдары бойынша) талдау, сотталғандардың 42 пайызының құрбандары туысқандары, жұбайлары мен ашыналары болған, 33 пайызынкі жақсы таныстары және жәбірленушілердің 25 пайызы қылмыскерге таныс емес немесе аз таныс болған.

Тіпті алдау мен сенімді теріс пайдаланушылықпен байланысқан алаяқтың өзі де кейде құрбанның қылмыскермен бұрыннан бергі қарым-қатынасы жағдайында болып жатады.

Дегенмен, мүмкін деген құрбанның мінез-кұлқы кейде болғалы тұрған құқық бұзушының қылмыстық ынтасын түсіріп, ақылға көндіреді, бойына қорқыныш сезімін ұялатады және басқа жағдайлар жасайды. Әрбір жекелеген кездерде мұның өзі құрбан мен қылмыскердің арасындағы қарым-қатынастың қалыптасуы мен дамуының жағдайына, орнына, уақытына, сондай-ақ құрбанның қылмыскерге пайдалы әсер ететіндей тұлғалық қасиеттеріне де байланысты.

Кездейсоқ қарым-қатынас – қылмыскер мен оның құрбанының арасындағы өзінен-өзі және қылмысқа қатысушылардың еркіне, тілегіне және сезімінің оянуына бағынбастан болатын қарым-қатынас. Кездейсоқ қарым-қатынаста құрбанның мінез-кұлқы әдетте қылмыс генезисінде бейтараптық рөл атқарады, ал қылмыскерде осы құқыққа қайшы әрекетке немесе оның нәтижесіне жету ниеті болмайды. Қарым-қатынастың мұндай түрі құрбанның виктимдігі негізінде емес, көбінесе абайсызда жасалған қылмыстарда жиі кездеседі.

Мұнымен бірге көптеген қылмыстық жағдайда қылмыскер мен оның құрбаны арасындағы қарым-қатынас пен байланыстар бола бермейді, көбінесе олар бірін-бірі танымайтын болып шығады.

Кездейсоқ қарым-қатынас құқыққа қайшы әрекетке бір-бірімен таныс емес қатысушылар арасында ғана емес, кейде бір-бірімен туыс, таныс және басқа да байланыстағы адамдар арасында болуы мүмкін, алайда мұндай байланыстар нақты қылмыстарға қатысы жоқ, ал құрбанның мінез-кұлқы қылмыскерге ешқандай әсер етпейді.

Жәбірленуші мен қылмыскерге тән қатынастардың негізінде жасалатын қылмыстағы жәбірленушінің рөлін атқаруына байланысты құрбандарды үш

типке бөлуге болады: бейтарап құрбан; қатысушы құрбан және арандатушы құрбан.

Өмірде құрбандарды бірдей деп айыру өте қиынға түседі. Жәбірленушінің аралас типі де жиі кездеседі. Алайда, құрбанның ерекшеліктерін білу үшін әрбір типке жеке-жеке сипаттама беруге тура келеді.

Бейтарап құрбан – бұл жағдайы, өмір салты мен мінез-құлқы құқық пен мораль тұрғысынан алғанда теріс немесе қылмыстық жағдай туғызуға және оны өршітуге әсер етеді деп тануға болмайтын құрбан. Мұндайларды дұрыс құрбан деп айтуға болады. Оның аянышты жағдайы – мән-жайлардың ағымына орай болғалы тұрған қылмыскермен белгілі бір байланыс пен қатынаста болуында. Мұндай типтегі құрбанға қарсы қылмыстық басқыншылық актісі бір қарағанда себепсіз немесе халық арасында айтылатындай «жабайы қылық» деп аталады.

Қатысушы құрбан белгілі бір дәрежеде қылмысқа әсер ету нәтижесінде моральдық, дене және мүліктік шығын көреді. Құрбанның қылмысқа қатысуы (қатысу қылмыстық-құқықтық туралы емес, виктимологиялық тұрғыда сөз болып отыр) әдерре екі нысанда қарастырылады: белсенді және селқос. Құрбан қылмысқа саналы түрде қатысқан болса, оның қатысуы белсенді деп танылады. Мысалы, кәмелетке толмағанның кәмелетке толғанмен ерікті түрде жыныстық қатынасқа түсуі, жүкті әйелдің заңға қайшы аборт жасауы. Қатысудың селқос нысанында құрабан қылмысқа қатысуға келісімін бермейді, бірақ өзінің түсінбестігінен, сенгіштігінен, көңілсіздіктен, құқық бұзушылық әрекеттің сипатын білмегендігінен, психикалық кемістігінен немесе басқа себептермен құқыққа қайшы әректің жасалуына жол береді.

Арандатушы құрбан – бұл өзінің әректімен болғалы тұрған қылмыскерді құқыққа қайшы актіге итемелейді, қылмыс тудырады немесе оны жасауға қолайлы жағдай жасайды. Бұл қылмыскер мен жәбірленуші арасындағы қарым-қатынасқа тән қылмыс құрбандарының көп тараған типі. Криминальдық тұрғыдан алғанда арандатушы субъектінің құқыққа қайшы әрекетпен жауап беруін қоздыратын құрбанның теріс, жат мінез-құлқы деп тануға болады. Болғалы тұрған құрбанның арандатушы әрекеті белсенді және селқос нысанда көрінуі мүмкін. Арандатушының белсенді нысаны болғалы тұрған құрбанның қылмыскердің басқыншылығын тура және тікелей тудырыумен көрінеді. Психикалық жағдайына байланысты мұндай құрбандардың қылмыстық әрекетке әсер етуі тура және жанама арандату деп бөлінеді. Тура арандатуда құрбан өзіне қарсы қылмыс әрекетінің жасалу бастамашылығын өзіне алады және оны қылмыскердің жасауын қалайды. Мысалы, адам әскеру қызметтен жалтару мақсатында басқа біреуден өзін мүгедек етуін сұрайды. Жанама арандатуда құрбан белсенді түрде өзінің теріс әрекетімен өзіне қарсы қылмыстық әрекетпен жауап беруді қалайды. Мысалы, өзінің қобалжуымен; сасқалақтауымен, қорлаушы әрекетімен құрбанның өзіне байланысты қажетті қорғандың шектен асып кетуіне себепкер болуы. Арандатушының селқос нысаны құрбанның салақтық, абайсыздық немесе басқа да әрекеттерімен көрініп, болғалы тұрған құқық бұзушының қылмыс жасауына қолайлы

жағдай туғызады (мүлкін қараусыз тастап кету, тиісті мәнде сақтық шарасын қолданбау және басқа да жағдайлар). Сонымен бірге арандатушы және абайсыздық мінез-құлық виктимологиялық мағынада зиян келтірушінің құқыққа қайшы әрекетіне себеп деп түсініледі.

2.3 Адам ұрлауды ескертудің ерекшеліктері

Қылмыс туралы қазіргі заманғы білім әлеуметтік құбылыс ретінде оның алдын алу тұжырымдамасына басқаша қарауға мүмкіндік береді. Бұған көптеген ғалымдардың пікірі бойынша (В. Н. Кудрявцев, Г. М. Миньковский, А. Б. Сахаров және т.б.) құрамдас бөлігі қылмысқа қарсы күрес тәжірибесі де ықпал етеді [110, 30-32]. Осы күрестің нәтижелері қылмыс оны бейтараптандыру бойынша қандай да бір тұжырымдамалар мен практикалық қадамдарға қарамастан, әрдайым іс жүзінде болғанын көрсетеді.

Қылмыстық-құқықтық құралдармен қылмыстың алдын алу қылмыстық, қылмыстық іс жүргізу және қылмыстық-атқару заңнамасына негізделеді.

Адам ұрлаумен күресудің құқық қорғау қызметін талдау бұл саладағы тұрақтандыру үшін Қазақстанда бірқатар іс-шаралар өткізу қажет екенін куәландырады.

Адамның жеке бас бостандығына қарсы бағытталған қылмыстарға (адамды заңсыз бас бостандығынан айыру, адамды ұрлау, адамдарды кепілге алу) қарсы күрес үшін ПМ жүйесінде ұйымдасқан қылмысқа қарсы күрес жөніндегі бөлімшелердің мүмкіндіктері пайдаланылады. Әдетте, жұмыс кейін басталады фактісін, қылмыс аяқталады босату жәбірленуші.

Осындай қылмыстардың алдын алу мақсатында бұл бөлімшелер бүгінгі күні атқарудан гөрі көп функцияларды орындауы тиіс. Адамды ұрлаудың алдын алу өте күрделі міндет. Оны аталған бөлімшенің жеке құрамы мен арнайы дайындықсыз шешу мүмкін емес. Осыған байланысты мынадай шараларды ұсыну қажет.

ҰҚКБ-ның функцияларын кеңейту немесе адамның жеке еркіндігіне қол сұғатын қылмыстардың алдын алу міндетін қойып, арнайы бөлімшелер құру қажет. Осы функцияларды жүзеге асыру үшін жедел ғана емес, экономикалық, саяси, криминологиялық және өзге де ақпаратты талдауға қабілетті қызметкерлер қажет.

Адамның жеке бостандығына қарсы бағытталған қылмыстарға қарсы күрестің теріс белгілерінің бірі күш құрылымдарының бытыраңқылығы болып табылады, ол олардың мақсаттарының айырмашылығымен байланысты. ПМ мен ФҚК қылмыстық іздестіру бөлімшелерінің мақсаты жеке бас бостандығына қарсы қылмыс жасаған адамдарды іздестіру, қылмысты ашу, ал тергеу органдары қылмысты тергеу және қылмыстық іс бойынша заңды шешім қабылдау болып табылады.

ҚР ҚК 125-бабында қарастырылған қылмыстарды тергеу прокуратура органдарының тергеуіне жатады. Осылайша, адамды ұрлау жасаған адамды

ашу мен ұстаудың бастапқы кезеңі ПМ күштерімен жүзеге асырылады, ал қылмыстық іс бойынша түпкілікті шешім қабылдау ҚР прокуратура органдарының құзыретіне кіреді. Мақсаттардың оқшаулануы, ведомстволық мүдделіліктің туындауы, ПМ, прокуратураның тергеу аппараты арасында тығыз байланыстың болмауы байқалады. Нәтижесінде, адам ұрлауға қарсы күрес емес, түрлі қақтығыстар орын алады.

Адамды ұрлаудың алдын алу бағыттарының біріне Мемлекеттік органдардың қылмыскерлер халыққа көрсететін қызметтерге деген сұранысын қанағаттандыруды да жатқызған жөн. Бірқатар жағдайларда мемлекеттік органдар өздерінің міндеттерін әр түрлі себептермен орындамайтынына кінәлі. Мысалы, қылмыскерлер азаматтық жауапкерлерден борыштарды өндіріп алу жөнінде жасырын қызметтер көрсетеді, Уағдаласушы тараптардың міндеттемелерін орындауын талап етеді не кредитор осыған ұқсас түрде борышкерден бұрын осы борышты өндіріп алады. Құқықтық мемлекетте бұл соттың прерогативі, алайда ұзақ сот ауырлығы шығындарды өтеуге кепілдік бермейді. Қылмыскерлер бұл мәселені бірнеше сағат ішінде, соның ішінде адам ұрлау арқылы шешуге қабілетті. Осыған байланысты бізге несие шарттары, несие шарттары, сондай-ақ кінәлінің материалдық залалды өтеу жөніндегі басқа да шарттар бойынша міндеттемелерді орындауға байланысты істерді қарау мерзімін неғұрлым қысқа және нақты жағдайларға өзгерту орынды болып табылады. Басқаша айтқанда, өзгерістердің мәні талапкерге (кредиторға) өзінің мүліктік және мүліктік емес құқықтарын қорғау үшін сотқа жүгіну пайдалы, ал кінәлі жауапкерге өз міндеттемелерін бұзу тиімсіз болар еді.

Адамды ұрлаудың алдын алудың тиімді алдын алу бұқаралық ақпарат құралдарын қолдану арқылы да мүмкін болады. Жарияланымдар, радио және телехабарлар Виктимологиялық насихатты жүргізіп, жиі жүргізеді (тұрғындарды қандай да бір криминогендік жағдайда өзін қалай ұстау керектігі туралы хабардар етеді). Бұқаралық ақпарат құралдары азаматтарды Виктимологиялық ағарту үшін де, оларды осы бағыттағы құқық қорғау қызметі нәтижелерінің тиімділігі туралы хабардар ету үшін де толық пайдалануы қажет.

Адам ұрлауға кінәлі адамдарды қылмыстық жауапкершілікке тарту туралы ақпарат пен үкім шығару туралы да тұрақсыз азаматтарға үлкен алдын алу әсерін тигізеді. Адам ұрлаудың алдын алуда криминологиялық ақпарат маңызды рөл атқарады. Ол алдын алу қызметінің стратегиясын әзірлеудің негізі болып табылады. Қылмыстың алдын алу туралы ақпарат азаматтарға тікелей тәрбиелік ықпал етеді.

Қылмыстық істерді зерделеу көрсеткендей, адам ұрлау оқиғаларының 93 %-ы жәбірленушілердің туыстары мен таныстарының арыздарынан ішкі істер органдарына белгілі болады. Осы арыздарды алғаннан кейін жәбірленушіні босату жұмыстары басталады. Сондықтан адамды ұрлау қылмыстың бірі болып табылады, оны анықтау көбінесе зардап шегушіге жақын адамдардың ұстанымына байланысты. Әдетте, олар құқық қорғау органдарына ұрлау туралы хабарлауға асығыс емес (босату жөнінде өз шараларын қолдана отырып немесе қойылған

талаптарды орындауға дайындалады). Сондықтан құқық қорғау органдарының алдын алу функциясы бұл жағдайда қалыптасқан жағдайды ескере отырып, адамдарды ұрлау фактісі туралы Ішкі істер органдарына дереу хабарлау қажеттігін азаматтарға түсіндіру болып табылады. Бұл үшін бірқатар жағдайларда бұқаралық ақпарат құралдарын пайдалануға болады. Осындай «ликбез» құқық қорғау органдары қызметкерлерінің белсенді қатысуымен біздің бұқаралық ақпарат құралдарымыз табысты өткізе алады. Мұндай хабарларда практикалық кеңестер беру орынды. Мысалы, адам ұрланған жағдайда қайда хабарласу керек, жасалған қылмыс туралы ақпарат алғаннан кейін құрбанның туыстары мен жақындарына қандай іс-әрекеттер жасау қажет.

Қазіргі уақытта баспасөз қылмыс, қылмыскерлердің қатігездігі, олардың азаптауларды пайдалануы тәсіліне негізгі екпін жасай отырып, Адамды ұрлау фактілерін бір бей-жай жария етеді. Мұндай ақпарат құрбанның туысқандарында құқық қорғау органдарына жүгінуге шешім қабылдай алмайды, керісінше, бұған кедергі келтіреді. Осы фактілер бойынша жәбірленушілердің босатылғаны, ал қылмыскерлер ұсталғаны туралы ақпарат бұқаралық ақпарат құралдарымен аз жарияланады. Адам ұрлаған жағдайда қылмыскерлерге қандай жаза төнетіні туралы ақпарат аз. Ал мұндай қылмыс үшін қылмыстық жауапкершілік өте қатал екенін білу халықтың неғұрлым тұрақсыз бөлігі үшін жақсы тежеуші фактор болып табылады.

Адамды ұрлаудың бір түрі несие берушінің борышқорын ұрлау болып табылады, ақшаны қарызға алмастан бұрын, бәрін өлшеп, ақшаны уақтылы қайтармауға дайын болу керек, демек, борышқор барлық туындайтын салдары бар адамды ұрлаудың әлеуетті құрбаны болуы мүмкін. Бизнес бойынша серіктесті таңдай отырып, оны зерттеп, оның сенімділігі, төлем қабілеттілігі, іскерлік беделі туралы білу қажет.

Заңсыз бас бостандығынан айыру және адамды ұрлау фактілеріне қарағанда, адамдарды кепілге алу фактілері бұқаралық ақпарат құралдарымен кеңінен жарияланады. Халық назарына кепілдікке алынудың әрбір фактісі кепілдікке алынғандардың және қылмыскерлердің саны туралы, кепілдікке алынғандарды босатуға қойылатын талаптар туралы егжей-тегжейлі ақпарат беріледі. Ақпараттық бағдарламалар өз жұмысын эфирге шыққан сәтте кепілдікке алынғандардың жағдайын баяндаумен бастайды, газеттерде қылмыскерлердің фотосуреттері, кепілдікке алынғандарды босату эпизодтары жарияланады.

Адамды ұрлауға қарсы күрестің қылмыстық-құқықтық алдын алу құралы ретінде жәбірленушілерді қылмыстық құқық бұзушылықтардан қорғау туралы заңды қабылдау болып табылады. Куәгерлер мен жәбірленушілерді қылмыстық-құқықтық қорғау мәселесіне БҰҰ Бас Ассамблеясының 1985 жылғы 29 қарашадағы 40/34 қарарында назар аударылған [111], оның негізінде қылмыскердің құрбандары теріс пайдалану үшін сот төрелігінің негізгі қағидаттарының декларациясы әзірленген, қазіргі уақытта осы мәселе бойынша ҚР заңнамасында, біздің ойымызша, қылмыстық-құқықтық коллизияға тап болған. Осылайша, ҚР қолданыстағы ҚК судья мен қылмыстық процеске қатысушыларға қатысты қолданылатын қауіпсіздік шаралары туралы мәліметтерді жария ету үшін

қылмыстық жазаны көздейді (ҚР ҚК 424-бабы), онда қылмыстық процестің басқа қатысушыларымен бірге куә мен жәбірленуші көрсетілген. Куә мен жәбірленушінің жеке басының қауіпсіздігін іске асыру үшін Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 4 шілдедегі Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексіндегі «Қылмыстық процеске қатысатын адамдардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету» 12-тарауының (Жәбірленушілердің, куәлардың, күдіктілердің және қылмыстық процеске қатысатын басқа да адамдардың қауіпсіздігі шаралары) 97-бабында қарастыру ұсынылады.

Бірақ ең бастысы заңды қолдау ғана емес, сонымен қатар жәбірленуші мен куәгерлерді тиімді қорғауға мүмкіндік беретін нақты құрылымның жұмыс істеуі қажет болып табылады. Жәбірленушілер мен куәлардың қылмыскерлер тарапынан кек алудан қорқып, жиі жауап беруден бас тартатыны ешкімге құпия емес. Сәйкесінше, жоғарыда көрсетілген норманың қауіпсіздік шараларын қолдану және жүзеге асыру жөніндегі функциялар қажетті құзырлы органдарға жүктеледі.

Егер адам ұрлау қылмысы ұйымдасқан қылмыстық құрылыммен жасалған болса, мұндай санаттағы істер бойынша қылмыстық істерді сотқа дейін жедел сүйемелдеу талап етіледі, өйткені осы жағдайда жедел сүйемелдеу алдын ала тергеу аяқталғанға дейін жүзеге асырылады. Тек елеулі қоғамдық резонансқа ие жекелеген қылмыстық істер бойынша ғана мұндай ілесіп жүру сот шешімі қабылданғанға дейін жалғасады. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының бірқатар өңірлерінің бұрынғы бөлімшелері қызметінің куәлігі бойынша жедел сүйемелдеу осындай санаттағы әрбір қылмыстық іс бойынша сот шешімі қабылданғанға дейін ғана емес, заңды күшіне енген айыптау үкімін орындау сатысында да қажет.

Бірақ қандай заңдар қабылданса да, олар, егер бүкіл қоғамның құқықтық мәдениетіне, заңдарға құрмет көрсетуге қамқорлық жасамаса, қажетті нәтиже бермейді. Біз Алматы қаласының 10-11 сынып оқушыларына сауалнама жүргіздік. Сұралғандардың 70%-ға жуығы адам ұрлағаны үшін қылмыстық жауапкершілік бар екенін білмеген, ал 75%-ы ақша қарызын қайтармаған жағдайда борышқорды өз ақшасын қайтарудың ең ұтымды тәсілі ретінде ұрлауға жол беретіндігі аталған [112].

Қолданыстағы заңнамаларымен, оның ішінде қылмыстық заңнамалармен танысу әсіресе, Қазақстанда нарықтық реформалар жүргізу нәтижесінде мектеп, секциялар мен шығармашылық үйірмелер жабылып, қысқартылғанда, соның салдарынан қараусыз қалған мыңдаған жасөспірімдер көшеге шығып, олардың бір бөлігін ересек қылмыскерлердің әлеуетті резервіне айналуы мүмкін кезеңде өте маңызды.

Осыған байланысты қылмыстық құқық бұзушылықты күні бұрын алдын алу өте қажет, өйткені ол нақты қылмыстың жасалуын жол бермейді, сонымен қатар жеке тұлғаның қайта бағдарлануына ықпал етеді [109, 120-б.]. Оқушыларға құқықтық білім берудің кейбір әрекеттері әлі де бар. Қазіргі

уақытта жеке меншік мектептер, гимназиялар, лицейлер құрумен олардың көбі өз бағдарламасына құқықты міндетті түрде зерттеуді қамтиды.

Қазақстан Республикасындағы әлеуметтік-экономикалық өзгерістер қылмыстық құқық бұзушылықтың қаралып отырған түрінің жолын кесуде табысқа жету үшін қажетті құқықтық базаны құруға үміттенуге мүмкіндік береді. Құқық қорғау органдары басқа да құрылымдарымен бірлесіп әкімшіліктер мен заң шығарушының тиісті қолдауымен жоғалған ұстанымдарды қалпына келтіруге және адам ұрлаумен байланысты қылмыстардың алдын алу саласында заңдылықтың сақталуын қамтамасыз етуге қабілетті.

Барлық аталған алдын алу шаралары, ең алдымен адам ұрлауды жасаудың ерте сатысында алдын алуға байланысты, ал қазіргі уақытта адам бостандығын шектейтін Қазақстан Республикасы ҚК 125-бабында қарастырылған қылмыс құрамдарының енгізілуіне байланысты, негізгі құрамды қарау және адамды ұрлау үшін жауапкершілікті көздейтін қылмыстық-құқықтық нормаларды жетілдіру бойынша ұсыныстар маңызды болып табылады.

ҚОРЫТЫНДЫ

Жүргізілген зерттеу белгілі бір қорытынды жасауға және адамды ұрлаудың әлеуметтік-құқықтық мәнін неғұрлым нақты түсінуді, сондай-ақ осы қылмыс үшін жауапкершілік туралы қылмыстық заңды және оны қолдану практикасын жетілдіруді мақсат ететін бірқатар ұсыныстарды тұжырымдауға мүмкіндік береді.

Бұл тұжырымдар мен ұсыныстардың мәні мыналардан тұрады.

Зерттелетін әрекеттің өзінің объектісі ретінде жеке еркіндігі бар адамның ең маңызды игіліктерінің бірі – бұл оның қоғамдық қауіптілігін алдын ала анықтайды. Жеке еркіндік адамның табиғи және ажырамас игілігі болып табылады. Сондықтан осы әрекетте оның жас және құқықтық жағдайына қарамастан кез келген адам жәбірленуші ретінде әрекет ете алады.

Адамды ұрлағаны үшін жауапкершілік туралы қолданыстағы заң өзінің диспозициясында осы әрекет ұғымының анықтамасын қамтымайды. Оның басқа қылмыстармен, атап айтқанда бас бостандығынан заңсыз айырумен және кепілдікке алынумен айтарлықтай ұқсастығы бар екенін ескере отырып, мұндай ереже қаралып отырған әрекетті дұрыс саралау мүдделеріне және оны шектес қылмыстар құрамдарынан ажыратуға жауап бермейді.

Осыған байланысты ҚР ҚК 125-бабының диспозициясында «адамды ұрлау» ұғымын ашу орынды болып табылады, оны келесідей редакцияда ұсынуға болады;

«Адамды ұрлау, яғни оны құқыққа қарсы басып алу, тұрақты немесе уақытша болатын орнынан ауыстыру, одан кейін оның еркінен тыс басқа жерде ұстап тұру».

ҚР ҚК 125-бабының 2 және 3-тармақтарында көзделген адамды ұрлаудың саралау белгілері, белгілі бір бөлігінде кейбір өзгерістер мен толықтыруларды қажет етеді. Бұл атап айтқанда, 2-бабының «3» тармағына – адам өміріне немесе денсаулығына қауіпті күш қолдану арқылы ұрлау жатады. Заңда мұндай зорлық-зомбылық ұғымы ашылмайды, бірақ ол ҚР ҚК-нің Ерекше бөлімінің көптеген баптарында дәл сондай ретінде қолданылса да саралау белгісі - ҚР Жоғарғы Сотының негізгі қаулыларында осы аталған түсіндірмелердің болуы проблеманы шешпейді, өйткені мұндай түсініктемелер қылмыстың өзге құрамдарына қатысты және белгілі бір дәрежеде қарама-қайшы келеді. Осы ұғымды біркелкі түсіну және тәжірибеде қолдану талаптарына жауап беретін неғұрлым орынды, заңның өзінде, атап айтқанда, бапқа ескертпеде оны анықтауға болды. ҚР ҚК-нің 125-бабындағы ұғым көзделген қылмыстардың басқа құрамдарына да қарастыруға болады.

Бұл анықтама келесі түрде ұсынылуы мүмкін.

«1. ҚК-нің 125-бабының 2-бөлігінің «3» тармағында және оған нұсқау берілген ҚК-нің Ерекше бөлімінің өзге де баптарында көзделген өмірге немесе денсаулыққа қауіпті зорлық-зомбылық деп жәбірленушіге денсаулықтың қысқа уақыт бұзылуына немесе жалпы еңбек ету қабілетін

болмашы тұрақты жоғалтуға әкеп соққан ауыр, орташа ауырлықтағы және денсаулыққа жеңіл зиян келтіру түсініледі».

Тәжірибе жәбірленушілердің жиі жүйелі түрде ұрып-соғып тұратынын, оларға қорлау, азаптау және азаптау сипатындағы күш қолдану әрекеттері қолданылатынын куәландырады, бұл жасалған әрекеттің қоғамдық қауіптілігін едәуір арттырады. Осыған байланысты ҚР ҚК 125-бабының 2-бөлігінің «3» тармағында өмірге немесе денсаулыққа қауіпті күш қолданумен қатар азаптаумен, қорлаумен немесе азаптау сипатындағы өзге де әрекеттерді жасауға көрсету қажет.

Адам ұрлаудың қоғамдық қауіпі өмірге немесе денсаулыққа қауіпті күш қолдану жағдайында ғана емес, оның қауіпі де айтарлықтай артады. Осыған байланысты ҚК-нің 125-бабы 2-бөлігінің «3» тармағында осы мән-жайды көрсету орынды.

Пайдакүнемдік мақсат адамды ұрлаудың саралаушы белгісі ретінде кінәлінің қылмыс жасау нәтижесінде белгілі бір материалдық пайда алу, заңсыз бас тарту ниетін болжайды. Сондықтан осы әрекетті жасаған кезде заңды материалдық мүддені қудалау, мысалы, борышты талап ету, жәбірленушілерге келтірілген залалды өтеу осы белгіні құрмайды.

Адамды ұрлауды шектес құрамдардан, ең алдымен, заңсыз бас бостандығынан айырудан және адамды кепілге алудан ажырату керек.

Қаралып отырған қылмысты ажырату және бас бостандығынан заңсыз айыру кезінде соңғысы объективті мәннен жәбірленушінің еркінен басқа, оны белгілі бір жерде ұстап қалу тек заңсыз болып табылатынын және оны ұстап алуды және адамды ұрлауға тән басқа жерге көшіруді болжамдамайтынын ескеру қажет.

Адамды ұрлау мен кепілге алуды ажырату кезінде ең алдымен олардың тікелей объектілеріндегі айырмашылықты ескеру қажет. Егер олардың біріншісінің объектісі жеке еркіндік болып табылса, онда кепілге алынған адамды басып алу қоғамдық қауіпсіздікке қол сұғады, мұнда жеке еркіндік қосымша объект ретінде әрекет етеді.

Бұдан басқа, адамды ұрлаудың объективті жағының мазмұны жәбірленушіні басып алудың құпиясын және оны ұстап қалу орнын болжайды, ал адамды кепілге алу кінәлінің ашық әрекеттерін білдіреді.

Ақырында, адамды кепілге алу мемлекетке, ұйымшылдыққа немесе азаматқа кінәлінің мүддесінде белгілі бір іс-әрекеттерді орындауға немесе адамды ұрлауға тән емес, олардан тартынуға талап қоюға байланысты.

Адамды ұрлауға, әдетте, өзге де қылмыстар қатар жүреді, осыған байланысты олардың жиынтығы бойынша саралау туралы мәселе туындайды. Бұл мәселені шешу кезінде денсаулыққа кез келген зиян келтіруге, сондай-ақ зардап шегушіге абайсызда өлім келтіруге әкеп соққан зорлық-зомбылық, егер ол (зорлық-зомбылық) оны жасау тәсілі болған жағдайда, егер зорлық-зомбылық жәбірленушіні басып алуға, орнын ауыстыруға немесе ұстауға байланысты қолданылса, жасалған әрекет тиісті қылмыстардың жиынтығы бойынша сараланатынын ескеру қажет.

Жиынтығы бойынша шыдамды адам өмірін қасақана айыру, сондай-ақ қорқытып алушылық және меншікке қарсы басқа да қылмыстар, зорлау, яғни қол сұғушылықтың өзге объектісі бар әрекеттер сараланады.

ҚР ҚК 125-бабына ескертудегі ұрланған адамды өз еркімен босатқан адамды қылмыстық жауаптылықтан босату туралы ереженің тұжырымдамасы елеулі кемшіліктерге ие және нақтылаулар мен толықтыруларға мұқтаж. Осылайша, онда мұндай босату кінәлі адам адамды ұрлау кезінде қудалаған мақсаттарға қол жеткізуден бас тартқан жағдайда мүмкін екендігін көрсету қажет, себебі олай болмаған жағдайда жәбірленушіні одан әрі ұстау мағынасын жоғалтады және оны босату ерікті деп саналмайды. Ескертуде жәбірленушінің ұрланған сәтінен бастап оны ұстап қалудың белгілі бір мерзімін көздеген орынды болар еді, ол өткеннен кейін кінәліні қылмыстық жауаптылықтан босатуға жол берілмейді. Үш күндік мерзім оңтайлы деп саналуы мүмкін.

Бұдан басқа, ұрлау нәтижесінде жәбірленушіге келтірілген зиянның ауырлық дәрежесінің шегін белгілеу қажет, атап айтқанда, егер ол оған денсаулыққа ауыр немесе ауырлығы орташа зиян келтіруге немесе өзге де ауыр зардаптарға әкеп соқпаса.

Айтылған ұсыныстарды ескере отырып, ҚР ҚК 125-бабының мәтіні мынадай редакцияда ұсынылуы мүмкін: «125-бап. Адамды ұрлау.

Адамды ұрлау, яғни оны құқыққа қайшы басып алу, одан кейін жәбірленушінің ерікті басқа жерде ұстай отырып, тұрақты немесе уақытша болатын орнынан ауыстыру – жазаланады ...

2, сол әрекеттер жасалған..

в) өмірге немесе денсаулыққа қауіпті күш қолдану немесе оны қорқыту арқылы, сол сияқты азаптаумен, қорлаумен немесе азаптаумен ұштасқан күш қолдану арқылы жүзеге асырылса..

1. Осы баптың «3» тармағында және осы Кодекстің өзге баптарында көзделген, осындай зорлық-зомбылыққа нұсқауы бар өмірге немесе денсаулыққа қауіпті зорлық-зомбылық деп жәбірленушіге денсаулықтың қысқа мерзімді бұзылуына немесе еңбек қабілетін тұрақты болмашы жоғалтуға әкеп соққан ауыр, орташа ауырлықтағы және денсаулыққа жеңіл зиян келтіру түсініледі.

2. Адамды өз еркімен босатқан және ол қол жеткізгісі келген мақсаттардан бас тартқан адам оның әрекеттерінде өзге қылмыс құрамы болмаған кезде қылмыстық жауаптылықтан босатылады.

ПАЙДАЛАНЫЛГАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Таганцев П.С. Русское уголовное право: лекции. Общая часть». М.: Наука. 1994. Т. 1.
- 2 Крупская П.К. Борьба с беспризорностью, Т.2.
- 3 Кудрявцев К.К. Общая теория квалификации преступлений. М., 1999.
- 4 Наумов А.Б. Российское уголовное право. Об щая часть. М., 1996.
- 5 Словарь иностранных слов. М, 1989. С 349.
- 6 Никифоров Б.С. Объект преступления. М., 1969.
- 7 Пионтковский А.А. Уголовное право РСФСР, часть общая. М., №25.
- 8 Курс советского уголовного права. Часть общая. Т. 12. М., 1970.
- 9 Трайнин А.Л. Общее учение о составе преступления. М., 1957.
- 10 Загородников Н.И. Значение объекта преступления для определения меры наказания по советскому уголовному праву// Труды Военно-юридической академии, Т. 10. М., 1949.
- 11 Коржанский Н.И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны. М., 1980.
- 12 Фролов Е.А. Спорные вопросы общего учения об объекте преступления//Сб, учен. тр. Вып. 10. Свердловск, 1969.
- 13 Столяренко Л.Д. Основы психологии. Ростов н/Д., 1995
- 14 Плеханов Г.В. Избранные философские произведения: в 5 т. Т 2. М., 1956.
- 15 Кузнецов А.В. Уголоное право и личность. М., 1977.
- 16 Афанасьев В.Г. Социальная информация и управление обществом. М., 1975.
- 17 Кучинский А.В. Личность, свобода» право. М.т 1978.
- 18 Философский энциклопедический словарь. М.т 1984.
- 19 Мордовец А.С. Социально-юр иди ческий механизм обеспечения прав человека и гражданина-Саратов, 1996.
- 20 Патюлин В.А. Государство и личность в СССР. М., 1974.
- 21 Российское уголовное право. Особенная часть; учебник/ под ред. В.Н. Кудрявцева и А.В. Наумова. М., 1997.
- 22 Кон И.С. В поисках себя. М., 1984.
- 23 Комментарий к Уголовному кодексу РСФСР, М., 1984.
- 24 Беляева Н-, Орешкнна Т. Квалификация преступлений, посягающих на свободу человека // Законность. М., 1994. № 11.
- 25 Бойко Н.В. Ответственность за незаконное лишение свободы ни советскому уголовному праву: автореф, канд. юрид. наук. Харьков. 1984.
- 26 Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации, Изд. 2 / Под ред. Ю.И. Скуратова и В.М. Лебедев М., 1997.
- 27 Пучшкаш В.Л Личность, свобода, право. -М.1978.
- 28 Зубкова. В.И., Тяжкова И.М, Ответственнтость за похищение человека по уголовному заклпгтдательстну России //Rm-Ешк МГУ, Серия Право 1 996. №2.

- 29 Козлова Н. П. Уголовная ответственность на захват заложника: автореф ...канд. юрид. наук. М., 1992.
- 30 Бойко КБ, Указ. соч.
- 31 Ситников ДА Уголовно-правовая и криминологическая характеристика похищения человека / автореф. дисс. ...канд. юрид. наук. М., 2001.
- 32 Мартыненко Н.Э, Похищение человека: уголовно-правовые и криминологические аспекты / Дисс .., канд. юрид. наук. М., 199-1.
- 33 Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления- М., 1960
- 34 Красиков А.Н, Уголовно-правовая охрана прав и свобод человека в России, Саратов, 1996.
- 35 Уголовное право. Особенная часть, / Пол ред. Б.В. Здравомыслова. М. 1998.
- 36 Беляева Н, Орешкина Т. Указ, соч,
- 37 В.И Зубкова. И.М. Лижкова Указ. соч.
- 38 Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / под ред. Ю.И, Скуратова, В.М. Лебелеза.
- 39 Ситников Д.А. Указ. соч,
- 40 Уголовное право. Особенная часть: учебник- М., 1998.
- 41 Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2003 жылғы 11 шілдедегі «Бөтеннің мүлкін заңсыз иемдену жөніндегі істер бойынша сот тәжірибесі туралы» № 8 нормативтік қаулысы.
- 42 Сердюк Л.В. Указ. соч.
- 43 Уголовное право. Особенная часть: учебник / под ред, Б.В. Здравомыслова. М., 1998.
- 44 Оганян Р.Э. Похищение человека: метрические и правовые проблемы. М., 2001
- 45 Зубкова В.И., Тижкова И.М. Указ. соч.
- 46 Уголовный закон и преступление/ под ред. Э.С, Тенчова, Иваново, 1997.
- 47 Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления. С 12-22.
- 48 Рарог А.И, Проблемы объективной стороны преступления: учебное пособие. М., 1991.
- 49 Дагель П.С. Дискуссия не закончена // Советская юстиция. 1962- № 22.
- 50 Кригер Г.А, Определение формы вины // Там же. 1979. № 6.
- 51 Кравцов С.Ф. Мазнях К.В. Уголовная ответственность лиц, совершивших преступления по неосторожности. М., 1978.
- 52 Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотының 2007 жылғы 11 мамырдағы «Адам өмірі мен денсаулығына қарсы кейбір қылмыстарды саралау туралы» №1 қаулысы.
- 53 Пинкевич Т.В, Субъективная сторона преступления: учебное пособие. Ставрополь: СФ МОСУ, 1497.
- 54 Пинкевич Т.В.. Шевцов А.И. Уголовно-правовая характеристика незаконного предпринимательства. Ставрополь, 2001.

55 Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2002 жылғы 11 сәуірдегі «Кәмелетке толмағандардың қылмыстары туралы істер бойынша тәжірибе туралы» № 8 қаулысы.

56 Орлов В.С. Субъект преступления по советскому уголовному праву. М., 1958,

57 Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі 6-том. Қ (қанаттастық - қырқұлақ). – Алматы.: Қазақ ССР-інің «Ғылым» баспасы, 1982.

58 Тельнон П.Ф. Ответственность за соучастие в преступлении. М.. 1974.

59 Галиакбаров Р.Р, Квалификация групповых преступлений. М., 1980.

60 Галиакбаров Р.Р. Совершение преступления группой лиц. Омск. 1980.

61 Иванов Н.Г. Понятие vi формы СОУЧАСТИЯ п советском утлотіпом праве, Саратов: Изд-ви Саратов, ун-та, 1991.

62 ҚР Жоғарғы Сотының 2007 жылғы 11 мамырдағы «Зорлау және нәпсіқұмарлық сипаттағы күш қолдану әрекеттерімен байланысты қылмыстарды саралаудың кейбір мәселелері туралы» №4 қаулысы.

63 Владимиров В.А. Квалификация похищений личного имущества.-М., 1974.

64 Горелик А.С. Ответственность за оставление в опасности по советскому уголовному праву, Минск, 1964.С

65 Гаухман Л.Д., Максимов СП. Указ, соч.

66 Қазақстан Республикасы Жоғарғы сотының 2006 жылғы 23 маусымдағы “Қорқытып алушылық туралы істер бойынша сот практикасы туралы» № 6 Нормативтік қаулысы.

67 Комментарии к Уголовному кодексу Российской Федерации // Под ред. Ю.И. Скуратова и В.М. Лебедева. М., 1996.

68 Красиков А. Н. Указ. соч.

69 Оганян Р.Э,Указ, соч.

70 Иванова В.В, Преступное насилие: учебное пособие для вузов. М., 2002.

71 Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 30 желтоқсандағы «Жекелеген қару түрлерінің айналымына мемлекеттік бақылау жасау туралы» № 339 Заңы.

72 Попов О,Л. Борьба с организонными формами похищения людей /Автореф. лисе, канд. юрид. наук. Ростов л/Д., 2001,

73 Красиков А.Н. Указ, соч.

74 Жантану атауларының түсіндірме сөздігі. — Алматы: "Сөздік-Словарь", 2006. - 384 бет. ISBN 9965-409-98-6

75 «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия/Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998 ISBN 5-89800-123-9

76 Орысша-қазақша заңдық түсіндірме сөздік-анықтамалық. — Алматы: «Жеті жарғы» баспасы, 2008 жыл. ISBN 9965-11-274-6

77 Кригер Г,А. Квалификация лишений социалистического имущества, М., 1971.

78 Владимиров ВА Указ, соч.

- 79 Кондаков И.И. Введение в логику. М, 1967.
- 80 Лузгин М.И.Кримшистическан экспертза, М., 1975.
- 81 Белкин Р.С, Криминалистика: проблеґлы. тенденции, перспективы. Общие и частные теории, М, 1987.
- 82 Осинн В.В., Константинов В.И. Органипопашіан преступность и ирышыше возможности борьбы с ней / Проблемы борьбы с организованной преступностью. М, 1990.
- 83 Чернова К.Т. Организованные группы расхиіпгелей: автореф. лис... канд. горня, наук, М., 1974,
- 84 Осин В.В; В. И. Константинов Указ. раб
- 85 Малахов Л.К. Ответственность за вмоіательствя: квалификация и наказание по российскому и зарубежному праву. П. Новгород, 1995,
- 86 Золотой В.Н.. Колосов Б.В. Тенденции и характерные черты организован!ыч групп па современном этапе //Проблемы борьбы сорганизованной прееіупностью. М.т 1995,
- 87 Гаухман Л.Д«, Максимов СВ. Ответственность за оріанизацию преступного сообщесіа // Законность. № 2. 1997
- 88 Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. – Алматы:ЖШС «Издательство «Норма-К», 2017.
- 89 Беккариа Ч. О. преступления* и наказаниях, М., 1939.
- 90 Кудрявлен В.Н. Социологически үү аспект преступления. М.,ч 1992.
- 91 Қазақстан Республикасының қылмыстық құқығы. Ерекше бөлім: Дәрістер баяны / И.Ш. Борчашвилидің және Р.Б. Құлжақаеваның жалпы редакциялауымен. Алматы: ЖШС «Издательство «Норма-К», 2007.
- 92 Яковлев А.М. Рецидив преступлений, М.. 1976,
- 93 Караев Т.'З. Совокупность преступлений. М. 1972.
- 94 Шмелев В.Ф, У юл, соч,
- 95 Филимонов В.Д. Общественная опасность личности отдельных категорий преступников - Томск, 1973.
- 96 Умаров К.И. Совокупность преступлении: правовые w социальные аспекты; автореф. лис, каил, юр ил. паук. М., 1984.
- 97 Беляева Н.. Орешкина Т. Квалификация преступлений, посягающих на свободу человека / Законность. 1494.№ ПХ.
- 98 Козлова Н,Н. Уголовная отметет ценность за захват заложника: автореф. лис, ... канд, юрил, наук. М., 1992.
- 99 ЗубковаГШ,. ТяжковаИ,М, Указ, соч.
- 100 Беляева Н., Орешкина Т. Квалификация пресіунлеііий, посягающих на свободу человека // Законность. 1994 № П.
- 101 Зубкоаа В.И., Тяжкова И.М, Указ, соч.
- 102 Аликперов Х.Д. Указ, соч.
- 103 Келина Г.С\ Указ. соч.
- 104 Евлольцева А,В. Деятельное раскаяние: уголовно-правовое значение и практика применения, Воронеж, 2002,
- 105 Гаухман Л.Д., Максимов С,В, Указ, соч.

- 106 Криминология: учебник / под ред. В.Н. Бурлакова. СПб., 1999.
- 107 Долгова А. И. Социально-психологические аспекты преступности несовершеннолетних, М., 1981.
- 108 Номоконов В,И. Указ, соч.
- 109 Алтайбаев С.Қ., Ынтықбаев М.Қ., Криминология. Жалпы бөлім. Дәрістер курсы Қарағанды: Қазақстан Республикасы ІІМ Б.Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы, 2016., Кудрявцев В. Н. Причинность в криминологии. – М., 1968.
- 110 Қазақстан Республикасының Қылмыстық құқығы. Жалпы бөлім: Дәрістер жинағы / Е. Қайыржанов. - Алматы : Қазақ университеті, 2012.
- 111 БҰҰ Бас Ассамблеясының 1985 жылғы 29 қарашадағы 40/34 қарары.
- 112 Сауалнама қорытындысы. Алматы. 2019 ж.